

THE
DHARMA S'ASTRA

OR
THE HINDU LAW CODES.
TEXT.

VOL. I.

EDITED AND PUBLISHED BY

MANMATHA NATH DUTT (Shastri), M.A.,

Rector, Keshub Academy,

*Author of the English Translations of the Rāmāyana, Mahā-
bhārata, Srimadbhāgavatam, Mahānirvāna-Tantram,
Harivams'a, Agni Puranam, Mārkaṇḍeya
Purānam, &c., &c.*

CALCUTTA.

PRINTED BY H. C. DAS, ELYSIUM PRESS,
3, FURRIAPUKUR, STREET.

1908

THE
DHARMA S'ASTRA
TEXT.

[Yajñawalkya, Harita, Ushanas, Angiras,
Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihas-
pati, Daksha, Satatapa, Likhita,
Shankha, Goutama, Apastamba,
tamva, Vasistha.]

VOL. I.

EDITED AND PUBLISHED BY

MANMATHA NATH DUTT, (Shastri), M.A.

Rector, Keshub Academy,

*Author of the English Translations of The Rāmāyana, Mahā-
Bhārata, S'rimadbhāgavatam, Mahānirvāṇa-Tantram,
Harivamśa, Agni Purānam, Mārkaṇḍeya
Purānam, &c., &c.*

CALCUTTA

PRINTED BY H. C. DAS, ELYSIUM PRESS.

3, FURRIAPUKUR, STREET.

1908.

PREFACE.

IN this Volume the text of the sixteen Samhitás, *viz.*, Yajñawalkya, Hārita, Ushanas, Angiras, Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihaspati, Dakṣha, Satatapa, Likhita, Sankha, Goutama, Apastamba and Vasistha is published after a careful collation. The text of the remaining three Samhitás and that of Manu will appear in the Second Volume. This division of the text is made for the convenience of the readers for the volumes will be handy enough for constant reference. We have followed the Bengal recension which is generally regarded as the most genuine and reliable and we have tried our best to make this edition as much accurate as possible. In collating the text we have consulted almost all the works that are in print as well as a few others that have not as yet seen the light of print. Our translation is based on the text published in this volume.

CALCUTTA,
3, FURRIAPUKUR STREET. }
August, 1908.

सूचीपत्र ।

संहिता	पृष्ठा
यान्नप्रवल्क्य	१
हारीत	८१
उशना	११९
अङ्गिरा	१६५
यम	१७३
अत्रि	१८१
संवत्तं	२१५
कात्यायनः	२३५
बृहस्पति	२८३
दक्ष	२८१
शातातप	३११
लिखित	३३३
शङ्ख	३४१
गौतम	३७०
आपस्तम्बः	४०५
असिष्ठ	४२५

याज्ञवल्करा संहिता ।

—:0:—

प्रथमोऽध्यायः ।

योगीश्वरं याज्ञवल्करं सम्पूज्य सुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः ॥ १
मिथिलास्यः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् ।
यस्मिन् देशे मृगः क्षणस्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥ २
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ ३ .
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्काग्रोशनोऽङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसंवर्त्ताः कात्यायनवृहस्पती ॥ ४
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमौ ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥ ५
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७
इज्याचारदमाहिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मी यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८

चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्पदत्रैविद्यमेव वा ।
 स्वा ब्रूते यत् स धर्मः स्यादेको बाध्यात्मवित्तमः ॥ ८
 ब्रह्मक्षत्रियविदूशूद्रा वर्णास्वाद्याश्रयो द्विजाः ।
 निषेकादिश्मनान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥ १०
 गर्भाधानमृती पुंसः सवनं स्पन्दनात् पुरा ।
 पष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११
 अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 पष्ठेऽन्यथाशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२
 एवमेनः शर्म याति वोजगर्भसमुद्भवम् ।
 तुष्णोमेताः क्रियाः स्त्रीणां विद्याहस्त समन्वकः ॥ १३
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाय्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
 वेदमभ्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिष्ययेत् ॥ १५
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्यत्रहस्र उदङ्मुखः ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ १६
 गृहीतशिश्नस्योत्थाय नृद्धिरप्युक्तैर्जलैः ।
 गन्धलेपचयकरं कुर्याच्छौचमर्तान्द्रतः ॥ १७
 अन्तर्जानुः शुचौ देशे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपसृजेत् ॥ १८
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च ।
 प्रजापतिपितृव्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १९
 त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यङ्गिः समुपसृजेत् ।
 अङ्गिस्तु प्रकितिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ २०

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्ग्रहं द्विजातयः ।
 शुद्धेरन् स्त्री च शुद्धश्च सक्तत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१
 ज्ञानमद्वैवैतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्या प्रत्यहं जपः ॥ २२
 गायत्रीं शिरसां सार्धं जपेद्ग्राह्यतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ २३
 प्राणानायम्य सम्प्रोच्य ह्यचेनाद्वैवन्तेन तु ।
 जपन्नासौत सावित्रीं प्रत्यगा तारकोदयात् ॥ २४
 सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ।
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सन्ध्योरुभयोरपि ॥ २५
 ततोऽभिवादयेद्ब्रह्मणसावहसिति ब्रुवन् ।
 गुरुच्चैवापुनरासौत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६
 आहूतश्चाप्यधीयीत लब्धश्चास्मै निवेदयेत् ।
 द्वितश्चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्याप्या धर्म्मतः साधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः ॥ २८
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाच्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वत्मव्रतये ॥ २९
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३०
 कृताग्निकार्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
 आपोशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्वान्नमकुत्सयन् ॥ ३१
 ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममश्रौयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ ३२

मधुमांसाक्षनोष्णशुक्लस्योप्राणिर्हिंसनम् ।
 भास्करालोकनाश्लोपपरिवादाय वर्जयेत् ॥ ३२
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय ददद्देदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४
 एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेभ्यो माता गरीयसी । ३५
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च या ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तथैव षोडशे ॥ ३६
 आ षोडशाब्दाद्वाविंशाच्चतुर्विंशाच्च यत्मरात् ।
 ब्रह्मजन्मविशां कालं शौपनायनिकः परः ॥ ३७
 अतः ऊर्ध्वं परन्त्वेते सर्वधर्मावहिष्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्राह्म्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ ३८
 सातुर्यदग्ने जायन्ते द्वितीयं मीश्विबन्धनात् ।
 ब्राह्मणचतुर्यविंशसाम्यादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९
 यज्ञानां तपसाश्चैव शुभानाश्चैव कर्माणाम् ।
 वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४०
 मधुना पयसा चैव स देवांस्तपयेद्विजः ।
 पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१
 यशुं पि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स धृतानृतैः ।
 प्रीणाति देवानाज्येन मधुना च पितॄंस्त्रया ॥ ४२
 स तु सोमघृतैर्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सामानि तृप्तिं कुर्याच्च पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४३
 मेदसा तर्पयेद्देवानथर्वाङ्गिरसः पठन् ।
 पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितो द्विजः ॥ ४४

वाक्रोवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्वगायिकाः ।
 इतिहासांस्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५
 मांसक्षौरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
 करोति तृप्तिञ्च तथा पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४६
 ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्व्वकामफलैः शुभैः ।
 यं यं क्रतुमधोयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७
 त्रिर्व्विंशत्पूर्णं पृथिवीदानस्य फलमश्नुते ।
 तपसश्च परस्येह नित्यं साध्यायवान् द्विजः ॥ ४८
 नैष्ठिको ब्रह्मचारीः तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ ।
 तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९
 अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥ ५०
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
 वेदं ब्रतानि वा पारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१
 अविष्णुतब्रह्मचर्य्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् ।
 अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवौयसौम् ॥ ५२
 अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् ।
 पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३
 दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात् ।
 स्फोतादपि न सञ्चारिरोगदोषसमन्वितात् ॥ ५४
 एतैरेव गुणैर्युक्ताः सवर्णः श्रोत्रियो वरः ।
 यज्ञात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५
 यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राहारोपसंग्रहः ।
 न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६

तिस्रो वर्णानुपूर्व्येण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भार्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७
 ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्तप्रलङ्घता ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८
 यज्ञस्थायत्विजे दैव आदायापेस्तु गोद्वयम् ।
 चतुर्दंशं प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च पद ॥ ५९
 इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सह या दौयतेऽर्थिने ।
 स कायः पावयेत्तज्जः षट्पट् वंशान् सहात्मना ॥ ६०
 आसुरो द्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्मिथः ।
 राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचं कन्याकाच्छलात् ॥ ६१
 पाणिर्ग्राह्यः सबर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्देदने त्वग्रजन्मनः ॥ ६२
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननौ तथा ।
 कन्याप्रदः पूर्व्वनाशि प्रकृतिस्थ परः परः ॥ ६३
 अप्रयच्छन् समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृत्तौ ।
 गम्यन्त्वभावे दातृणां कन्या कुर्यात् स्वयंवरम् ॥ ६४
 सकृत् प्रदीयते कन्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥
 दत्तामपि हरेत् पूर्व्वार्च्छेयांश्चेद्वर आब्रजेत् ॥ ६५
 अनाख्याय ददद्दीपं दण्डा उत्तमसाहसम् ।
 अदुष्टाश्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषा शतम् ॥ ६६
 अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पूनः ।
 स्त्रैरिणौ या प्रतिं ह्रित्वा सवर्णं कामतः अयेत् ॥ ६७
 अपुत्रां गुर्व्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
 सपिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८

आ गर्भसम्भवाद्दृष्टेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः चेतजः स भवेत् सुतः ॥ ६८
 हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिभृतामधः शय्यां वासयेद्गर्भविचारिणीम् ॥ ७०
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धञ्चाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मैध्या वै योषितो ह्यतः ॥ ७१
 व्यभिचारादृती शुद्धिर्गर्भं त्यागो विधीयते ।
 गर्भभर्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२
 सुरापौ व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्याऽर्धघ्नप्रियंवदा ।
 स्त्रीप्रसूत्याधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनाऽन्यथा भवेत् ।
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्णते ॥ ७४
 मते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सैह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५
 आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६
 स्त्रीभिर्भर्त्तृवचः कार्यमेव धर्मः परः स्त्रियाः ।
 आ शुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापतकदूषितः ॥ ७७
 लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८
 षोडशर्त्तूनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्ये व पर्व्याण्याद्याश्चतसस्तु वर्जयेत् ॥ ७९
 एवं गच्छन् स्त्रियं चामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
 शस्त इन्दौ सकृत् पुत्रं लक्ष्णं जनयेत्पुमान् ॥ ८०

यथाकामौ भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः ॥ ८१
 भर्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्चश्वश्वरदेवरैः ।
 वभुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूपणाच्छादनाशनैः ॥ ८२
 संयतोपस्करा दद्याद्दृष्टा व्ययपरान्मुक्ती ।
 कुर्व्याच्छ्वशुरयो पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोपितभर्तृका ॥ ८४
 रक्षेत् कन्यां पिता विद्वां प्रतिः पुत्रास्तु वार्धके ।
 अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न कश्चित् स्त्रियाः ॥ ८५
 पितृमातृसुत भ्रातृश्वश्रूश्चश्वश्वरमातुलैः ।
 हीना न स्याद्विना भर्ता गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६
 पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया ।
 इह कोर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७
 सत्यामन्यां भवर्णीयां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मो ज्येष्ठया न विनेतराः ॥ ८८
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 आहरेद्द्विधिवद्द्वारानग्नींश्चैवाविनम्रयन् ॥ ८९
 सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनिन्देपु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्धनाः ॥ ९०
 विप्रान्मृदाभिपिक्तो हि चत्रियाणां विशः स्त्रियाम् ।
 अश्वघ्नः शूद्रां निपादो जातः पारश्ववोऽपि वा ॥ ९१
 वैश्याशूद्रोस्तु राजन्याग्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृता ।
 वैश्यातु करणः शूद्रां विनास्त्रेण विधिः स्मृतः ॥ ९२

ब्राह्मणां क्षत्रियात् सूतो वैश्याद्वैदेहकस्थथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ८३
 क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै क्षुत्तम् ॥ ८४
 माहिष्येण करणान्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५
 जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधमम् ॥ ८६
 कर्म आर्त्तं विवाहाग्नी कुर्वीत प्रत्यहं गृह्यो ।
 दायकालकृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७
 शरीरचिन्तां निर्वर्त्तय कृतशौचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ८८
 हुत्वाग्नीन् सूर्यदेवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९
 उपेयादीश्वरश्चैव योगक्षेमार्थं सिद्ध्यै ।
 ज्ञात्वा देवान् पितृन् चैव तर्पयेदर्चयेत्तथा ॥ ९०
 वेदाथर्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयज्ञप्रसिद्धार्थं विद्याश्चाध्यात्मिकौष्ठपेत् ॥ ९१
 वलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रियाः ।
 भूतपितृमरुतक्षमनुष्याणां महामखाः ॥ ९२
 देवेभ्यश्च हतादन्वाच्छेषाद्भूतवलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निक्षिपेत् ॥ ९३
 अन्नं पितृमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
 स्नाध्यायमन्वहं कुर्यान्न पचेदन्नमात्मने ॥ ९४

वालं सुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः ।

सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पोत्योः शेषभोजनम् ॥ १०५

आपोशानेनोपरिष्ठादधस्तादश्रुता तथा ।

अनग्नममृतञ्चैव कार्यमन्नं द्विजानां ॥ १०६

अतिथित्वेन वर्णैभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।

अग्रणोद्योऽतिथिं सायमपि वाग्भूदणोदकैः ॥ १०७

सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सत्रताय च ।

भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥ १०८

महीक्षं वा महाजं वा ओत्रियायोपकल्पयेत् ।

सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूतृतं वचः ॥ १०९

प्रतिसंवत्सरन्वर्ध्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः ।

प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११०

अध्वनौनोऽतिथिर्ज्ञेयः ओत्रियो वैश्वपारगः ।

मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभौषतः ॥ १११

परपाकरूचिर्न स्यादनिन्यामन्त्रणादृते ।

वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥

अतिथिं शोचियं तप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् ।

अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च बन्धुभिः ॥ ११२—१३

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नींस्तानुपास्य च ।

भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितप्तोऽथ संविशेत् ॥ ११४

ब्राह्मे मूढर्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।

धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न ह्यपयेत् ॥ ११५

विद्याकर्मवयोवन्धुवित्तैर्मन्या यथाक्रमम् ।

एतैः प्रभृतैः शूद्रोऽपि वार्हके मानमर्हति ॥ ११६

वृद्धभारिण्यपस्नातस्त्रोरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पन्था देयो नृपस्तेषां सान्यः स्नातस्तु भूपतिः ॥
 इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११७—१८
 प्रधानं क्षत्रिये कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुपीदक्तपिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥ ११८
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाजीवन् वणिग्भवेत् ।
 शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥ १२०
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता आक्षक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न ह्यपयेत् ॥ १२१
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥ १२२
 वयोवृद्धार्थवाग्देश्युताभिजनकर्माणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्वाभगठां तथा ॥ १२३
 नैवार्पिजाधिकान्नो यः स तु सोमं पिबेद्विजः ।
 प्राक्सौसिकीः क्रियाः कुर्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत् ॥ १२४
 प्रतिसंवत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याग्रयणेष्टिच्यं चातुर्मास्यानि चैव हि ॥
 एषामसम्भवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 हीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलप्रदम् ॥ १२५—२६
 चण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिक्षितात् ।
 यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपि वा भवेत् ॥ १२७
 कुशूलकुम्भीधान्यो वा नैग्रहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा ।
 जीवेद्वापि शिलोञ्जेन श्रेयानिषां परः परः ॥ १२८

न साध्यायविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥ १२८
 राजान्तेवासियाज्येभ्यः सौदन्निच्छेदनं द्युधा ।
 दग्निहैतुकपाषण्डवकवृत्तींश्च वर्जयेत् ॥ १३०
 शुक्ताम्बरधरो नीचवेशश्मश्रुनखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽश्रोयान्नैकवासा न संस्थितः ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाक्रस्मादप्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतश्चैव न स्तेनः स्यान्नवार्हूषिः ॥ १३१—३२
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्यात् प्रदक्षिणं देवमृद्धोविप्रवनस्पतीन् ॥ १३३
 न तु मेहेनदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभस्मसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बुस्त्रीद्विजन्मनः ॥ १३४
 नेवेतार्कं न नग्नां स्त्रीं न च संस्पृष्टमैथुनाम् ।
 न च मूत्रपुरीषं वा नाशुची राहुतारकाः ॥ १३५
 अयं मे वज्र इत्येवं सर्वमन्त्रमुदारयन् ।
 वर्षत्स्वप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा न च ॥ १३६
 षोडशासृक्शक्लन्मूत्ररेतांस्यसु न निक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिलङ्घयेत् ॥ १३७
 जलं पिबेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नाक्षैः क्रोडेन धर्मघ्नैर्लप्यैर्वाधितैर्वा न संविशेत् ॥ १३८
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् ॥ १३९
 नाचक्षीत धयन्तीं गां नाहारेण विशेत् कचित् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयात्तद्वस्योच्छास्तवर्त्तिनः ॥ १४०

प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवैश्यानराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यथोत्तरम् ॥ १४१
 अध्यायानामुपाकर्म्म आवण्यां अवणेन वा ।
 हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां आवणस्य तु ॥ १४२
 सौरमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जज्ञान्ते च्छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं बहिः ॥ १४३
 त्र्यहं प्रोतेष्वनध्यायः शिष्यत्विग्गुरुबन्धुषु ।
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गं स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥
 सन्ध्यागर्ज्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४४—४५
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतूसन्धिषु भुक्त्वा वा आक्षिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६
 पशुमण्डुकनकुलमार्जारश्वाहिमुशिकैः ।
 कृतेऽन्तरे अहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७
 खक्रोष्टुगर्दभोल्कसामवाणान्तनिस्वने ।
 अमेध्यश्वशूद्रान्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८
 देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंश्लवे ।
 भुक्त्वा र्द्रपाणिरभोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९
 पांशुवर्षं दिशं दाहे सन्ध्यानीहारभौतिषु ।
 धावतः पुतिगन्धे च शिष्टे व गृहमागते ॥ १५०
 खरौष्ट्रयानहस्त्यश्चनौवृक्षेरिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः ॥
 देवत्विक्स्नातकाचार्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामेद्रक्तविण्मूठीवनीवृत्तनादि च ॥ १५१—५२

विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन ।
 आमृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कश्चिन्मर्मणि सृजेत् ॥ १५३
 दूरादुच्छिष्टविषमूत्रपादान्भांसि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिश्रुत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारसाचरेत् ॥ १५४
 गोव्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा सृजेत् ।
 न निन्दाताडने कुर्यात् सुतं शिष्यञ्च ताडयेत् ॥ १५५
 कर्मणा मनसा वाचा यत्नाद्वर्म्मं समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविहिष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न तु ॥ १५६
 मातृपित्रतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः ।
 वृद्धवालातुराचार्यवैद्यसंश्रितवान्धवैः ॥ १५७
 ऋत्विक् पुरोहितापत्यभार्य्यादाससनाभिभिः ।
 विवादं वर्ज्जयित्वातु सर्वान् लोकान् जयेद्गृही ॥
 पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायान्नदौदेवखातगर्तप्रसवणेषु च ॥ १५८—५९
 परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्ज्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहौनस्य नान्नमद्यादनापदि ॥ १६०
 कदर्य्यवद्धचौराणां ह्नीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वंणाभिगस्तुवार्द्ध, प्रिगणिकागणदोक्षिणाम् ॥ १६१
 चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्चलीभत्तविह्विषाम् ।
 क्रूरोग्रपतितब्रात्यदाभिक्षोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२
 अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्तौजितग्रामयाजिनाम् ।
 शस्त्रविक्रयिकर्म्मरतुन्नवायश्चजीविनाम् ॥ १६३
 नृशंसराजरजकक्षतघ्नवधजीविनाम् ।
 चैलधावसुराजीविसहोपपतिवैश्मनाम् ॥ १६४

पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५
 अनर्चितं वृथामांसं केशकीटसमन्वितम् ।
 शुक्लं पर्युषितोच्छिष्टं खसृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६
 उदक्यासृष्टसङ्घुष्टं पर्यायान्नञ्च वर्जयेत् ।
 गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा सृष्टञ्च कामतः ॥ १६७
 शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहा अपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः ॥ १६८—६९
 सन्धिन्यनिर्हंशावत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम् ॥ १७०
 देवतार्थं हविः शिग्रुं लोहितान् ब्रश्चनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च ॥ १७१
 क्रव्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रत्युदटिष्ठिभान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥ १७२
 कीयष्टिप्लवचक्राह्वलाकावर्कावष्किरान् ।
 वृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १७३
 कलविड्गं सकाकोलं कुरवं रज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानज्जातांश्च मृगहिजान् ॥ १७४
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतो जम्बू सोपवासस्त्यहं वसेत् ॥ १७५
 पलाण्डुं विड्वराहञ्च च्छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ।
 लशुनं गृक्षनञ्चैव जम्बा चान्द्रायनं चरेत् ॥ १७६

भक्ष्याः पञ्चतन्त्राः संधागोधाकच्छपशङ्गकाः ।
 शगथ मत्स्येचपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७
 तथा पाठीनराजोवसशल्काश्च द्विजातिभिः ।
 अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८
 प्राणान्यये तथायास्ते प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
 देवान् पितॄन् ममभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७९
 वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभि ।
 समितानि दुराचारो यो हन्त्याविधिना पशून् ॥ १८०
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रा मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१
 सौवर्णराजताजानामूर्धपात्रग्रहाश्मनाम् ।
 शाकरज्जुमूत्रफलवासोविदलचर्मनाम् ॥
 पात्राणां चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुशुक्लवसस्त्रेहपात्राण्युत्थेन वारिणा ॥ १८२—८३
 स्फाशूर्पाजिनधान्यानां मूषलोदूखलानसाम् ।
 प्रोक्ष्यं संहतानाञ्च वह्नाश्चैव वाससाम् ॥ १८४
 तक्षनं दारुशृङ्गास्थुं गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
 मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५
 सोषेरुदकगोमूत्रैः शुध्यत्याविककौशिकम् ।
 सश्रीफलैरंशुपटं सारिष्टैः कुतपन्तथा ॥ १८६
 सगौरसर्पैः चौमं पुनःपाकाम्नीहीमयम् ।
 कारुहस्ताः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखन्तथा ॥ १८७
 भूशुद्धिर्मार्ज्जानाद्वाहात् कालान्नोक्रमणात्तथा ।
 सेकादुल्लेखनात्पादगृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८

गोघ्रातेऽन्ने तथा क्रीटमक्षिकाकेशदूषिते ।
 सलिलं भस्ममृद्वारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्ध्यै ॥ १८८
 त्र्युसीसकताम्नाणां क्षारास्त्रोदकवारिभिः ।
 भस्माग्निः कांस्यलीहानां शुद्धिः श्लावो द्रवस्य च ॥ १८९
 अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।
 वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ज्ञातञ्च सदा शुचि ॥ १९०
 शुचि गोदृष्टिस्ततोयं प्रकृतित्थं महीगतम् ।
 तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम् ॥ १९१
 रश्मिरग्नी रजश्छाया गौरश्चोवसुधानिलः ।
 विप्रुषो मक्षिकास्पर्शं वत्सः प्रस्रवणे शुचिः ॥ १९२
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः ।
 पत्न्यान्श्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः ॥ १९३
 मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनविन्दवः ।
 श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्त्वा ततः शुचिः ॥ १९४
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेहासो विपरिधाय च ॥ १९५
 रथ्याकर्द्धमतोयानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।
 मारुतेनैव शुद्ध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥ १९६
 तपस्तप्तासृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
 तप्तार्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षनाय च ॥ १९७
 सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।
 तेभ्यः क्रियापराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १९८
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ २००

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
 नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ २०१
 विद्यातपोभ्यां हीनेन न तु ग्राह्यः प्रतिग्रहः ।
 शृङ्गन् प्रदातारमधो नयत्यात्मानमेव च ॥ २०२
 दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं अक्षापूतञ्च शक्तिः ॥ २०३
 हेमशृङ्गा शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
 सकांस्पपात्रा दातव्या चीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ २०४
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सराक्षीमसन्निभान् ।
 कपिला चेत्तारयति भूयस्यासप्तमं कुलम् ॥ २०५
 सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६
 यावद्वत्सस्य पादो ह्यौ मुखं योनौ च दृश्यते ।
 तावद्भौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २०७
 यथा कथञ्चिद्वत्सा गां धेनुं वाधेनुमेव वा ।
 अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गं महीयते ॥ २०८
 आन्तसंवाहनं रोगिपरिचर्या सुरार्जनम् ।
 पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९
 भूदौपाश्वान्नवस्त्रान्धस्तिलसर्पिः प्रतिग्रहान् ।
 नैवेशिकं स्वर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥ २१०
 गृहधान्याभयोपानच्छत्रुमाल्यानुलेपनम् ।
 यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११
 सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।
 तद्ददं समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशैलानां सतानाम्प्रोति पुष्कलान् ॥ २११
 कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः ।
 मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४
 अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्यस्तथा द्विषः ॥ २१५
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिहृत्तये ।
 सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तार्थमेव च ॥ २१६
 अमावस्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् ।
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्वियुवं सूर्य्यसंक्रमः ॥ २१७
 व्यतौपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्य्ययोः ।
 श्राद्धं प्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१८
 अग्र्याः सर्व्वेषु वेदेषु श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
 वेदार्थविज्ज्ञेयसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९
 ऋत्विक्स्वस्त्रीयजामात्यान्यश्वशुरमातुलाः ।
 वृणाचिकेतदौहित्रशिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ॥ २२०
 कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः ॥ २२१
 रोगौ हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा ।
 अवक्रोर्णी कुण्डगोली कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२
 भृतकाध्यापकः क्षौवः कन्यादूष्यभिश्स्तकः ।
 मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविज्ञायी च विनिन्दकः ॥ २२३
 मातृपितृगुरुत्यागौ कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४

निमन्त्रयीत पूर्व्यद्युर्वाघ्नानात्मवान्बुधः ।
 तैद्यापि संयतैर्भावं मनोवाक्कायकर्माभिः ॥ २२५
 अपराङ्गे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानामनेपूपवेगयेत् ॥ २२६
 युग्मान् देवे यथागतिं पित्रोऽयुग्मांस्तथैव च ।
 परिश्रिते शुचौ देये दक्षिणाश्रवणे तया ॥ २२७
 ह्यौ देवे प्राक् त्रयः पिते उदगीर्वाकमेव वा ।
 मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८
 पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टराश्रं कुगानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वदेवा स इत्यृचा ॥ २२९
 यवेरन्ववकीर्त्याय भाजने सपवित्रके ।
 शन्नोदेत्या पयः क्षिप्वा यवोऽमीति यवांस्तथा ॥ २३०
 या दिव्या इति सन्धेन हस्ते ध्रुव्यं विनिक्षिपेत् ।
 दत्त्वोदकं गन्धमान्यं धूपं वासः मदीपकम् ॥ २३१
 तथाच्छादनदानञ्च करशौचार्थमस्तु च ।
 अपमव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ।
 क्षिपुणांस्तु कुगान् दत्त्वा द्युशन्तस्तं त्वृचा पितॄन् ॥ २३२
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थान्तु तिलैः कार्थ्याः कुर्यादध्यादि पूर्व्ववत् ॥ २३३
 दत्त्वाध्वमंसयाम्ने पां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्थानममीति न्युञ्जं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४
 अग्नीं करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
 कुरुष्वे त्यम्यनुज्ञातो हुत्वान्नीं पितृयज्ञवत् ॥ २३५

हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६
 दत्तान्नं पृथिवोपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७
 सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति ऋचम् ।
 जम्बाऽयथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तोऽपि वाग्यताः ॥ २३८
 अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
 आ तृतेषुस्तु पवित्राणि जम्बा पूर्वजपन्तथा ॥ २३९
 अन्नमादाय तृप्ताःस्य शेषं चैवानुमन्य च ।
 तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४०
 सर्वमन्नमूपादाय सतिलं दक्षिणासुखः ।
 उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
 स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् ।
 वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३
 ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चत्ततो जलम् ।
 विश्वेदेवाश्च प्रोयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अद्या च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५
 अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
 याचितारथ्यं नः सन्तु मा च याचिष्य कश्चन ॥ २४६
 इत्युक्त्वा तुःप्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 वाजेवाजे इति प्रीतः पितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २४७

यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
 पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८
 प्रदक्षिणमनुब्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
 ब्रह्मचारो भवेत् तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।
 यजेत दधिकर्कन्धूमिथान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥ २५०
 एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यं कपवित्रकम् ।
 आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१
 उपतिष्ठतामित्यक्षयस्थाने विप्रविसर्जने ।
 अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥ २५२
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घ्याथं पितृपात्रेषुः प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २५३
 ये सामाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 एतत्सपिण्डोकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४
 अर्वाक् सपिण्डोकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत् ।
 तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे ॥ २५५
 मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।
 प्रतिसंवत्सरश्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६
 पिण्डांस्तु गोऽजिः प्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सुः विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं नमार्जयेत् ॥ २५७
 हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
 मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥ २५८
 ऐश्वरीरववाराहशार्ङ्गैर्मांसैर्यथाक्रमम् ।
 मासवृद्धा हि तृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः ॥ २५९

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 लोहामिषं महाशाकं मांसं वाङ्मृणसस्य च ॥ २६०
 यद्ददाति गयास्थश्च सर्व्वमानन्यमुच्यते ।
 तर्षा वर्षान्नयोद्दृश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१
 कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।
 द्यूतं कृषिञ्च वानिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ २६२
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरुप्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्चैष्ठं सर्व्वकामानाप्नोति आददः सदा ॥ २६३
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्ज्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्त्रय प्रदौयते ॥ २६४
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्य्यं क्षेत्रं वलं तथा ।
 पुत्रान् श्रैष्ठश्च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां तथा ॥ २६५
 अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ २६६
 धनं विद्यां भिषक् सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम् ।
 अश्वानायूश्च विधिवद्वयः आदं सम्प्रयच्छति ॥ २६७
 कृत्तिकादि भरण्यन्तं स कामानापुयादिमान् ।
 आस्तिकः अद्धानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आद्वेन तर्पिताः ॥ २६९
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७०
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः ।
 गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुखं पश्यति ॥ २७२

काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्त्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ॥ २७३
 ब्रजन्तश्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।
 विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४
 तेनोपसृष्टौ लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारौ न च भर्तारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ २७५
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 घणिग्लाभं न चाप्नोति कृपिञ्चैव कृपौवलः ॥ २७६
 स्रपनं तस्य कर्तव्यं पूर्णेऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्पपकल्केन साज्ये नोत्सादितस्य च ॥ २७७
 सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाचा द्विजाः शुभाः ॥ २७८
 अश्वस्थानादुगजस्थानादह्यमौकात् सङ्गमादुधदात् ।
 मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुच्चाप्सु निक्षिपत् ॥ २७९
 या आहता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्द्वादत् ।
 चर्मस्थानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८०
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१
 गगने वरूणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः ।
 भगमन्त्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२
 यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सौमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षोरपस्तदुपनन्तु सर्व्वदा ॥ २८३
 स्नातस्य सार्षपं तैलं सुवेणोडुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४

मितश्च सन्मितश्चैव तथा शालकटङ्कटः ।
 कुशान्दो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः ॥ २८५
 नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।
 दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्थं सर्व्वतः ॥ २८६
 कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।
 मत्स्यान् पक्तांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७
 पुष्पं चित्रं सुगन्धश्च सुराश्च त्रिविधामपि* ।
 मूलकं परिकांपुपांस्तथैवोण्डैरक स्रजम् ॥ २८८
 दधन् पायसश्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।
 एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा तत शिरः† ॥ २८९
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ।
 दूर्वासर्वपुष्पाणां दस्त्वाघ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९०
 रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति‡ देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१
 ततः शुक्ताम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्यद्यादस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२
 एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३
 आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।
 महागणपतेश्चैव कुर्व्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४

* The Bombay text reads त्रिविधामपि ।

† The last line of the couplet does not occur in the Bombay Edition.

‡ Another reading is भगं भवति ।

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।
 वृष्ट्यागुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्तौ ॥ २८५
 सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति चक्षाः स्मृताः ॥ २८६
 तत्रैकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् कर्कादुभौ ।
 तत्रैकात् सीसात् कांस्ये कार्य्या ग्रहाः क्रमात् ॥ २८७
 तत्रैकात् पटे तैल्या गन्धैर्मण्डलकैश्च वा ।
 तत्रैकात् प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २८८
 गन्धाय वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः ।
 कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २८९
 आहूय्येन इमं देवा अग्निमूर्ध्ना दिवः कुरुत् ।
 उद्वुध्यस्तेति च ऋचो यथासङ्गं प्रकीर्त्तिताः ॥ २९०
 वृहस्पते अत्यदर्थ्यस्तथैवान्नात् परिसृतः ।
 शशी देवीस्तथाकाण्डात् केतुं क्षण्वन्निमाः क्रमात् ॥ २९१
 अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च सर्पिभः क्रमात् ॥ २९२
 एकैकस्याष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिर्भगां दध्ना चीरेण वा युताः ॥ २९३

* Another reading is :—

साक्राङ्गारको रक्तौ शुक्लौ शुक्र निशाकरी ।

सोमपुत्रोगुरुश्चैव तावुभौ पीतकौष्मती ।

क्षणांशनैश्च विद्यात् राहुं केतुं तथैव च ॥

† The Bombay edition reads अपि ।

‡ The Bombay reading is संयुता ।

शुद्धौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरपाष्टिकम् ।
 दध्योदनं हविष्यं मांसं चित्वात्ममेव च* ॥ ३०४
 दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ३०५
 धेनु शङ्खस्तथानडान् हेमवासो हयस्त गण ।
 कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ३०६
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ३०७
 ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छायाः पतनाः च ।
 भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः ग्रहाः† ॥ ३०८
 महीत्साहः स्थूललघ्यः कृतज्ञो बृहसेवकः ।
 विनीतः सत्त्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
 अदीर्घसूत्री स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।
 धार्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ३१०
 खरन्ध्रगोसान्वीक्षिकां दण्डनीत्यां तथैव च ।
 विनीतस्त्वथ वार्त्तायां तथ्याश्चैव नराधिपः ॥ ३११
 समन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्रज्ञान् भोजान् स्थिरान् शुचीन् ।
 ते सार्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥ ३१२

* The Bombay text is दध्योदनं दृतान्नं च कृसरामि ।

† Another reading is क्रमात् for तथा and स्मृत, for ।

‡ In some texts the following sloka occurs.

ग्रहणामिदमातिथ्यं कुर्यात् संवत्सरादपि ।
 आरोग्यवल संपन्नो जीवेच्च शरदः शतम् ॥

पुरोहितश्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्याश्च कुशलमथर्वान्ङ्गिरसे तथा ॥ ३१३
 श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयाद्विजस्तथा* ।
 यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४
 भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।
 अक्षयोऽयं निधी राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५
 अस्कन्ममव्यथश्चैव प्रायश्चित्तेरदूषितम् ।
 अग्नेः सकाशाद्विप्राग्नी दत्तं येष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६
 धर्मणालव्यमौहेतवः लव्यं यत्नेन पालयेत् ।
 पालितं वर्हयेन्नीत्या दृढं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ ३१७
 दद्याद्भूमिं निवन्धं वा कृत्वा लेख्यश्च कारयेत् ।
 आगामिभद्रन्तपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८
 पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् ।
 अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानश्च महीपतिः ॥ ३१९
 प्रतिग्रहपरोमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।
 स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥ ३२०
 रम्यं पशव्यमालौक्यं जाङ्गलं देशमावसेत् ।
 तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोशात्मगुप्तये ॥ ३२१
 तत्र तत्र च निष्पातानध्यक्षाम् कुशलान् शुचीन् ।
 प्रकुर्यादायकर्मान्तव्ययकर्मसु चोद्यतान् ॥ ३२२

* The Bombay reading is with the variation :—वृणुयादेव च त्विज ।

† The Bombay text is अलव्यमौहेतवः ।

नातः परतरो धर्मो नृपाणां यदुपार्जितम्* ।
 विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा (सदा) ॥ ३२३
 य आह्वेषु युध्यन्ते भूम्यर्थमपरान्मुखाः ।
 अंकूटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४
 पदानि क्रतुतुल्यानि अग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
 राजा सुकृतमादत्तेहतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५
 तवाहंवादिनं क्लीवं निर्हेति परसङ्गतम् ।
 न हन्याद्विनिवृत्तश्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६
 कृतरक्षः समुत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम् ।
 व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७
 हिरण्यं व्याप्तानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत्† ।
 पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः (संगतः) ॥ ३२८
 ततः स्त्रैरविहारौ स्यान्मन्त्रिभिर्वा समागतः ।
 वलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ॥ ३२९
 सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
 गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३०
 संविशेत् तुर्यघोषेण प्रतुवुध्येत्तथैव च ।
 शास्त्राणि चिन्तयेद्दुन्दरा सर्वकर्तव्यतास्तथा ॥ ३३१
 प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशौर्भिरभिनन्दितः ॥ ३३२
 दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वाः काञ्चनं महौम् ।
 नैवेशिकानि च तथा श्रित्त्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३

* The Bombay reading is यद्वर्णार्जितम् ।

† The Bombay Text reads :—न्यासेत्ततः ।

ब्राह्मणेषु क्षमी सिग्धेष्वजिह्वाः क्रोधनीऽरिषु ।
 स्याद्राजा भृत्यवर्गे च प्रजासु च यथा पिता ॥ ३३४
 पुण्यं पदं भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।
 सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥ ३३५
 घाततस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।
 पौष्ट्यमानाः प्रजा रज्जेत कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६
 अरक्ष्यमाण्याः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् क्लिष्टं प्रजाः ।
 तस्माच्च नृपते रज्जं यस्माद्गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७
 ये राष्ट्राधिकृतास्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।
 साधून् सम्पालयेद्वाजा विप्ररौतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८
 उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् हत्वा विवासयेत् ।
 सम्मानदानसत्कारैः* श्रोत्रियान् वासयेत् सदा ॥ ३३९
 अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोपं योऽभिवर्द्धयेत् ।
 सोऽचिराद्गतश्रीको नाशमेति भवान्धवः ॥ ३४०
 प्रजापौडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
 राज्ञः कूलं त्र्ययं प्राणान् नादध्वा विनिवर्त्तते ॥ ३४१
 य एव धर्मी नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२
 यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।
 तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३
 मन्त्रभूलं यतो राज्यमती मन्त्रं सुरक्षितम् ।
 कुर्याद्यथान्यो† न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ ३४४

* The Bombay Text reads :—सदानमान सत्कारा ।

† The Bombay Text reads :—यथास्य ।

अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः ।
 क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ३४५
 उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव च ।
 सम्यक् प्रयुक्ताः सिध्येयुर्दण्डस्त्वगतिकागतिः ॥ ३४६
 सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।
 द्वैधीभावं गुणानि ज्ञान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥ ३४७
 यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परस्व हीन आत्मा च हृष्टवाहनपुरुषः ॥ ३४८
 देवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धि र्व्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्व्वदैहिकम् ॥ ३४९
 केचिद्देवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलवृद्धयः* ॥ ३५०
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३५१
 हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्वरा यतः ।
 अतो यतेत तत्प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥ ३५२
 स्वाम्यमात्यौ जनो दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च ।
 मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३
 तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्व्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४

* The following is the Bombay reading :—

केचित् देवात्ऽद्यात् केचित् केचित् पुरुष कारतः ।
 सिध्यन्त्यर्था मनुष्याणां तेषां योनिस्तु पौरुषम् ॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतवृद्धिना ।
 सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् ॥ ३५६
 अधर्मादण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकाविनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तजयावहम् ॥ ३५७
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा शशुरो मातुलोऽपि वा ।
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥ ३५८
 यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग् वध्यांस घातयेत् ।
 द्रष्टुं स्यात् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदर्क्षिणैः ॥ ३५९*
 इति सच्चिन्त्य नृपति क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।
 व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परितृतोऽन्वहम् ॥ ३६०
 कुलानि जातौः त्रेणोश्च गणान् जनपदांस्तथा ।
 स्वधर्मचलितान् राजा विणीय स्थापयेत् पथि ॥ ३६१
 जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःसृतम् ।
 तेऽष्टौ लिङ्गास्तस्मिन् राजसर्प उच्यते ॥ ३६२
 गौरस्तु ते त्रयः पट् ते यतो मध्यस्तु ते त्रयः ।
 कृष्णस्तु ते त्रयः पाण्डुस्तु सुवर्णस्तु षोडश ॥ ३६३
 पलं सुवर्णस्य त्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रौप्यमाशौ धरणं षोडशैव ते ॥ ३६४
 शतमानंतु दशभिर्द्वरणैः पलमेव च ।
 निष्कः सुवर्णस्य त्वारः कार्ष्णिवास्ताम्रिकः पणः ॥ ३६५

* The Bombay Text reads :—समाप्तवरदर्क्षिणैः ।

साशैतिः पणसाहस्री दण्डं उत्तमसाहसः ।
 तदर्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६
 धिग्दण्डस्त्वथ बाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ।
 योज्या व्यस्ताः समस्ता या अपराधवशादिमे ॥ ३६७
 ज्ञात्वापराधं देशश्च कालं वलमथापि वा ।
 षयः कर्त्ता च वित्तञ्च दण्डं दण्डग्रेषु पातयेत् ॥ ३६८
 इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारो ।
 नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभत्रिवर्जितः ॥ १
 श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
 राज्ञा सभासदः कार्या रिपौ मित्रे च ये समाः ॥ २
 अपश्यता कार्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३
 रागालोभाद्भयाद्यापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ४
 स्मृत्याचारव्यापेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ।
 भावेदयति चेद्वाञ्छे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५

प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 सप्तमासतदंदाहर्नामजात्यादि चिह्नितम् ॥ ६
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावादकसन्निधौ ।
 ततोऽर्घीं लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञांतार्थसाधनम् ॥ ७
 तत्पिडौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्वरवहारोऽयं विवादेशुपदर्शितः ॥ ८
 अभियोगमनिस्तोय्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतिं नयेत् ॥ ९
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साक्षसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये ॥ १०
 निहत्वे भावितो दद्याद्वनं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगादनं हरेत् ॥ ११
 साहसस्ते यपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया कृतः ॥ १२
 देशाद्देशान्तरं याति शृङ्गिणी परिलेदि च ।
 ललाटं खिद्यते चास्य मुखं वैवर्ण्यमेति च ॥ १३
 परिशुष्यत् स्त्रललाक्यो विरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथौष्टी निर्भुजत्यपि ॥ १४
 स्वभावाद्विहतिं गच्छेन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकौर्त्तितः ॥ १५
 सन्दिग्धार्थे स्वतन्त्रो यः साधयेदयं निष्पतेत् ।
 न चाङ्गतो वदेत् किञ्चिदौनो दण्डयश्च स स्मृतः ॥ १६
 साक्षिपूजयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽधरोभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १७

सपण्येद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥
 क्लृप्तं निरस्य भूतेन व्यवहारान् नयेन्मृगः ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥
 निरुद्धे लिखितेऽनेकमेकदेशदिभाषितः ।
 दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यत्वं निवेदितः ॥ २० ॥
 स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रात्तु बलवद्दर्शनशास्त्र मिति स्थितिः ॥ २१ ॥
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कौर्त्तितम् ।
 एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२ ॥
 सर्व्वेष्वव विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधी प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥ २३ ॥
 पश्यतोऽब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४ ॥
 आधिसौमोपनिधिपजडबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५ ॥
 आध्यादीनां निहन्तारं धनिने दापयेन्नृपः ।
 दण्डश्च तत्समं राज्ञे शत्रुपेक्षमथापि वा ॥ २६ ॥
 आगमोऽत्यधिको भोगादिना पूर्व्वज्ञमागतात् ।
 आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकापि यत्र नो ॥ २७ ॥
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसौ ॥ २८ ॥
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्त्यौ तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥

आगमेन विशुद्धेन भोगः याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति* ॥ ३०
 नृपोणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१
 बलोपाधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान् निवर्त्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रुघातांस्तथा ॥ ३२
 मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतादियोजितः ।
 असम्बद्धकतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३
 प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन चेक्षिज्ञैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४
 राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्द्विजेभ्योऽर्धं द्विजः पुनः ।
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रसुर्यतः ॥ ३५
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव च ॥ ३६
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राजा जानपदाय तु ।
 भददद्दि समाप्नोति कस्त्रिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७

इत्यसाधारणव्यवहार श्रावका प्रकरणम् ।

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
 वर्षक्रमाच्छतं द्विस्त्रिचतुःपञ्चकामन्यथा ॥ ३८
 कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम् ।
 दयुर्वा स्रक्ततां वृद्धिं सर्वे सर्वास्तु जातिषु ॥ ३९
 सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
 वस्तुधान्यद्विरण्यान्यां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः ॥ ४०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यस्य तदनम् ॥ ४१
 ग्रहीतानुक्रमादाप्यो धनिनामधमर्णिकः ।
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२
 राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम् ।
 पञ्चकंच शतं दाप्यः प्रामार्थ्यो ह्युत्तमर्णिकः ॥ ४३
 हीनजातिं परिचीणमृणान् कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिचीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ४४
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद्वर्धते न ततः परम् ॥ ४५
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणञ्च कृतं भवेत् ।
 दद्युस्तद्वक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६
 न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्याद्वते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७
 सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैत्रिकम् ॥ ४८
 गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मात्पुत्रिस्तदाश्रया ॥ ४९
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥ ५०
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिपुतेऽथवा ।
 पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निहृवे साक्षिभावितम् ॥ ५१
 ऋकथग्राह्यं ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राह्यस्तथैव च ।
 पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋकथिनः ॥ ५२

भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।

प्रातिभाव्यं ऋणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३

दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते ।

आद्ये तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि ॥ ५४

दर्शनप्रतिभूर्यत्र ऋतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।

न तत्पुत्रा ऋणं दद्याद्द्व्युर्द्धानाय ये स्थिताः ॥ ५५

वह्वः सूर्यदि स्वांशैर्द्व्युः प्रतिभुवो धनम् ।

एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६

प्रतिभूद्दपितो यत्र प्रकाशं धनिने धनम् ।

द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ ५७

सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च ।

वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८

आधिः प्रणश्येद्विगुणे धने यदि न मोक्षते ।

काले कालकृतो नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥ ५९

गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽध द्वापिते ।

नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ ६०

आधेः स्वीकरणात् सिद्धौ रक्ष्यमानोऽप्यसारताम् ।

यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥ ६१

चरित्रबन्धककृतं सप्तद्वया दापयेद्धनम् ।

सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२

उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिः स्तेनोऽन्यथा भवेत् ।

प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याऽधिमाप्नुयात् ॥ ६३

तत्कालकृतमुक्त्यो वा तत्र तिष्ठेदद्विजिकः ।

विना धारणाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम् ॥ ६४

यैदां तु द्विगुणौभूतमृणसाधौ तदा खलु ।
मोच्य भाधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५
इति ऋणादानप्रकरणम् ।

वासनस्यमनाख्याय हस्तोऽन्यस्य येदर्पितम् ।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतत्स्करैः ।
भेषजं चार्गितिऽदत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समम् ॥ ६७
आजीवन् स्वेच्छया दण्डो दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ।
याचितां वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८
इति निक्षेपादिप्रकरणम् ।

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यचादिनः ।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९
व्रजवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।
यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७०
श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः ।
असाक्षिणस्ते वचनान्नात्र हेतोरुदाहृतः* ॥ ७१
स्त्रीवृद्धवालकितवमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तकाः ।
रङ्गावतारिपापण्डितकूटलद्विकलेन्दियाः ॥ ७२
पतिताम्रार्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
साहसो दृष्टदोषश्च निर्दूतवेत्यसाक्षिणः ॥ ७३
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यं पारुष्यं साहसे ॥ ७४

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ।
 ये च पापकृतां लोका महापातकिनां तथा ॥ ७५
 अग्निदानाश्च ये लोका धे च स्त्रीवालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ७६
 सुकृतं यत्त्वेया किञ्चिजन्मान्तरगतैः क्षतम् ।
 तत् सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७
 अत्रुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशयन्धकम् ।
 राक्षा सर्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशत्तमेऽहनि ॥ ७८
 न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
 स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ॥ ७९
 द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनान्तथा ।
 गुणिवैधे तु वचनं ब्राह्मं ये गुणवत्तमाः ॥ ८०
 यस्थोचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।
 अन्यथावादिनो यस्य ध्रुव स्तस्य पराजयः ॥ ८१
 उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।
 द्विगुणा वान्यथा द्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२
 पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृतसाक्षिणस्तथा ।
 विवादाद्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३
 यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्यो निहृते तत्तमोवृतः ।
 स दाम्प्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणन्तु विवासयेत् ॥ ८४
 वर्षिणान्तु वधो यत्र तत्र साक्ष्यमनृतं वदेत् ।
 तत्पावनाय निर्व्याप्यशरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५
 इति साक्षिप्रकरणम् ।

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरूपा तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६
 समामासतर्द्धाहर्णमजातिस्वगोत्रकैः ।
 खन्नक्षचारिकात्तीयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ ८७
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
 अतं मेऽसुकपुत्रस्य यद्वोपरिलिखितम् ॥ ८८
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहमसूकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९
 उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यसुकपुत्रेण ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९०
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत् ।
 तत् प्रमाणं स्मृतं लेख्यं दलोपाधिहतादृते ॥ ९१
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधिस्तु भुज्यते तावदयावत्तन्न प्रदीयते ॥ ९२
 देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हते तथा ।
 भिन्ने दग्धेऽथवा च्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ ९३
 सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्वा धनं ऋणी ।
 धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ९५
 दत्तृणं पाठयेद्देख्यं शुद्धं वान्यत्तु कारयेत् ।
 साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ९६
 इति लेख्यप्रकरणम् ।

तुलाग्न्यापोविषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तारि ॥ ८७
 रुच्या वान्यतरः कुर्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ८८
 सचैल स्नानमाह्वय सूर्योदय उधोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ८९
 तुला स्त्रोवालवृक्षान्धपङ्कुराह्वणरोगिणाम् ।
 अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ ९०
 नासहस्राक्षरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वह्नेयुः शुचयः सदा ॥ ९१
 तुलाधारणविदङ्गिरभियुक्तास्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमीभूतो रेखाः कृत्वावतारितः ॥ ९२
 त्वं तुले सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता ।
 तत् सत्यं वद कल्याणि संशयान्मां विमोचय ॥ ९३
 यद्यत्सि पापकृन्नातस्ततो मां त्वमधीनय ।
 शुद्धश्चेन्नमयोर्ह्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ९४
 करो विमृदितब्रौह्मीर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
 सप्तचाश्वत्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ९५
 तमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं कवे मम ॥ ९६
 तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्डं हस्तयोर्मयोरपि ॥ ९७
 स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्ब्रजेत् ।
 षोडशाङ्गुलिकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ ९८

मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०८
 सत्येन साभिरक्ष्व वरुणेत्यभिशस्यकम् ।
 नाभिदध्नोदकस्थस्य गृहौत्वोरु जलं विशेत् ॥ ११०
 समकालमिषुं सुक्तमानयेद्यो जवौ नरः ।
 गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्ये च्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११
 त्वं विष ब्राह्मणः पुत्र सत्यधर्मो व्यवस्थितः ।
 त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२
 एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्विमिश्रैलजम् ।
 यस्य वेगैर्विना जोषेतस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ११३
 देवान्नुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसूतित्रयम् ॥ ११४
 अर्चाक् चतुर्दशादङ्गो यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः ॥ ११५
 इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् खेच्छया विभजेत् सुतान् ।
 ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः ॥ ११६
 यदि कुर्यात् समानंशान पत्न्यः कार्याः समांशिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्ता वा श्वशुरेण वा ॥ ११७
 शक्तस्यानौहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृहृतः स्मृतः ॥ ११८
 विभजेरन सुताः पित्रोरुर्द्ध्वमृक्ष्यमृणं समम् ।
 मातुर्दुहितरः शेषसृणान्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९

पितृद्रव्याविरोधेन यद्व्यवत् स्वयमग्निं तम् ।
 तैत्तिरीयाहिकश्चैव दायादानां न तद्वयेत् ॥ १२०.
 ज्ञानादनागतं द्रव्यं ह्यनमभ्युदरेत् तृतीयः ।
 दायादिभ्यो न तदद्रादुविदया नव्यमेव च ॥ १२१.
 यत्क्रिञ्चित पितरि प्रेते धनं त्वं श्रोऽधिगच्छति ।
 भागो यदीयमां तव यदि विद्वानुपालिनः ॥ १२२.
 साक्षाद्वायंलुप्तानि विभागान्नु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकानान्नु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३.
 भूय्या पितामहोपात्ता निवन्थी द्रव्यमेव वा ।
 तव स्यात् सदृशं स्वाभ्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ १२४.
 विभक्तोपु सुतो जातः सवर्ण्यं विभागभाक् ।
 दृश्याद्वा तद्विभागः श्रदायव्ययविगोधितात् ॥ १२५.
 पितृभ्यां यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितुरुर्द्धं विभजतां माताप्यंशं समं करेत् ॥ १२६.
 अशंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वमंस्कृतैः ।
 भगिन्यश्च निजादंशादत्त्वांगन्तु तुरीयकम् ॥ १२७.
 चतुर्भिर्द्वे कभागाः स्युर्द्व्यंगो ब्राह्मणात्मजाः ।
 क्षत्रजास्त्रिद्वे कभागा पिङ्गजो तु ये कभागिनः ॥ १२८.
 अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते तत्तु दृश्यते ।
 तत् पुनस्तौ समैरंगैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९.
 अपुत्रेण परजेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
 उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १३०.

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पूत्रिकासुतः ।
 चैत्रजः चैत्रजातस्तु सगोत्रे षेत्रेण वा ॥ १३१
 गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतो मतः ।
 कानौनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ १३२
 अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।
 दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३३
 क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयंकृतः ।
 दत्तात्मा तू स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोद्वजः ॥ १३४
 बृहस्पृष्टो गृह्यते यस्तु सीऽपविद्धो भवेत् सुतः ।
 पिण्डं दोऽंशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ १३५
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽंशहरो भवेत् ॥ १३६
 मृते पितरि कुर्युस्तु भ्रातरस्त्वर्द्धभागिकम् ।
 अभ्रातृको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३७
 यत्नी दुहितरथैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
 तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सत्रह्यचारिणः । १३८
 एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।
 स्वर्थातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३९
 वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः ।
 क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रे कतीर्थिनः ॥ १४०
 संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्यादपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१
 अन्योदर्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्यं धनं हरेत् ।
 असंसृष्टपि चादद्यात् संसृष्टी नान्यमातृजः ॥ १४२

क्लीवोऽथ पतितस्तब्जः पङ्कृन्मत्तको जडः ।
 अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्या स्युर्निरंशकाः ॥ १४३
 औरसाः क्षेत्रजास्तोषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुतार्थैषां प्रभर्त्तव्या यावद्भै भर्त्तृसात्क्षताः ॥ १४४
 अपुत्रा योषितथैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्वासा व्यभिचारिणः प्रतिकुलास्तथैव च ॥ १४५
 पित्रमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकं चैव स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ १४६
 वन्मुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधियकमेव वा ।
 अप्रजयामतौतायां वान्यवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७
 अप्रज स्त्रीधनं भर्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्वर्षि ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शेषेषु पित्रगामि तत् ॥ १४८
 दत्त्वा कन्यां हरन दण्डोव्ययं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां सर्वमादद्यात् परिशोधोभयव्ययम् ॥ १४९
 दुर्भिन्ने धर्मकार्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ १५०
 अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्षं प्रकीर्तितम् ॥ १५१
 विभागनिह्वे ज्ञातिवन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।
 विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ १५२

इति रिक्त्यभागप्रकरणम् ।

सौमो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्यविरादयः ।

गोपा सौमाक्षपाणा ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३

नयेयुरेते सीमानं स्थलाङ्गारस्तुषट्पदैः ।
 सेतुवल्लीकनिम्नास्थिवैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ १५४
 सामन्ता वा समाग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।
 रक्तसन्धसनाः सौमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५
 अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।
 अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सौम्रः प्रवर्त्तकः ॥ १५६
 आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाश्वुप्रवहादिषु ॥ १५७
 मर्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा ।
 क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८
 न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।
 परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बह्वदकः ॥ १५९
 स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।
 उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६०
 फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् ।
 तत् प्रदाप्या कष्टशदं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१
 इति सीमाविवादप्रकरणम् ।
 माघानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।
 दण्डनोया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविक्रम् ॥ १६२
 भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताङ्घ्रिगुणो दमः ।
 सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महीषीसमम् ॥ १६३
 यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम् ।
 गोपस्तापस्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४

पथि ग्रामविवोतान्ते जेत्वे दोषो न विद्यते ।
 अकामतः कामचारि चौरवद्गण्डर्भति ॥ १६५
 सहोचोत्सृष्टपशवः स्रुतिकानन्तुकादयः ।
 पाली येषान्तु ते सांक्षा देवराजपरिभृताः ॥ १६६
 यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत् तथा ।
 प्रसादवृत्तनष्टांश्च प्रदाप्यः क्षतवैतनः ॥ १६७
 पाद्वक्षोपविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
 अर्धचयोदशपणः स्वामिने द्रव्यमेव च ॥ १६८
 ग्रामेच्छया गोप्रचारोऽभूमिराजःशेन वा ।
 द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः समुपाहरेत् ॥ १६९
 धनुःशतं परोहारो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् ।
 द्वे शते खर्वटस्य स्थान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७०

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम् ।

खं लभेतान्यधिक्रांतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।
 हीनाद्रहो हीनमूल्ये विलाहीने च तस्करः ॥ १७१
 नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
 देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२
 विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् ।
 क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्मादयस्तस्य विक्रयी ॥ १७३
 आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
 पञ्चवन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ॥ १७४
 हृतं प्रनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् ।
 अनिविद्य नृपे दण्ड्यः स तु पणवति पणान् ॥ १७५

शौलिकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहतमाहतम् ।

अर्वाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः ॥ १७६

पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।

महिषोद्भवां द्वौ द्वौ षादं पादमजाविके ॥ १७७

इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम् ।

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।

नान्वये सति सर्वस्वं यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम् ॥ १७८

प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः ।

देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९

इति दत्ताप्रदानिकं प्रकरणम् ।

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्रयार्द्धमासिकम् ।

बीजायोवाद्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८०

अग्नी सुवर्णमक्षौणं रजते द्विपलं शते ।

अष्टौ त्रपुणि मीसे च तामे पञ्चदशायसि ॥ १८१

शते दंशपला वृद्धिरीर्णे कार्पाससौत्रिके ।

मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२

कार्मिके रोमवद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः ।

न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौषिये वल्कलेषु च ॥ १८३

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे वलावलम् ।

द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्वाप्या असंशयम् ॥ १८४

इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलाहासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते ।

स्वामिप्राणप्रदो भक्तस्यागात्तन्निष्कृयादपि ॥ १८५

प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चाभरणान्तिकः ।

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६

कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्मृष्टे ।

अन्तेवामो गुरुप्राप्तभोजनस्तृप्तफलप्रदः ॥ १८७

इत्यभ्युपेत्य शश्वृषाप्रकरणम् ।

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्नयस्य तत्र तु ।

त्रे विद्यां वृत्तिमद्व्यूयात् स्वधर्माः पाल्यतामिति । ॥ १८८

निजधर्माविरोधेन यस्तु सासरिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ १८९

गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लक्षयेच्च यः ।

सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवामयेत् ॥ १९०

कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरौतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दसम् ॥ १९१

समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।

स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महौपतिः ॥ १९२

समूहकार्यप्रहितो यत्नमेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाप्यो यद्यमो नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३

धर्मज्ञाः श्रचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः ।

कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहितवादिनाम् ॥ १९४

श्रेणिनैगमप्राप्राण्डिगणानामप्ययं विधिः

भेदश्चैषां नृपो रक्षेत् पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १९५

इति संविद्यतिक्लजप्रकरणम् ।

गृहोत्तवेतनः कर्म त्यजन द्विगुणमावहेत् ।

अगृहीते समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ १९६

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुसंस्थतः ।
 अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १९७
 देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।
 तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १९८
 यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।
 उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्यं कुर्यादयथाश्रुतम् ॥ १९९
 अराजदैविकान्नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
 प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणं भृतिम् ॥ २००
 प्रक्रान्ते संप्तमं भागं चतुर्थं पथि सन्यजन् ।
 भृतिमर्धपथे सर्व्वं प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।
 गृह्णीयाद्भूतंकितवादितराहशकं शतम् ॥ २०२
 स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।
 जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमौ ॥ २०३
 प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्तमण्डले ।
 जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४
 द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिह्नं निर्व्वार्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५
 द्यूतमेकमुखं कार्य्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ २०६

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सव्यासत्यान्यथास्तोत्तेन्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्धत्रयोदशान् ॥ २०७

अभिगन्तास्त्रिभगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८
 अर्होऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीभूतमेषु च ।
 दण्डप्रणयणं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९
 प्रातिलोमापवादिषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णानामानुलोभ्येन तस्मादर्धार्धहानितः ॥ २१०
 बाहुग्रौवानेत्रसक्थिविनाग्ने वाचिके दमः ।
 शत्रुस्ततोऽर्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 यथाशक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२
 पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु पाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३
 त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४

इति वाक्पारुष्यप्रकरणम् ।

असाक्षिके हते चिक्षैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकतो भयात् ॥ २१५
 भस्मपङ्कजःस्पर्शं दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 अमेध्यपाणिर्निष्ठगुतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६
 समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूतमेषु च ।
 क्षौत्रेष्वर्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७
 विप्रपीडाकरं ह्येवमङ्गमवाहणस्य तु ।
 उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्धिकः ॥ २१८

ऊदगूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।
 परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसः ॥ २१९
 पादकेशांशुककरालूष्कनेषु पणान् दश ।
 षोडशकृपांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२०
 शोणितेन विना दुखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।
 द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽस्तृजः ॥ २२१
 करपाददन्त भङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।
 मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२
 चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादि प्रतिभेदने ।
 कन्धरावाहुसक्त्याञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ २२३
 एकं घ्नतां वह्नाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।
 कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानधनव्ययम् ।
 दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५
 अभिधाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्चदश विंशतिन्तद्वयं तथा ॥ २२६
 दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमन् ॥ २२७
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डाः क्षुद्रपशूनाञ्च क्षिपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२९
 प्रेतोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 उपजीव्यद्रमाणाञ्च विंशतिर्द्विगुणो दमः ॥ २३०

चैत्यश्मशानसौमासु पुण्यस्थाने सुरान्तये ।

जातद्रमाणां द्विगुणो दसो वृत्तेऽथ विद्युते ॥ २३१

गुल्मगुच्छक्षपलताप्रतानीषधिवीरूधाम् ।

पूर्वस्मृतादर्द्धदण्डः स्थानियुक्तेषु कर्तने ॥ २३२

इतिदण्डपारुष्यप्रकरणम् ।

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।

तन्मुल्याद्विगुणो दण्डो निक्षेपे तु चतुर्गुणः ॥ २३३

यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।

यश्चैवमुक्ताहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४

अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्या प्रहारकः ।

सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥ २३५

सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।

पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६

स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।

अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च देवे पित्रे च भोजकः ।

अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्योयोग्यकर्मकृत् ॥ २३८

वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।

साधारणस्यापलापी दासौगर्भविनाशकृत् ॥ २३९

पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्यशिष्यकाः ।

एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २४०

इति साहसप्रकरणम् ।

वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् ।

विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१

पितापुत्रविराधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।
 अन्तरे च तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः ॥ २४२
 तुलाशासनमानानां कूटकुन्दाणकस्य च ।
 एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३
 अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
 स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४
 भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्तु प्रथमं दमम् ।
 मानुषे मध्यमं राजमानुषेषुत्तमं दमम् ॥ २४५
 अवन्ध्यं यश्च बध्नाति वन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
 अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६
 मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानी च कल्पितम् ॥ २४७
 भेषजस्त्रेहलवण-गन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८
 मृच्चर्ममणिसूत्रायःकाष्ठबल्कलवाससाम् ।
 अजातो जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥ २४९
 समुद्रपरिवर्त्तश्च सारभाण्डश्च क्त्रिमम् ।
 आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २५०
 भिन्ने पणे तु पञ्चाशत्पणे तु शतमुच्यते ।
 द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५१
 सन्भूय कुर्व्वतामर्घ्यं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
 अर्घ्यस्य ऋासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५२
 सन्भूयवणिजां पण्यमनर्घ्योपरुन्धताम् ।
 विक्रीणतामभिहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २५३

राजभिः स्थापयते योऽर्घ्यः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वानिःस्रवस्तस्मादणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥ २५४
 स्वदेशपण्ये तु गतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम् ।
 दशकं पारदेश्य तु यः सद्यः क्रयविक्रयो ॥ २५५
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यममुद्भवम् ।
 अर्धोऽनुग्रहकृत् कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ २५६
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्दामं वा दिगागते ॥ २५७
 विक्रोतमपि विक्रेयं पूर्वक्रेतुर्यगृह्णीति ।
 हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेवाह सा भवेत् ॥ २५८
 राजदैवोपघातेन पण्यदोष उपागते ।
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ २५९
 अन्यहस्ते च विक्रोतं दुष्टं वा दुष्टवदयदि ।
 विक्रोणीति दमस्तत्र मूल्यात् तु द्विगुणो भवेत् ॥ २६०
 जयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविजानता ।
 क्रोत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन् पड़भागदण्डभाक् ॥ २६१

इति विक्रोत्यासम्प्रदानप्रकरणम् ।

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्मा कुर्वताम् ।
 लामालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ॥ २६२
 प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादात्यच्च नाशितम् ।
 स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ २६३
 अर्घ्यप्रक्षेपणादिंशं भागं शुल्कं नृपो हरित् ।
 व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रोतं राजगामि तत् ॥ २६४

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।
 दाप्यस्त्वष्टगुणं यश्च सव्याजक्रयविक्रयी ॥ २६५
 तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश ।
 ब्राह्मणप्रतिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६
 देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः ।
 ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७
 जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।
 अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कषककर्मिणाम् ॥ २६८
 इतिसम्भूयसमुत्थानम् ।

ग्राहकैर्गृह्यते चोरो लोभेणाथ पदेन वा ।
 पूर्वकर्मोपराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥ २६९
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिह्वयैः ।
 द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७०
 परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छेकागूढचारिणः ।
 निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१
 गृहीतः शङ्कया चौर्ये नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्बन्धैः ।
 सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ २७३
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते ।
 विवौतभर्तुस्तु पथि चोरोऽर्तुरवीतके ॥ २७४
 स्वसौमिन्नि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामो वह्निःक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः ॥ २७५

वन्दिग्राहंस्तथा, वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
 प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६
 उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करमन्दं गहीनकौ ।
 कार्यौ हितौघापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७
 क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे सारतो दमः ।
 देशकालवयःशक्ति सच्चिन्त्य दण्डकर्मणि ॥ २७८
 भक्तावकाशान्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ।
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९
 शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तम दमः ।
 उत्तमो बाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८०
 विप्रदुष्टां स्त्रियंभृण पुरुषघ्नीमगर्भिणीम् ।
 सेतुमेदकरीच्चाप्सु शिलां वद्धा प्रवेशयेत् ॥ २८१
 विप्राग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
 विकर्णकरनासौष्ठौ कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥ २८२
 अविज्ञातहतस्याश कलहं सुतवान्धवाः ।
 प्रष्टव्या योपितथास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३
 स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।
 मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ॥ २८४
 क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवोतखलदाहकाः ।
 राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥ २८५
 इति स्तेयप्रकरणम् ।
 पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशकोश परस्त्रियाः ।
 सख्यो वा कामजैश्चिह्नैः प्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा ॥ २८६
 नौवोस्त नप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।

अदेशकालसम्भापं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७
 स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्विशतन्तु दमं पुमान् ।
 प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८
 स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।
 प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९
 अलङ्घितां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।
 दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥ २९०
 सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।
 दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१
 शतं स्त्रीदूषणे दद्याद्वे तु मिथ्याभिशंसिता ।
 पशून् गच्छच्छतं दाप्यो हौनांस्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२
 अवरूढासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
 गम्यास्वपिपुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ २९३
 प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।
 वह्मनां दयकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४
 गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं चाधि मेहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २९६
 अन्त्याभिगमने त्वाङ्ग्य कवन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथाङ्ग्य एव स्यादन्यस्याव्यागमे बधः ॥ २९७
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ।
 उनं वाप्यधिकं वापि लिखेदुयो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौर वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २९८

अभक्ष्येण द्विजं दुष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्धकम् ॥ २९९
 कूटस्वर्णव्यवहारी विमांसस्य च विक्रयी ।
 तपङ्गह्वीनन्तु कर्त्तव्यो दाप्यद्योत्तमसाहसम् ॥ ३००
 चतुष्पादकृतो दोषो नापैह्येति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोष्टेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ ३०१
 छिन्ननस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पश्चाच्चैवापसरता हिंसने स्वास्यदोषभाक् ॥ ३०२
 शतो ह्यमोक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विकृष्टे द्विगुणं ततः ॥ ३०३
 जारं चौरित्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम् ।
 उपजीव्यधनं मुञ्चस्तदेवाष्टगुणीकृतम् ॥ ३०४
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम् ।
 तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत् ॥ ३०५
 मृताङ्गलग्नविक्रोतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा ।
 राजयानासनारोहृर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ३०६
 द्विनेत्रमेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवनोऽष्टशतो दमः ॥ ३०७
 दुर्हृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ ३०८
 यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्विगुणं दमम् ॥ ३०९

राज्ञान्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरूणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ ३१०
इति श्रीयाज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे व्यावहारो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उनद्विर्वर्षे निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
आ श्मशानामनुव्राज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः ॥ १
यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिलौकिकाग्निना ।
स दग्ध्य उपेतश्चेदाहिताग्नग्राहतार्थवत् ॥ २
सप्तमादशमाद्यापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
अपनः शोशुचदधमनेन पितृदिष्णुखाः ॥ ३
एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
कामोदकं सखिप्रत्तास्त्रस्त्रीयश्वशरत्विजाम् ॥ ४
सक्तत् प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा ॥ ५
पापण्ड्यनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्नयः कामगादिकाः ।
सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥ ६
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थितान् ।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारं सारमार्गणम् ।
यः करति स सम्मुढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८

पञ्चधा सम्भूतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ९
 गन्त्री वसुमतौ नाशमुदधिर्देवतानि च ।
 फ्रानप्रस्थः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ १०
 श्लोषाश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
 विदश्य निम्बपत्राणि नियताहारि वैश्मनः ॥ १२
 आचम्याग्न्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनैः ॥ १३
 प्रवेशनादिक्रं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
 इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४
 आचार्यपित्रुपाध्यायान्निह त्यापि व्रती व्रती ।
 सकटान्नं न चाश्रीयान्न च तैः सह संवसेत् ॥ १५
 क्रौतलव्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयज्ञाहता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृन्मये ।
 वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा श्रावमाशौचमुच्यते ।
 उनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८
 पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
 तदहनं प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिविशुध्यति ।
 गर्भस्तावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २०

हतानां नृपगोविप्रैरन्वज्जन्तुर्वात्मघातिनाम् ।
 प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णं दत्त्वोदकं शुचि ॥ २१
 क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदहं न्यायवर्त्तिनः ॥ २२
 आ दन्तजन्मनः सद्य आ चूडान्नैशिकौ स्मृता ।
 त्रिरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३
 अहस्त्वदत्तकन्यासु वालेषु च विशोधनम् ।
 गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुल्योत्रियेषु च ॥ २४
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्याग्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६
 महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा ।
 गोब्राह्मणार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७
 ऋत्विजां दोषितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सन्निव्रतिब्रह्मचारिदाढ्यब्रह्मविदां तथा ॥ २८
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधोयते ॥ २९
 उदक्याशौचिभिः स्नयात् संस्पृष्टस्तरूपस्पृशेत् ।
 अवलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सक्तत् ॥ ३०
 कालोऽग्निः कर्म मृदायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम् ।
 पथात्तापो निराहारः सर्वोऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिस्तु ।
 गोध्वस्य मृच्च तोयञ्च सत्रासौ वै द्विजन्मनाम् ॥ ३२

तपो वेदविदां चान्तिर्विदुषां वर्मणी जलम् ।

जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ ३३

भूतात्मनस्तपोविद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।

क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ ३४

इत्यशौचप्रकरणम् ।

चात्रेण कर्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः ।

निस्तोर्थं तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ ३५

फलोपलक्षीमसोममनुष्यापूपवीरुधः ।

तिलौदनरसक्षारान् दधि चौरं घृतं जलम् ॥ ३६

शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।

सृञ्चर्मपुष्पकुतपकेशंतक्रविप्रक्षितौः ॥ ३७

क्षौश्रेयनीललवणमांसैकशफसीसकान् ।

शाकाट्टीषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ ३८

वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।

धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः ॥ ३९

लाक्षाालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।

पयो दधि च मद्यञ्च ह्येनवर्णकराणि च ॥ ४०

आपद्रतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

नालिष्ये तैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः ॥ ४१

कृषिः शिल्पं भूतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।

सेवाऽनूपो नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु ॥ ४२

बुभुक्षितस्त्राहं स्थित्वा धान्यमन्नाह्मणाद्धरेत् ।

प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्मेतः ॥ ४३

तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः ।

ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्म्मज्ञं वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ४४

इत्यापद्धर्म्मप्रकरणम् ।

भुतविन्ध्यपत्नीकस्तया वानुगतो वनम् ।

वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥ ४५

अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।

भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६

अह्नी मासस्य षण्णां वा तथा संवत्सरस्य वा ।

अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्रयुजे त्यजेत् ॥ ४७

दान्तस्त्रिपरणस्त्रायौ निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ।

खाध्यायवान् दानशीलः सर्व्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८

दन्तोऽलूखलिकः कालः पक्वाशी वाश्मकुट्टकः ।

श्रौतं स्मार्त्तं फलस्नेहेः कर्म्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९

चान्द्रायणैर्नयेत् कालं कच्छैर्वा वर्त्तयेत् सदा ।

पक्षे गते वाप्यश्रौयान्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५०

स्वप्याङ्गुली शुची रात्रौ दिवा सम्प्रपदैर्नयेत् ।

स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१

श्रीषे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशयः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥ ५२

यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।

अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३

अग्नौन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः ।

वानप्रस्थो गृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४

ग्रामादाहृत्य वां ग्रासानष्टौ भुञ्जीत याग्यतः ।

वायूभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेद्वा वर्षं संचयात् ॥ ५५

इतिवानप्रस्थप्रकरणम् ।

वनादगृह्णाद्वा कृत्वेष्टिं सार्व्ववेदसदक्षिणाम् ।

प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥ ५६

अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् ।

शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥ ५७

सर्व्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डो सकमण्डलुः ।

एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाग्ययेत् ॥ ५८

अप्रमत्तश्चरेद्द्वैचं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।

रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ५९

यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्ब्बलावुमयानि च ।

सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोपालैश्चावधर्पणात् ॥ ६०

सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।

भयं हृत्वा च भूतानाममृतौ भवति दिजः ॥ ६१

कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेन विशेषतः ।

ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥ ६२

अवेद्या गर्भवासस्य कर्मजा गतयस्तथा ।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरा कृषविपर्य्ययः ॥ ६३

भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्य्ययः ।

ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४

नाश्रमः कारणं धर्मो क्रियमाणो भवेद्दि सः ।

अतो यदात्मनोऽपथं परस्य न तदाचरेत् ॥

सत्यमस्ते यमक्रोधो क्रीः शौचं धीर्धृतिर्दमः ।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व्व उदाहृतः ॥ ६६

इति यतिप्रकरणम् ।

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तप्तात् स्फुलिङ्गकाः ।
सकाशादात्मनस्तद्वात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
करोति किञ्चिदभ्यासादधर्माधर्मोभयात्मकम् ॥ ६८
निमित्तमक्षरः कर्त्ता वोढा ब्रह्म गुणी वशी ।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्यते ॥ ६९
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्ज्जलं महीम् ।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७०
आहुत्याप्यायते सूर्यस्तस्माद्वृष्टिरथौषधिः ।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१
स्त्रीषु संयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
पञ्चधा तु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः ।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहङ्कार एव च ॥ ७३
प्रयत्न आकृतिर्व्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ ।
तस्मैतदात्मजं सर्व्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४
प्रथमे मासि संक्लेशभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५
आकाशाग्लाघवं सौक्ष्मं शब्दं श्रोत्रं वलादिकम् ।
वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६

पित्तान्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम् ।
 रसान्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्दवम् ॥ ७७
 भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ।
 आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्यन्दते ततः ॥ ७८
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्यं प्रियं स्त्रियाः ॥ ७९
 स्थैर्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाञ्च सम्भवः ॥ ८०
 मनश्चेतन्ययुक्तोऽसौ नाड्योश्चायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि ॥ ८१
 पुनर्द्वातीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२
 नवमे दशमे वापि प्रवलेः सूतिमारुतैः ।
 निःसार्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सञ्चरः ॥ ८३
 तस्य षोढा शरीराणि पट् त्वचो धारयन्ति च ।
 पङ्कजानि तथास्याञ्च सह षष्ठ्या शतत्रयम् ॥ ८४
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५
 पृष्ठङ्गुलीनां द्वे पाण्यङ्गुलीषु च चतुष्टयम् ।
 चत्वार्यङ्गुलिकास्थौनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६
 द्वे द्वे जानुकपोलीरूपलकांससमुद्भवे ।
 अन्नतालूपके शोणोफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७
 भगार्थेयकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 ग्रीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जल्वेकैकं तथा हनुः ॥ ८८

तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
 पार्श्वकाः स्थालकौ सार्धममर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ८८
 द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
 उरः सप्तदशास्थौनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ८९
 गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
 नासिका लोचने जिह्वा त्वक्श्रोत्रेन्द्रियाणि च ॥ ९०
 हस्तौ पायुरूपस्थश्च वाक् पादौ चेति पञ्च वै ।
 कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ॥ ९१
 नाभिरोजो गुदं शृङ्गं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
 मूर्ध्नांसकण्ठहृदयं प्राणस्थायतनानि तु ॥ ९२
 वपावसावहननं नाभिः क्लोम यकृत् स्निग्धा ।
 क्षुद्रान्त्रं वक्त्रको वस्तिः पुरौषाधानमेव च ॥ ९३
 आमाशयोऽथ हृदयं स्थुलान्त्रं गुदमेव च ।
 उदरश्च गुदीकोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९४
 कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपुत्रकौ ।
 कर्णौ शङ्खौ ध्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९५
 वङ्गणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेषसङ्घातजौ स्तनौ ।
 उपजिह्वा स्फिजौ बाह्व जङ्घोरूपु च पिण्डिकाः ॥ ९६
 तालुदरं वस्ति शौर्षं चिवुके गालशुण्डिके ।
 अवटुश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ९७
 अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पदस्तहृदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्थायतनानि तु ॥ ९८
 शिराः शतानि सप्तैव नव स्नायुशतानि च ।
 धमनौनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च ॥ ९९

एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ १०१
 त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्माशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ १०२
 रोमां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ १०३
 वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावनाच्चैव संस्थितिम् ॥ १०४
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ १०५
 षट् श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च ।
 वसात्रयो द्वौ तु मेदो मज्जेकोऽर्धन्तु मस्तके ॥ १०६
 श्लेष्मोजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 द्रव्येतदस्थिरं वर्षं यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥ १०७
 हासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता ।
 हिताहिता नाम नाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ १०८
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने नतु ॥ १०९
 ज्ञेयश्चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।
 योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभौषता ॥ ११०
 अनन्यविषय कृत्वा मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् ।
 सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२

अपरान्तकमूहोप्यं मदकं प्रकरीन्तथा ।
 श्रीवेणकं सुराविन्दुमुत्तरं गौतकानि च ॥ ११३
 ऋग्गाथाः पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिकाः ।
 श्रेयमेतत्तदभ्यासकरणोच्चसंज्ञितम् ॥ ११४
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५
 गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६
 अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७
 कथमेतद्दिमुद्यामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८
 मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मेतः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२०
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१
 संयोन्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।
 ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः स्रजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यत्कन्य सर्वभूतानामशनानशनारमनाम् ॥ १२३
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञ पुनरन्नं पुनः कर्तुः ।
 एवमेतदनाद्यस्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४

अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।

समवायौ तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्मजः ॥ १२५

सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।

मुखवाह्नरूपजाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६

पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत ।

नस्तः प्राणा दिशः श्रोत्रात् सर्गाहायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७

सनसद्यन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।

जघनादन्तरोक्षश्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८

एतदेवं नु कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।

ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः सम्प्रयुज्यते ॥ १२९

करगौरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।

वेत्ति सर्व्वगतां कस्मात् सर्व्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३०

अन्त्यर्पाक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।

दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१

अनन्ताश्च यथा भावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।

रूपाण्यपि तथैवेह सर्व्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२

विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।

इह चामुत्र वै केषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३

परद्वयाण्यभिधायं स्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।

वितथाभिनिवेशौ च जायन्तेऽन्यासु योनिषु ॥ १३४

पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा ।

अतिवह्नप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १३५

अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।

हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १३६

आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७
 असत्कार्यरतोऽधीर भारभी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८
 निद्रालुः क्रूरकृषुब्धो नास्तिको याचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्य्यक्तु तामसः ॥ १३९
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्निह ।
 भासेरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४०
 मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः ।
 तथाविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१
 कटिर्व्वारौ यथापक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ।
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२
 सर्व्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 योगी मुक्तश्च सर्व्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३
 आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४
 ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूश्चेति धातवः ।
 इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५
 मृद्गण्डचक्रसंयोगात् कुम्भोकारो यथा घटम् ।
 करोति त्वणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६
 हेममात्रमुपादाय रुपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७
 कारणान्येवमादाय तासु तास्त्रिह योनिषु ।
 सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय कारणानि च ॥ १४८

महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४६
 वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १४७
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्कृतः ।
 शब्दादिविषयोद्योगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १४८
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विष्णुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १४९
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५०
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारैर्वाविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी ॥ १५१
 एवंवृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५२
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५३
 स्तरालोकालम्बविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णवाषायधारणम् ॥ १५४
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम् ।
 शरीरपरिसङ्हराजं प्रवृत्तिष्वधदर्शनम् ॥ १५५
 नौरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतो भवेत् ॥ १५६
 तत्त्वस्मृतेरूपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिक्षयात् ।
 कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्तते ॥ १५७

शरीरसङ्घे यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरम् ।
 अविभुतमतिः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१
 यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 जानारुपाणि कुर्वाणस्तथातमा कर्मजास्तनूः ॥ १६२
 कालकर्मात्मबीजानां दोषैर्मातुस्तथैव च ।
 गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३
 अदृङ्गारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नादमायं मुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४
 कर्त्याधारस्त्रे हयोगादयथा दौषस्य संस्थितिः ।
 विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसङ्घयः ॥ १६५
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दौषवदयः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः ॥ १६६
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तोषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन जाति परां गतिम् ॥ १६७
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ १६८
 येऽनैकरूपाद्याधस्ताद्रश्मयोऽस्य नृदुप्रभाः ।
 ईह कर्म्मोपभोगाय तेः संसरति सोऽवशः ॥ १६९
 वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च ।
 अर्त्या गत्या तथागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७०
 श्रेयसा सुखदुःखाभ्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशक्नुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा ॥ १७२

मन्वन्तरैर्युगप्रास्था मन्त्रौषधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३
 अहङ्कारः स्मृतिर्माधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते ॥ १७४
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्व्वग ईश्वरः ॥ १७६
 बुद्धौन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्म्मोन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७
 अव्यक्तमात्मा चेतनः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्व्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ १८०
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथाऽवः कथितो मया ।
 विपाकक्षिप्रकाराणां कर्म्मणामीश्वरोऽपि सन् ॥ १८१
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।
 रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवदुभ्राम्यते हि सः ॥ १८२
 अनादिरादिमांश्चैव स एवं पुरुषः परः ।
 लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३
 पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदंगस्थस्य चान्तदम् ।
 तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकाम दिवस्मति ॥ १८४

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः । .
 तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ॥ १८५
 अष्टाशीतिसहस्रानि सुनयो गृहमेधिनः ।
 पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६
 सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्द्देवलोकंसमाश्रिताः ।
 तावन्त एव सुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७
 तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ।
 तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाभूतसंभवम् ॥ १८८
 यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।
 श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥ १८९
 वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः । .
 अक्षीपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९०
 स ह्यायमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु ।
 द्रष्टव्यस्त्वय मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१
 य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ।
 उपासते द्विजा सत्यं अद्वया परया युताः ॥ १९२
 क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।
 अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम् ॥ १९३
 ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।
 करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १९४
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः । .
 धूमं निशां ह्यणपन्नं दक्षिणायनमेव च ॥ १९५
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १९६

एतदुयो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 इन्द्रशूकः पतङ्गो वा भवेत् कौटोऽथवा क्षमिः ॥ १८७
 लक्ष्म्योत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य सुखं विष्टम्य चोरसा ॥ १८८
 निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्हन्तानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८९
 सन्निरुद्धेन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २००
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः ॥ २०१
 अन्तर्दानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशणम् ॥ २०२
 अर्थानां कन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन् ।
 अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 आदत्तत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि सुच्यते ॥ २०५
 इत्यध्यात्मप्रकरणम् ।
 महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ।
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिह ॥ २०६
 मृगश्वशूकरोम्भाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुङ्गवसैनानां सुरापो नात्र संशयः ॥ २०७

कृमिकोटपतङ्गं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 तृणगुल्मलतात्वं च क्रमंशो गुरुतल्पगः ॥ २०८
 ब्रह्महा चयरोगी स्यात् सुरापः स्यादन्तकः ।
 हेमहारी तु कुंखी दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९
 यो येन संवसत्येषां सं तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
 अन्नहर्त्तामयावो स्यान्मूको वागपहारकः ॥ २१०
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।
 तैलहृत्तैलपायो स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११
 परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
 अरण्ये निर्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२
 हीनाजातो प्रजायेत पररत्नपंहारकः ।
 पतशाकं शिखी हृत्वा गन्धान्छुच्छुन्दरिः शुभान् ॥ २१३
 मूषिको धान्यहारी स्यादयानमुष्ट्रं फलं कपिः ।
 जलं प्लवः पयः कांकी गृहकारी ह्यपस्करम् ॥ २१४
 मधु दंशः पलं गृध्रो गां गोधाग्निं वंक्स्तथा ।
 श्वित्री वस्तं श्वा रसन्तु चीरौ लवणहारकः ॥ २१५
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तुतकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६
 यथा कर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपर्ययात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७
 ततो निष्कल्मषीभूताः कुले मर्हति योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८
 विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनियताश्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९

तं संसृजेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकथैव प्रसौदति ॥ २२०
 प्रायश्चित्तमकुर्वीणाः पापेषु निरता नराः ।
 अप्रसात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति टारुणान् ॥ २२१
 तामिस्रं लोहशङ्कुच महानिरयशालाली ।
 दीरवं कुट्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूतकम् ॥ २२२
 सङ्घातं लोहितोदञ्च सविषं सग्नतापनम् ।
 महानरककाकोलं सज्जीवनमहापथम् ॥ २२३
 अवोचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनस्यैकविंशकम् ॥ २२४
 महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ।
 अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५
 प्रायश्चित्तेरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतोव्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ॥ २२६
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 तत्रैव महापातकिनो यस्य तैः सह संघसेत् ॥ २२७
 गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८
 निषिद्धभक्षणं जैह्वामूतकपर्पणं वचोऽनृतम् ।
 एजस्वलासुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९
 अश्वरत्नमनुष्यस्तौभूधेनुहरणं तथा ।
 निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णं स्तेयसम्मितम् ॥ २३०
 सखिभार्याकुमारोपु स्वयोनिष्वन्यजासु च ।
 सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१

पितुः स्वपारं मातुश्च मातुलानीं सुषामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥ २३२
 आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 छित्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि ॥ २३३
 गोवधो ब्राह्मता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४
 मृतादध्ययनादानं मृतकाध्यापनं तथा ।
 पारदार्यं पारिवित्त्यं वार्द्ध्यं लवणक्रिया ॥ २३५
 क्षीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६
 धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानाञ्च याजनम् ।
 पितृमातृगुरुत्यागस्तडागारासविक्रयः ॥ २३७
 कन्यासन्दूषणञ्चैव परिवेदकथांजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥ २३९
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४०
 शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणम् ।
 तथैवानाश्रमे वासः परान्न परिपुष्टता ॥ २४१
 असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४२
 शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३

ब्राह्मणस्य परित्राणाङ्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभ्यस्रानाद्या शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४४
 दीर्घतौत्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामयार्पि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४५
 श्रानोय विप्रसर्व्यस्वं हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीविन्नपि विशुध्यति ॥ २४६
 लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोलदधति वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि जलैरेभिर्यदात्मसम् ॥ २४७
 संयाजे वा हतो लक्ष्यभृतः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 श्रुतकल्पः प्रहारात्तो जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४८
 धरत्ये नियतो जह्या द्विषं वेदस्य संहिताम् ।
 सुचते वा मिताशोन्वा प्रतिक्षोतःसरस्वतीम् ॥ २४९
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विगृह्यैर्मिष्टैर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २५०
 यागस्यक्षत्रविद्ध्याती चरेद्ब्रह्मक्षणे व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावर्णं तथातं द्यानिष्टदकः ॥ २५१
 चरेद्ब्रतमद्यत्वापि वातार्यञ्चेत् समागतः ।
 द्विगुणं सवनस्ये तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५२
 सुरांस्वुष्टनगोमूत्रपयसामस्त्रिसन्निभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाञ्छुषिष्टच्छति ॥ २५३
 बालवासा जटौ वापि ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 पिष्ट्वाकं वा कणां वापि भक्षयेन्निसमा निशि ॥ २५४
 अज्ञानात् तु घृतां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव वा ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५५

पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५६
 ब्राह्मणस्वर्णहारी तु राज्ञे सुप्रलम्पयेत् ।
 खदर्मा ख्यापयस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५७
 अनिवेद्य नृपे शुध्येत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिस्तत् ॥ २५८
 तप्तेऽयःशयने सार्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहोत्वोत्कृत्य वृषणौ नैऋत्यां वोत्सृजेत्तनुम् ॥ २५९
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्यगः ।
 चान्द्रायणं वा त्र्योन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २६०
 एभिस्तु संवसेद्द्वयो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समूहहेदेष्टां सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६१
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टादिहन्त्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहोनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६२
 सिध्याभिशंसिनो दोषो समोभूतवादिनः ।
 मिथ्याभिश्स्तपापञ्च समादत्ते मृषा वदन् ॥ २६३
 पञ्चगव्यं पिवेद्गोघ्नो मासैमासीत् संयतः ।
 गोष्ठे श्यो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६४
 कृच्छ्रञ्चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्यात्त्रिरात्रं वोषोप्य वृषभैकादशास्तु गाः ॥ २६५
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकीणायवा पुनः ॥ २६६
 ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याभ्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत् ॥ २६७

वैश्यहाब्दं चरेदेतद्दद्याद्वैकशतं गवाम् ।
 प्रणमासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्वेनर्द्दं शापि वा ॥ २६८
 दुर्वृत्ता ब्रह्मविद्वत्तशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।
 दृतिं धनुर्व्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६९
 अष्टदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याद्रतं चरेत् ।
 अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः ॥ २७०
 मार्जारगोधानकुल-मण्डूकश्वपतत्रिणः ।
 हत्वा त्रयहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥ २७१
 गजे नौलवृषाः पञ्च शुक्रे वत्सो द्विहायनः ।
 खराजमेपेषु हृषो देयः क्रौञ्चे विहायणः ॥ २७२
 हंसश्चेनकपिकव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः ।
 भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७३
 उरगोवायसो दण्डः पण्डके त्रयुप्तौसकम् ।
 कोले घृतघटो देय उद्रे गुञ्जा हवेऽंशुकम् ॥ २७४
 तित्तिरी तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन् ।
 दानं दातुञ्चरेत् कच्छ्रकौकस्य विशुद्धये ॥ २७५
 फलपुष्पान्नरसजसत्त्वघाते घृताशनम् ।
 किञ्चित् सास्थिवधे देयं प्रणायामस्त्वनस्थिके ॥ २७६
 वृक्षगुल्मलतावीरूच्छेदने जप्यमृक्शतम् ।
 सादोषधिहृथाच्छेदे क्षीराशौ गोऽनुगो दिनम् ॥ २७७
 पुंश्चलीवानरखरैर्दृष्ट्योद्रादिवायसैः ।
 प्रणायामं जले कृत्वा घृतं प्राञ्च्य विशुध्यति ॥ २७८
 यन्मोऽद्वरेतइत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्वयेत् ।
 स्नानान्तरं भ्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥ २७९

मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाभ्युगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचीं दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च ॥ २८०
 अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारौ तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुध्यति ॥ २८१
 भैक्ष्वाग्निकार्यं त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्णं इत्याभ्यां जुह्यादाहुतिद्वयम् ॥ २८२
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिद्धत्वनेन तु ।
 मधुमांसाशने कार्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च ॥ २८३
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
 कृच्छ्रचक्रं गुरुः कुर्यान्म्रियेत प्रहितो यदि ॥ २८४
 क्रियमाणोपकारे तु ऋते विप्रे न पातकम् ।
 विपाके गोद्वेषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८५
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिषंसेन्ऋषापरम् ।
 अज्ञज्ञो मासमासीत स जापी नियतेन्द्रियः ॥ २८६
 अभिशस्तो ऋषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निर्व्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव च ॥ २८७
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तिरात्वान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदकां विशुध्यति ॥ २८८
 त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद्ब्राह्मण्याजकोऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाशब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८९
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारौ मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ २९०
 प्राणायामी जलैः स्नात्वा खरयाज्ञोद्वयानगः ।
 जग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैवं दिवास्त्रियम् ॥ २९१

अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्तार्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादश्विनं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वदारिषु रतिस्यैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाकायकर्मभिः ।
 स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्णेषु धर्मा विविधा मयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 शृणुध्वमवाप्तमधर्ममाद्यं
 मयोच्यमानं क्रमशो सुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारीते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वक्त्रेरुपासना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोप्रासञ्चै न्वनानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारौ यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कथितं कुरुते धर्मे विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥ ४

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 मुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०४
 सहस्रशौर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०५
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०६
 ओङ्काराभिष्टुतं सोमरुल्लिखं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविण्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०७
 निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्वै कात्यसन्ध्याकरणान्तत् सर्वं विप्रणश्यति ॥ ३०८
 शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०९
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं सन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र त्रिलैर्होमो गायत्र्या वाचनं तथा ॥ ३१०
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३११
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाऽसु सूर्यदृक् ।
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुष्येद्ब्रह्मवधादृते ॥ ३१२
 ब्रह्मचर्यं दद्याच्चान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
 अहिंसास्तेयमाधुर्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१३
 स्नानमौनोपवासेज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः ॥ ३१४
 गोमूत्रं गोमयं क्षौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जग्ध्वा परेऽहन्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥ ३१५

पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवामकः ।
 सप्ताह्नेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१६ ।
 पर्णोदुम्बरराजीव विल्वपत्रकुशोदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७
 तप्तजीरघृताम्बुनामिकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१८
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१९
 यथाकथञ्चित्तिगुणं प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥ ३२०
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२१
 पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२२
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२३
 तिथिद्वयं चरेत् पिण्डान् शक्ते शिष्यगुडसस्त्रितान् ।
 एकैकं क्रासयेत् कृष्टे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥ ३२४
 यथाकथञ्चितं पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२५
 कुर्यात्त्रिषवणशायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ ३२६
 अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु ।
 धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥ ३२७

क्वचिच्छ्रद्धाकामस्तु संहतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकृतफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२८
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान् याज्ञवल्केन भाषितान् ।
 इदमूचुर्गृह्यात्मानं योगीन्द्रममितौजसम् ॥ ३२९
 ये इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इहलोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३३०
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनं तथा ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३१
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः आद्वे आवयिष्यति ।
 पितॄणां तस्य हृत्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३२
 ब्राह्मणः पालतां याति क्षत्रियो विजयो भवेत् ।
 वैश्याऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३३
 य इदं आवयेद्विप्रान् द्विजान् सर्व्वसु पर्व्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३४
 श्रुत्वैतद्व्याज्ञवल्केऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भूवे ॥ ३३५
 इति श्रोत्याज्ञवल्काग्रेये धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तं
 नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

हारीतसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ता केशवं प्रति ।
इति पूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्दिजोत्तमाः ॥ १
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि सत्तम ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ २

मार्कण्डेयः ॥

अत्राहं कथयिष्यामि पुरातनतमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥ ३
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयो धर्मकाङ्क्षिणः ॥ ४
भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान् नो ब्रूहि भार्गव ॥ ५
समासादयोगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यञ्च भगवन् ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥ ६
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः ।
ऋषयस्तु मुनयः सर्वे धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ ७
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः ।
सन्ध्याय्यं मुच्यते मन्थी जन्मसंसारवन्धनात् ॥ ८
पुरा देवो जगत्सद्भा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्गे शयने तु श्रिया सह ॥ ९

तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
 पद्ममध्ये ऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥ १०
 स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनःपुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ११
 यज्ञसिद्धयर्थमनघान् ब्राह्मणान् सुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाह्मोर्वैश्यान्पुरुदेशतः ॥ १२
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः ॥ १३
 तद्वचः सम्भवच्छामि शृणुत द्विजसत्तमाः ।
 धनं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तदुयोग्यं देशमेव च ॥ १५
 कृष्णसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्तते ।
 तस्मिन् देशे वसेद्धर्मः सिध्यति द्विजसत्तमाः ॥ १६
 षट्कर्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
 तैरेव सततं यस्तु वर्तयेत् दुःखमेधते ॥ १७
 अध्यापनञ्चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट्कर्माणीति चोच्यते ॥ १८
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात् ।
 शशुपाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥ १९
 एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥ २०
 योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत् ।
 विदितात् प्रतिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रसिद्धये ॥ २१

वेदश्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ।
 धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥ २२
 वेदवत् पठितव्यञ्चं श्रोतव्यञ्चं दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ॥ २३
 दानं भोजनमन्यञ्च दत्तं कुलविनाशनम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ॥ २४
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुसी देवनिर्मिते ।
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ २५
 गुरुशुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरूपासौत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः ॥ २६
 सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताच्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥ २७
 अन्यानभ्यागतान् विप्राण्पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥ २८
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधौः ।
 सत्यवादो जितक्रोधो नाधर्मो वर्तयेन्मतिम् ॥ २९
 स्वकर्मणि च सम्प्राप्ते प्रमादान्न निवर्तते ।
 सत्यां हित्यां वदेद्वाचं परलोकहितैषणौम् ॥ ३०
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ३१
 इत्येष धर्मः कथित मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारौ ।
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथक् बोधत
 विप्रवर्याः ॥ ३२
 इति हारौते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १
रान्यस्यः क्षत्रियस्यापि प्रजा धर्मेण पालयन् ।
कुर्यादध्ययनं सम्भग्यजेदयज्ञान् यथाविधि ॥ २
दद्यादानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिममन्वितः ।
स्वभार्यानिरतो नित्यं षड् भागार्हः सदा नृपः ॥
नौतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् ।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥ ४
धर्मेण यजनं कार्यसधर्मपरिवर्जनम् ।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५
गौरवां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्वैश्यो यथाविधि ।
दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६
दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥ ७
घनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तत धर्मोऽवादेहपातनात् ॥ ८
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
पितृकार्यपरस्वैव नरसिंहार्चनापरः ॥ ९
एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
एतदाचरते यो हि स स्वर्गो नात्र संशयः ॥ १०
वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्याच्छुद्धः प्रयत्नतः ।
दासवदब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११

अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्तार्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमततन्द्रितः ॥ १२
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्चनं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जोर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।
 स्वदारेषु रतिर्यैव परदारविवर्जनम् ॥ १३
 इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 स्नानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १४
 वर्णेषु धर्मा विविधा मयोक्ता
 यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।
 ऋणध्वमवायमधर्ममाद्यं
 मयाच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥ १५
 इति हारोते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च ।
 गुरो कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥ १
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या तथा वक्त्रेरुपामना ।
 उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोशसञ्चैन्वनानि च ॥ २
 कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारौ यथाविधि ।
 विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३
 यः कथितं कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।
 न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिभ्युतः ॥ ४

तस्माद्वेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायमिदये ।
 शौचाचारमपेक्षन् शिष्येष्टगुरुमभिधी ॥ ५
 अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मैत्रलाङ्गं पर्यातकम् ।
 धारयेत्प्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६
 सायं प्रातश्चैत्रैवं भोज्यायं संयतेन्द्रियः ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्याद्भक्षणम् ॥ ७
 छत्रद्वाराभरणञ्चैव गन्तव्यान्पादौ बर्जयेत् ।
 मृत्पगोतमबालाय मैथुनञ्च विवर्जयेत् ॥ ८
 हस्तस्वारोहपञ्चैव मन्थयेत् संयतेन्द्रियः ।
 सन्ध्यापाप्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ ९
 अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्यावन्मोक्षमाततः ।
 तथा यागं प्रकुर्वीत मातापित्राभ्य भक्तिः ॥ १०
 एतेष्टुःत्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सन्वेदवताः ।
 एतेषां गानने निष्ठे द्ब्रह्मचारी विमत्स्मरः ॥ ११
 अर्घ्यान् च गुरोर्वेदान् वेदः वा वेदनेद वा ।
 गुरवे दर्शनां दद्यात् संयतां ग्राममावसेत् ॥ १२
 यन्मैतानि सुशुतानि जिघ्रोषस्योदरं वरः ।
 मध्याह्नमभयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया ॥ १३
 तज्जिह्वैव नयेत् कान्तमाचार्यं वाङ्मयायुषम् ।
 तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वाचसा कुले ॥
 न विवाहोऽन मध्याह्ने नैष्टिकस्य विधीयते ॥ १४
 इमं यां विविताभ्याय लज्जेद्भ्रमतन्द्रितः ।
 नेह नृयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ १५

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहित
 श्वरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।
 सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां
 फलञ्च तस्याः सुलभन्तु विन्दति ॥ १६
 इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 असमानार्घगोत्रां हि कन्यां सम्भ्रातृकां शुभाम् ॥ १
 सर्वावयवसम्पर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः ।
 ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥ २
 तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्षधर्मतः ।
 औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ॥ ३
 सायं प्रातश्च जूहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४
 उषःकाले समुत्थाय कृतशीचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ ५
 तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥ ६
 सप्तपर्णपृश्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च बिल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥ ७
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्तितः ॥ ८

सर्व्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलीन मानेन दण्डकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ ८
 प्रतिपत्पूर्व्वषष्ठौषु नवस्याञ्चैव सत्तमाः ।
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यामसमं कुलम् ॥ ९
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिपिद्धदिनेषु च ।
 अर्पां द्वादशगण्डुपैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ ११
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ १२
 आदित्येन सह प्रातर्भन्देहानाम राक्षसाः ।
 युध्यति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १३
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
 निव्रन्ति राक्षसान् सर्व्वान् सन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥ १४
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।
 मरीच्याद्यैर्गन्धाभागेः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १५
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १६
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्य्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ १७
 पूर्व्वं सन्ध्यां सनक्षत्रासुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदुयावदादित्यदर्शनात् ॥ १८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदुयावत्तारां न पश्यति ॥ १९
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।

सच्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २० ॥
 ततः शिष्यद्वितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरञ्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्विजोत्तमः ॥ २१ ॥
 कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो साध्याह्निकं कुर्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥ २२ ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ २३ ॥
 स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
 सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥ २४ ॥
 नद्यान्तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने बह्वदके ॥ २५ ॥
 सरिद्वरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतःस्थितश्चरेत् ।
 तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६ ॥
 शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।
 मृत्तोयेन स्नानं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ २७ ॥
 स्नानादिकञ्च सम्प्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा सज्जयेच्चूरुमज्जले ॥ २८ ॥
 ततस्तूिरं समासाद्य आचम्यापः समन्वतः ।
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मन्त्रैः पात्रमानीभिरेव च ॥ २९ ॥
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्थोनाष्टधिवीति मृदुगात्रे इदंविष्णुरिति द्विजाः ॥ ३० ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्जान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥ ३१ ॥

मृत्वाक्षततिलैस्तद्वेवर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥ ३२
 जलतीरं समासाद्य तत्र श्ले च वाससी ।
 परिधायोत्तरोयञ्च कुर्यात् केशान्न धूनयेत् ॥ ३३
 न रक्तमूल्यं वासो न नीलाञ्च प्रशस्यते ।
 मलात्तां गन्धह्रीनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥ ३४
 ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः ॥ ३५
 त्रिः पिवेदौक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्जयेत् ।
 पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपसृशेत् ॥ ३६
 शङ्खुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषौ समुपसृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्धं सृशेदेवं समाहितः ॥ ३७
 अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तूदष्ट्रुखः प्राप्सुखोऽपि वा ॥ ३८
 प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्वायवीं वेदमातरम् ॥ ३९
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥ ४०
 त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ४१
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः सष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः ॥ ४२
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रक्षालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥ ४३

धिया पदाक्षरंश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ ४४
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोत्रान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ ४५
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भौषणाः ।
 जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥ ४६
 छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ ४७
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ ४८
 अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्धवाहुकः ।
 उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥ ४९
 प्रदक्षिणमुपाहृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनङ्घ्रिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥ ५०
 स्नानवस्त्रन्तु निस्पोद्य पुनराचमनं चरेत् ।
 तद्वज्रक्तजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥ ५१
 दर्भासीनो दर्भपाणि ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञन्तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ५२
 ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिषदित्यत्र ॥ ५३
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥ ५४
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्वलिकर्म विधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥ ५५

अदृष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥ ५६
 स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ ५७
 पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्चादनन्तरम् ॥ ५९
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिभ्राट् ब्रह्मचारिणे ।
 अकल्पितान्नमुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्वितम् ॥ ६०
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ६१
 वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।
 विष्णुरेव यतिच्छाय इति निश्चित्य भावयेत् ॥ ६३
 सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धांस्ततः श्रेष्ठं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥ ६४
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः ।
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रदृष्टेनान्तरात्मना ॥ ६५
 एवं प्राणाहुतिं कुर्यान्न्यन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ ६६
 आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कश्चित् कालं नयेद्बुधः ॥ ६७

ततः सन्ध्यामुपासीत वह्निर्गत्वा विधानतः ।
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ ६८
 सायं प्रातर्दिजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसायं विधिः ॥ ६९
 शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ।
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानाप द्विजः ॥ ७०
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान् नाध्यापयेद्विजः ॥ ७१
 मार्घमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायान्तु वर्जयेत् ।
 अध्यापनं सप्तम्यञ्चान्नानकाले च वर्जयेत् ॥ ७२
 नोद्यमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्गुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायान्तु द्विजोत्तमाः ॥ ७३
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ ७४
 एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः ।
 य एवं श्रद्धया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ७५
 जानोत्कार्यश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः ।
 तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ॥ ७६
 एवं हि विप्राः कायितो मया वः
 समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।
 गृही गृहस्थस्य सतो हि धर्मः
 कुर्वन् प्रयत्नाद्वरिमेति युक्तम् ॥ ७७
 इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ।
 धर्माश्रमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १
 गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।
 भार्यां पुत्रेषु निक्षिप्य सह वा प्रविशेद्धनम् ॥ २
 नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।
 धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३
 धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।
 शाकमूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ ४
 त्रिकालम्नानयुक्तस्तु कुर्यात्सीत्रं तपस्तदा ।
 पक्षान्ते वा समश्रौयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५
 यथा चतुर्थकाते तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।
 षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुमक्षोऽथवा भवेत् ॥ ६
 घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।
 हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपस्वरत्नम् ॥ ७
 एवञ्च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।
 अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रवर्षेदुत्तरां दिशम् ॥ ८
 आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।
 स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्मं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९

तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्त प्रयतान्तरात्मा ।
 विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०

इति हारीते धर्माशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रमसुत्तमम् ।
 अक्षया तदनुष्ठाय तिष्ठन् मुच्येत बन्धनात् ॥ १
 एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयञ्चैव किंस्त्रिषम् ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् सत्यासविधिना द्विजः ॥ २
 दत्त्वा पित्रभ्यो देवैर्भ्या मानुषेभ्यश्च ब्रह्मतः ।
 दत्त्वा आहं पित्रभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः ॥ ३
 इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोऽपि वा ।
 अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥ ४
 ततः प्रभृति पुत्रादौ मृं हालापादि वर्जयेत् ।
 बन्धुनामभयं दद्यात् सर्व्वभूताभयं तथा ॥ ५
 चिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्व्वकम् ।
 वेष्टितं कण्ठगोवालरज्जुमञ्चतुरङ्गुलम् ॥ ६
 शीचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम् ॥ ७
 पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यान्मान्यस्य संग्रहम् ।
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि मर्व्वदा ॥ ८
 संगृह्य कृतसत्यासो गत्वा तौर्थमनुत्तमम् ।
 सूत्रात्वाचम्य च विधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ ९
 तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्करं नमेत् ।
 आत्मनः प्राङ्मुखो मीनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ १०
 नायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परं पदम् ।
 स्थित्यर्थमात्मनो नित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ॥ ११

सार्यकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यग् याचैश्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥ १२
 पात्रं वायकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु श्रेषयेत् ।
 यावताक्षेन दक्षिणः स्थानावद्वैद्यं समाचरेत् ॥ १३
 ततो निवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्ध्रं संयमी ।
 चतुर्भिर्हस्तैश्चाद्य यासमात्रं समाहितः ॥ १४
 सर्व्वव्यञ्जनमद्युक्तं पृथक्पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेश्यो दत्त्वा गन्धोद्वयं वारिषा ॥ १५
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यसो यतिः ।
 वटकाश्लक्ष्मणेषु कुम्भौतैन्दुकपात्रके ॥ १६
 कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ।
 मलाग्नाः सर्व्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥ १७
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्व्वं किल्बिषं प्राप्नुयात्तपोः ॥ १८
 भूक्षा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपूर्व्वकम् ।
 न दुष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव ॥ १९
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत्त भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्विबुधः ॥ २०
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥ २१
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्व्वभूतसमो वशी ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत् प्राप्य न निवर्त्तते ॥ २२
 त्रिदशभुजो हि पृथक् समाचरेच्छनेऽग्नैर्यस्तु
 यद्भिर्मुखाक्षः ।

सन्मुच्य संसारसंस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः

पदम् ॥ २३

इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

वर्णनामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवगञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥ १
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारसुत्तमम् ।
 यस्य च श्रवणादयान्ति मोक्षश्चैव सुमुक्षवः ॥ २
 योगाभ्यासवलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिर्व्यंशे कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥ ४
 एकाकारमना मन्दं बुधरूपमनामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमुच्यते ॥ ५
 आत्मानं वहिरन्तःस्थं शुद्धचामौकरप्रभम् ।
 रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥ ६
 यत् सर्वप्राणिहृदयं सर्वेषाञ्च हृदिस्थितम् ।
 यच्च सर्वजनेर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ ७
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदौरितम् ।
 श्रुतिसम्यक्तद्विषं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८

यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपस्य विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥ ८
 यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुरान्नेन संयुतम् ।
 उभाभ्यामपि पचाभ्यां यथा स्त्रे पक्षिण्यां गतिः ॥ १०
 तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्मशाश्वतम् ।
 विद्यातपोभ्यां सम्पन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११
 देहद्वयं विहायाश्च मुक्तो भवति बन्धनात् ।
 न तथा चीणदेहस्य विनाशो विद्यते कश्चित् ॥ १२
 मया ते कथितः सर्वो वर्षात्रयविभागशः ।
 सङ्क्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्मस्तोषां समातनः ॥ १३
 श्रुत्वां सुनयो धर्म्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रणम्य तन्मृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमात्रमम् ॥ १४
 मार्कण्डेयः ।
 धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
 अधीत्य कुरुते धर्म्मं च याति परमां गतिम् ॥ १५
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं बाह्वजस्य च ।
 कुरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ॥ १६
 अन्यथा वर्त्तमानस्तु सदाः पतति जातितः ।
 यो यस्याभिहितो धर्म्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्म्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ १७
 वर्षायत्वारो राजेन्द्र चत्वारश्चापि चात्रमाः ।
 स्वधर्म्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १८
 स्वधर्म्मं च यथा नशां नारसिंहः प्रसीदति ।
 न तुष्यति तथान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥ १९

अतः कुर्वन् भिजं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ।

सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहं साक्षयम् ॥ २०

सत्पद्मवैराग्यवलेन योगी

ध्यायेत् परं ब्रह्म सदाक्रियावान् ।

सत्त्वं सुखं रूपमनन्तमाद्यं

विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥ २१

इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

उशनःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

शौनकाद्याश्च मुनयः औशनं भार्गवं मुनिम् ।
 नत्वा यप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥ १ ।
 ऋषौणां शृङ्खलां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥ २ ।
 सुसमाधिज्ञदो यूयं शृणुध्वं गदतो मम ।
 भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥ ३ ।
 कृतोपनयनो वेदानधीयत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे वाष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ४ ।
 दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहितेवीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ५ ।
 कार्पासमुपवीतं सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानां त्रिवृत् सूत्रं शोणमाविकमेव वा ॥ ६ ।
 सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।
 अन्यथा यत्कृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥ ७ ।
 उत्तरौयं समाख्यातं वासःकृष्णाजिनं शुभम् ।
 अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥ ८ ।
 उपवीतं वामबाहुसव्यबाहुसमन्वितम् ।
 उपवीतो भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठलम्बनम् ॥ ९ ।
 सव्यबाहुं ससुष्ठृत्य दक्षिणेन धृतां द्विजाः ।
 प्राचीनाधीतमित्युक्तं पित्रे कर्मणि धारयेत् ॥ १० ।

अन्धगारै गवांगोष्ठे ह्येमे जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधी ॥ ११
 उपासने गुरुणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 उपवीतौ भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ १२
 मोक्षौ त्रिवृत्समा श्रद्धा कार्या विप्रस्य मेखला ।
 मुक्ताभावे कुशानाङ्गुर्धन्विनैकेन वा त्रिभिः ॥ १३
 धारयेद्विल्वपालाशं दण्डं केशान्तगं द्विजः ।
 यद्वाग्यवृक्षजं वाय सौम्यं वृषणमेव च ॥ १४
 सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
 कामालोभाद्भयान्नोद्धात्कदा न पतितो भवेत् ॥ १५
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषोन् पितृगणांस्तथा ॥ १६
 देवाभ्यर्च्यं ततः कुर्यात् पुण्यैः पत्रेण चाम्बुभिः ।
 अभिवादनशीलः स्वान्नित्यं हृद्देशु धर्मेतः ॥ १७
 असावहम्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥ १८
 आयुष्मान् भव सौम्यंति वाच्यो विप्राभिवादाने ।
 प्रकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वोच्चरस्ततः ॥ १९
 यो न वेत्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ २०
 सव्येन पाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्पष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥ २१
 जौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥ २२

नोदकं धारयेद्भैक्षं पुण्याणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवार्थेषु किञ्चन ॥ २३
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियाञ्चाप्यनामयम् ।
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २४
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ।
 मातुलश्चशुरभ्रातृमातामहपितामहौ ।
 वर्णकाश्च पितृव्यश्च सप्तैते पितरः स्मृताः ॥ २५
 माता मातामहीःगुर्वी पितृमातृष्वसादयः ।
 श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥ २६
 इत्युक्ता गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 न तैरुपनिशेत् सार्द्धं विवदेन्नार्थकारणात् ॥ २८
 जीवितार्थमपि द्वेष्टं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ २९
 गुरुणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥ ३०
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिश्यते ।
 ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥ ३१
 आत्मनः सर्व्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
 पूजनौघाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥ ३२
 यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्व्विकारणम् ।
 तावत्सर्व्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ॥ ३३

पिता माता च सुप्रीती स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
 स पुत्रः सकलं कर्म प्राप्नुयात् तेन कर्मणा ॥ ३४
 नास्ति मातृसमं देवं नास्ति पितृसमी गुरुः ।
 तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ॥ ३५
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न तास्यामननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥ ३६
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ ३७
 सम्यगाचारवक्तारं विस्मृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ ३८
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं सूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं संप्रयच्छति ॥ ३९
 पुंसाञ्चात्मनिवेशेण पृज्यो भक्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ४०
 ये नरा भर्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामेव परांलोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥ ४१
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजान् गुरुन् ।
 असावहसिति व्रूयात् प्रत्युत्थाय यवौयमः ॥ ४२
 अवाच्यो दौर्चितो नास्ति यवौयानपि यो भवेत् ।
 भोः शब्दपूर्वकश्चैनमभिभाषित धर्मवित् ॥ ४३
 अभिवाद्याश्च पूर्व्वन्तु गिरसावघशर्म च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ ४४
 नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥ ४५

ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वास्ति कुर्यादिति स्थितिः ।

स्ववर्णेऽप्यसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥ ४६

गुरुरग्निद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।

पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ४७

विद्या कर्म वयो बन्धुर्व्विजं भवति यस्य वै ।

मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥ ४८

पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तुगुणवान् हि यः ।

यत्रस्यात्साऽत्रमानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥ ४९

पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।

वृद्धाय भारहौनाय रोगिणे दुर्ब्बलाय च ॥ ५०

भिक्षासाहस्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।

निवेद्य गुरुर्व्वेऽश्रीयद्वाग्यत्स्यादनुजया ॥ ५१

भवत्पूर्वं चरेद्भेक्षुपनीतो द्विजोत्तमः ।

भवन्मध्यन्तु राजन्या वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ५२

मातरं वा स्वसारं वा सातुर्व्वा भगिनीं तथा ।

भिक्षेत भिक्षां प्रथमं यातु नैनं विमानयेत् ॥ ५३

सजातीयग्रहेष्वेवं सार्व्वर्णिकमेव वा ।

भेक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्ज्जितम् ॥ ५४

वेद्यज्ञाद्यहोनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु ।

ब्रह्मचारी चरेद्भेक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५५

गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।

अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्ज्जयेत् ॥ ५६

सर्व्वं वापि चरेदग्रामं पूर्व्वोक्तानामसम्भवे ।

नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५७

समाहृत्य तु तज्ज्ञेयं यावदर्थमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥ ५८
 भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशोर्भवेद्व्रती ।
 भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरूपवाससमा स्मृता ॥ ५९
 पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृषेत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्व्वतः ॥ ६०
 अनारोग्यमनायुष्यमस्त्रयं कुत्सभोजनम् ।
 अपुखं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत् परिवर्ज्जयेत् ॥ ६१
 प्राञ्जुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणमुख एव वा ।
 नाद्यादुदञ्जुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातनं ॥ ६२
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो दिरूपस्थयेत् ।
 शुचौ देशे समासीनोभुक्तान्ते दिरूपस्थयेत् ॥ ६३
 मण्डलं पूर्व्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्य्यन्तं मौनमेवं विधीयते ॥ ६४
 इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे
 ओष्ठावलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ १
 रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्यभाषणे ।
 तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥ २
 चत्वरं वा श्लशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सन्ध्योरुभयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥ ३

चण्डालस्तेच्छसम्भासे स्त्रौशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं सृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥ ४
 अशुपाते तथाचामे अनृतस्य तथैव च ।
 भोजनान्ते सन्ध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥ ५
 आचान्तोऽप्याचमेत् सृष्ट्वा सक्तत् सक्तदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामथालम्भे सृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥ ६
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपसृष्ट्योज्ज्वलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ।
 केशानाञ्चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ॥ ७
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्व्वशः ।
 शौचेप्सुः सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ८
 शिरः प्राहत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ९
 सोपानोऽको जलस्थो वा नोष्णीषोवाचमेदुबुधः ।
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् न घृतोदकैः ॥ १०
 नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ।
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ॥ ११
 न जल्पन् न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा ।
 नावीक्षमाणाद्भिन्नोष्णाद्भिन्नफेनादथापि वा ॥ १२
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गलिभिः शब्दमकुर्व्वन् नान्यमानसः ॥ १३
 न वणेरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न वह्निः कालमेव वा ॥ १४

हृग्दाभिः पूयते विप्रः कणाभिः क्षत्रियः शुचि ।
 प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्री शूद्रः स्पर्शनन्ततः ॥ १५
 अङ्गुष्ठमूत्रान्तरतो रेखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ॥ १६
 कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तथैवापि प्रकीर्तितम् ॥ १७
 मूत्रे स्याद्देवमापि स्यादान्नेयं मध्यतः स्मृतम् ।
 तदेवं सौमिकं तीर्थमेतत्ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ १८
 ब्राह्मणेव, तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्मृशेत् ।
 कायेन वा देवतेन न तु पितॄण वा द्विजाः ॥ १९
 त्रि प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्मृशेत् ॥ २०
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु स्मृशेन्न तद्वयं ततः ।
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्मृशेन्नासापुटं ततः ॥ २१
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्मृशेत् ।
 सर्वांसामथ योगेनः हृदयन्तु तलेन वा ॥ २२
 संस्मृशेद्वा शिरस्तद्वदङ्गुष्ठे नाथवा हयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रौतास्तेनास्य देवताः ॥ २३
 ब्रह्माविष्णुमहेशश्च सश्ववन्त्यनुशुश्रुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात् ॥ २४
 प्रसंस्पर्शाक्षोचनयोः प्रीयते शशिभास्करौ ।
 नासत्थौ चैव प्रीयेत स्मृष्टे नासापुटद्वये ॥ २५
 कर्णयोः स्मृष्टयोस्तद्वत् प्रीयेते चानलानिलौ ।
 संस्मृष्टे हृदये चास्यः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ २६

मूर्द्धि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्याविप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः ॥ २७
 अन्तवदन्तसंलिप्तजिह्वास्पर्शोऽशुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥ २८
 भूमिगास्तु समा ज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्कं च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणम् ॥ २९
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दोषः उशनान्नवीत् ।
 प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद्विजः ॥ ३०
 भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत् ।
 तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेपणात्ततः ॥ ३१
 अनिधाय च तद्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा चेदेवमेव हि ॥ ३२
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि ।
 कृत्वा सूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुप्यति ॥ ३३
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शक्तन्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणमुखः ॥ ३४
 अन्तर्दाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्ट्रद्वयेन वा ।
 प्रतियौनशिराः कुर्यात् शक्तन्मूत्रविसर्जने ॥ ३५
 छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्याम्नः पथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्मशाने च विन्मूत्रे न समाचरेत् ॥ ३६
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शादले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्वर्त्मान् न च पर्वतमस्तके ॥ ३७
 न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न सप्तक्षेत्रेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥ ३८

तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
 न जेत्वे न विले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥ ३८
 नोद्यानोपसमौपे वा नोपरे न पराश्रुचौ ।
 न सोपानत्कपादश्च च्छत्रौ वानान्तरीक्षके ॥ ४०
 न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
 न देवदेवान्यथोर्नापामपि कदाचन ॥ ४१
 नदीज्योतीर्षि वीक्षित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२
 आहृत्य मृत्तिकां कुर्यात्पगन्धापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ ४३
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्दमात् ।
 न मार्गान्नोपराद्देशाच्छौचशिष्टां परस्य च ॥ ४४
 न देवायतनात् कुद्यादग्रामात्र तु कदाचन ।
 उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५
 भारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिबेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥ ४६
 गायत्र्याचमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ॥ ४७
 इत्युशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याच्चैवमाणो गुरोमुखम् ॥ १

नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।
 आस्यतामिति चोक्तः सन्नासौताभिसुखं गुरोः ॥ २
 प्रतिश्रवणसम्भाषे श्याणो न समाचरेत् ।
 आसौनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् परान्मुखः ॥ ३
 नौचं शय्यासनञ्चास्य सर्व्वदा गुरुसन्निधौ ।
 गुरोस्तु चक्षुर्व्विषये न यथेच्छासनो भवेत् ॥ ४
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
 न चैवास्यानुकुर्व्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५
 गुरोर्यत्र परोवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
 कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥ ६
 दूरस्था नार्चवेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः ।
 न चैदास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥ ७
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत् सदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥ ८
 नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायासपि कदाचन ॥ ९
 दन्तकाष्ठादिकं लब्ध्वा न चास्य विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छ्य न गन्तव्यं न त्वप्रियहिते रतः ॥ १०
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितञ्चैव क्षवकं प्रावरं तथा ॥ ११
 वर्ज्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालजघ्नीयौत यावन्न विमना गुरुः ॥ १२
 आसने शयने याने न च तिष्ठेत् कदाचन ।
 धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥ १३

गजोद्वयानप्रासादप्रस्तर शकटेषु च ।
 आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलतलेषु च ॥ १४
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वार्षं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ १५
 गन्धमाख्यंरसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गश्चाङ्गनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ १६
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम् ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेचालापनं तथा ॥ १७
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकुम्भं सुमनसो गोमूत्रान्मृत्तिकां कुशान् ॥ १८
 आहरेदयावदर्थानि भैक्षश्चाहरहश्चरेत् ।
 तथैव लवणं सख्यं भक्ष्यं पर्य्युपितं न यत् ॥ १९
 अनन्यदर्शी सततं भवेद्गोतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शश्चैव बोद्धेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥ २०
 एकान्तमशुचिः खोभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रभूञ्जीत कामतः ॥ २१
 मलापकर्षणं स्नानं नाचरेद् वै कदाचन ।
 न चातिस्पृष्टो गुरुणा स्नानं गुरुनभिवादयेत् ॥ २२
 विद्यागुरुष्वेतदेवं नित्यवृत्तिः स्वयोनियु ।
 प्रतिपेधत्सु वा धर्म्मं हितश्चोपदिशत्स्वयम् ॥ २३
 श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिनित्यमेवं समाचरेत् ।
 गुरुपत्न्येषु पुत्रेषु गुरोश्चैव खवन्धुषु ॥ २४
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मसु ।
 अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २५

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानञ्चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥ २६
 गुरुवत् प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ।
 असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ २७
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥ २८
 गुरुपत्नौ च युवतौ नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥ २९
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुस्मरन् ॥ ३०
 मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूयापि पितृष्वसा ।
 सम्पूज्या गुरुपत्नौ च समस्ता गुरुभार्या च ॥ ३१
 मातृभार्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्थ्यपि ॥ ३२
 मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥ ३३
 वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 संवत्सरोपिते शिष्ये गुरुज्ञानं विनिर्दिशेत् ॥ ३४
 हरति दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्यपुत्रः श्वश्रूपुत्रानदौ धार्मिकः शुचिः ॥ ३५
 आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः सोऽध्याप्या दश धर्मतः ।
 क्षतज्ञश्च तयाद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः ॥ ३६
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्याप्या द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥ ३७

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
 उ५संगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ३८
 अधोप्य भो इति ब्रूयादविरामोऽस्मिन्ति वाचयेत् ।
 प्राक्कुशेषु ममासीनः पवित्रैरवपावितः ॥ ३९
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्वं तथाचोद्धारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवदर्हजः ॥ ४०
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिजतस्थितिः ।
 सर्व्वेषामिव भूतानां वेदश्चक्षुः मनात्मनः ॥ ४१
 अधीते विधियन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चाव . . न्यथा ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं शोराहृत्या स देवताः ॥ ४२
 प्रोणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृणाः सदैव हि ।
 यजुर्योऽधीते सततं दध्ना प्रोणाति देवताः ॥ ४३
 सामान्यधीते प्रोणाति वृताहुतिभिरत्यहम् ।
 अथर्व्वार्ज्जरसो नित्यं राध्यान् प्रोणानि देवताः ॥ ४४
 धर्माङ्गाणि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
 अपां समीपे निग्रतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥ ४५
 गायत्रीमप्यङ्गांश्चात गत्वारण्यं समाहितः ।
 सहस्रपरमां देवीं गतमध्यां दशापराम् ॥ ४६
 गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपथ त्रिः प्रकीर्तितः ।
 गायत्रीशैव वेदांश्च तुलया तुलयन् प्रभुः ॥ ४७
 एकतस्तुरो वेदान् गायत्रोस्तु तथैकतः ।
 ओद्धारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ ४८
 ततोऽधीयीत एकाग्रं त्रिधा परमं यान्वितः ।
 अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्रीपरया धिया ॥ ४९

पूराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवःस्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्त्रिस्तः सर्वाशुभनिवर्हणाः ॥ ५०
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्त्वं रजस्तमस्त्रिस्तः काला व्याहृतयस्त्रयः ॥ ५१
 ओङ्कारस्तत् परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥ ५२
 योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥ ५३
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः ॥ ५४
 आप्राच्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥ ५५
 अधीयीत शुची देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुण्ये तु छन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजाः ॥ ५६
 माघे वा मासि सम्प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांस्यूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः ॥ ५७
 वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः ।
 इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥ ५८
 अध्यापनञ्च कुर्वाणः अध्येषन्नपि यत्नतः ।
 कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने ॥ ५९
 विद्युत्स्वनितवर्षासु महोत्कानाञ्च पातने ।
 आकाशिकमनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः ॥ ६०
 एतांस्तुभ्युदितान् विद्यादयदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
 तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्यदर्शने ॥ ६१

निर्घाते वातचलने ज्योतिषाश्चोपसर्पणे ।
 एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥ ६२
 प्रादुष्कृतैष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिखने ।
 मद्यो हि स्यादनध्यायमनृतौ सुनिरव्रवीत् ॥ ६३
 नित्यानध्याय एव स्यादग्रामेषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यग्रः ॥ ६४
 अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च ॥ ६५
 उदके मध्यरात्रौ च विष्णुत्रे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टश्चाहभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥ ६६
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 त्राहं न कीर्तयेद् ब्रह्म राज्ञी राहोश्च सूतके ॥ ६७
 यावदेकानुदिष्टस्य लेपो गन्धस्य तिष्ठति ।
 विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥ ६८
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै वावसक्त्यिकाम् ।
 नाधीयौतामिवं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥ ६९
 नौहारेर्वाणशब्देच्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 अमावस्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमौषु च ॥ ७०
 उपाकर्माणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
 अष्टकासु न कुर्वीत ऋत्विज्जासु न रात्रिषु ॥ ७१
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासि तथैव च ।
 तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे च सूरिभिः ॥
 शेषातकस्य च्छायायां शास्त्रलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकमित्ययोः ॥ ७२

समानविद्योऽनुमृते तथा सन्नह्यचारिणि ।
 आचार्यं संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७४
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणामनध्याथाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिंसन्ति राक्षसास्तां च तस्मादेतान् विवर्जयेत् ॥ ७५
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासने एव च ।
 उपाकर्म्मणि कर्म्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥ ७६
 एकार्चमथवैकं वा यजु सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायां स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥ ७७
 भनध्यायो नचाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ।
 न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्यतानि वर्जयेत् ॥ ७८
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ७९
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः ।
 स वै मूढो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥ ८०
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सौदति ॥ ८१
 योऽधीत्य विधिवद्देवं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्यं न प्रपद्यते ॥ ८२
 यदि वात्यन्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरोः ।
 युक्तः परिवरेदेनमा शरीरविमोक्षणात् ॥ ८३
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥ ८४
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानाञ्च विशेषतः ।
 अभ्यसेत् सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः ॥ ८५

वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वै चतुरो द्विजा ।
 अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद्द्विजोत्तमः ॥ ८६
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्व्वणिः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् । ८७
 अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञान् न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्यापासनमेव च ॥ ८८
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्थान्नित्यं यज्ञोपयीतकः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८९
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसुयो मृदुर्दान्त गृहस्थोऽप्यतिवर्त्तते ॥ ९०
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्म्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छावयेद्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९१
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यग्भूतात्मभावनः ॥ ९२
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख पव वा ।
 आसोनस्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥ ९३
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ ९४
 पश्चात् स भोजनं कुर्याद्भूमौ वा तन्निधापयेत् ।
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशनान्नवौत् ॥ ९५
 उपज्ञिष्य शुची देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करो ।
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनञ्चरेत् ॥ ९६
 इह व्याहृतिभिस्त्वनं परिधायोदकेन तु ।
 परिप्रेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम् ॥ ९७

चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ।
 अमृतोपस्तरणमसौत्यापोशनक्रियां चरेत् ॥ ८८
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ।
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥ ८९
 उदानाय ततः कुर्यात् समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥ १००
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥ १०१
 अमृतोपिधानमसौत्युपरिष्ठादपः पिबेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः ॥ १०२
 त्रिपदां वा तिराहृत्य सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां ग्रन्थिरसौत्यालभेद्दृढं ततः ॥ १०३
 आचम्याङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःस्त्रावयेद्वस्तुजलमूर्ध्वं हस्तः समाहितः ॥ १०४
 हुत्वानुमन्त्रणं कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 प्रोक्षणेत् स्वमात्मानं यो जपेद्ब्रह्मणेति च ॥ १०५
 सर्वेषामेव यामानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आदममावस्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥ १०६
 पिण्डान्वाहार्यकं आह्वं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥ १०७
 प्रतिपत्प्रभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं हुत्तरोत्तराम् ॥ १०८
 अमावस्याष्टकास्त्रिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥ १०९

त्रयोदशी मघा कृष्णा वर्षासु च विशेषतः ।
 नैमित्तिकान्तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ११०
 बालकानाञ्च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
 काम्यानि चैव आद्यानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥ १११
 अयने विपुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामन्त्रयं आद्यं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ ११२
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
 स्वर्गन्तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥ ११३
 द्रव्यवाह्यणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ ११४
 पुत्रजन्मादिषु आद्यं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
 अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥ ११५
 सन्निवृत्तमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ११६
 यदि स्यादधिको विप्रः शौलविद्यादिभिः स्वयम् ।
 तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापिसन्निधिम् ॥ ११७
 अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति काष्ठवत् ॥ ११८
 या समारोहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि सम्प्राप्ते पृथक् पिण्डं नियोजयेत् ॥ ११९
 धर्मपिण्डोदकं आद्यं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥ १२०
 शौलं दशाहमुत्कर्षे शेषस्य यदि वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नवआद्यं पुनः काम्यं यथाविधि ॥ १२१

उद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहसूद्धं भागं भवेत् ।
 नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥ १२२
 कुर्यादहरहः आहं प्रमौतपितृको द्विजः ।
 सारिङ्कोऽनग्निको वापि तीर्थेऽप्येवं विशेषतः ॥ १२३
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत् ।
 अभोज्यं तद्भवेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः ॥ १२४
 अन्नहोनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनन्तु यज्ञवेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥ १२५
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्चाहन्तु पार्व्वणम् ।
 एतत् पञ्चविधं आहं भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥ १२६
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत् प्रयत्नेन पावनम् ।
 शुद्धये सप्तमं आहं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १२७
 दैविकञ्चाष्टमं आहं यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदशेनात् ॥ १२८
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥ १२९
 गयायामक्षयं आहं प्रयागे मरणादिषु ।
 गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥ १३०
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषान्तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ १३१
 गयां प्राप्यानुपङ्गेण यदि आहं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्तु न स याति परमां गतिम् ॥ १३२
 बाराहपर्व्वते चैव गयाञ्चैव विशेषतः ।
 एवमादिश्वतीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा ॥ १३३

ब्रीहिभिश्च यवैर्भाषैरङ्गिर्मूलफलेन वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्णीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥ १३४
 गोधूमैश्च तिलैर्मृत्तैर्भाषैः प्रोष्यते पितृन् ।
 मृष्टान् फलरसानिष्ठान् मृदुकान् शस्यदाडिमान् ॥ १३५
 विदार्याथ करण्डाथ आक्षकाले प्रदापयेत् ।
 लाजान् मधुयुतान् दद्याद्दध्ना शर्करया सह ॥ १३६
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गां अजशुकैर्हृकान् ।
 ह्यौ मासौ मत्स्यमांसेन विमासान् हारिणेन च ॥ १३७
 श्रीरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ।
 यगमासांश्चागमांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ १३८
 दशमासांस्तु दप्यन्ति वराह महिषासिधैः ।
 शशोर्णवकयोर्मांसेर्मासानेकादशैव तु ॥ १३९
 संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
 वार्द्धीणसस्य मांसेन तमिहादशवार्षिकी ॥ १४०
 कालशाकं महाशल्कां खगलोहामिषं मधु ।
 अनन्तान्येव कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्व्वशः ॥ १४१
 कृत्वा लह्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वैद्विजः ।
 दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याद्यमुच्यते ॥ १४२
 पिप्पलीकमुकञ्चैव तथा चैव मसूरकम् ।
 कश्मलालावुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥ १४३
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डूलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं महिषञ्च विवर्जयेत् ॥ १४४

कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीस्तथा ।
वर्जयेत् सर्वयज्ञेन आहुकाले द्विजोत्तमः ॥ १४५
इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवानृषींस्तथा ।
पिण्डान्वाहार्थकं आहुं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥ १
पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।
तैर्यं तद्व्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥ २
ये सोमपाननिरता धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥ ३
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
वहवस्तु सुपर्णाश्च त्रिमधुर्व्याथ वा भवेत् ॥ ४
त्रिर्णाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
अथर्वशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशेषतः ॥ ५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविश्वं षडङ्गवित् ।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ ६
अहिंसोपरता नित्यमप्रतिग्राहिणस्तथा ।
सत्तिणो दाननिरता ब्राह्मणाः षड्क्तिपावनाः ॥ ७
असमानप्रवरगा असगोचास्तथैव च ।
असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः षड्क्तिपावनः ॥ ८
भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकन्तु वा ॥ ९

तदलाभे गृहस्थन्तु सुसुक्तं सङ्गवर्जितं ।
 सर्वालाभसाधकं वा गृहस्थं न विभोजयेत् ॥ १०
 प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातोह यतिं भवेत् ।
 फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ ११
 तस्माद्यत्नेन योगिन्द्रमौखरज्ञानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥ १२
 एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
 अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुष्कृतः ॥ १३
 मातामहं मातुलञ्च स्वस्रेयं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्रं विवुधं सर्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥ १४
 न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कथ्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहीनैर्वासुत्र फलसस्पदः ॥ १५
 काम्यं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरुपमपित्वरिम् ।
 द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १६
 तथानु चेद्विहृत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्व मन्त्रवित् ॥ १७
 ततो हि ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् शूलानधोमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताय स वृताथवा ॥ १८
 यत्रैते भूञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ।
 यथ वेदस्य वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरूपम् ॥ १९
 स वै दुर्वाङ्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन ।
 शूद्रप्रेष्योद्धतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥ २०
 वधवन्धोपजीवौ च षडेते ब्रह्मवन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितांमनुरब्रवीत् ॥ २१

वेदविक्रयिणश्चैते आद्यादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्वाः समुद्रगाः ॥ २२
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥ २३
 अधीयौत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 बुद्धश्रामणकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदोजिनाः ॥ २४
 कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः ।
 यस्याश्रन्ति हवींथे ते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥ २५
 न तस्य सद्भवेच्छादं प्रेत्यापि हि अफलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥ २६
 मिथ्याश्रम्या च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्कर्मी कुनखी कुष्ठौ श्वित्रौ च श्यावदन्तकः ॥ २७
 क्रूरो वाणिजकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ मास्तिकः ।
 मद्यपो वृषलोसक्तो वीरहा दिधियूपतिः ॥ २८
 आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः ॥ २९
 पौनर्भवः कुसौदी च तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गौतवादितृशीलश्च व्याधितः काण एव च ॥ ३०
 ह्रीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णो तथैव च ।
 कन्याद्रोहो कुण्डगोलौ अभिशस्तोऽथ देवलः ॥ ३१
 मितध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं नार्थ्या निवृत्तनः ।
 मातापितृगुरुत्यागौ दारत्यागौ तथैव च ॥ ३२
 अनपत्यः कूट्रसाक्षी पाचको रोगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥ ३३

वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्याः आहकर्मसु ॥ ३४
 कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः ।
 मित्रघ्न पारदार्यघ्न मिथ्यापण्डितद्रूपकः ॥ ३५
 बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्याः आह प्रयत्नतः ॥ ३६
 इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ॥ १
 श्वो भविष्यति से आह पूर्वेद्युरभिवक्ष्यति ।
 असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तेर्लक्षणीयुतम् ॥ २
 तस्य ते पितरः श्रुत्वा आहकाले उपस्थिते ।
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्यतन्ति मनोजवाः ॥ ३
 ब्राह्मणान्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ।
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥ ४
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः आहकाले उपस्थिते ।
 वसेरन् नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ ५
 अक्रोधनोऽत्तरो यत्र सत्यवादी समाहितः ।
 अयमैयनमध्वानं आहभुग्वर्जयेज्जपम् ॥ ६

आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ।
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्तं वा मन्त्रयेद् द्विजः ।
 स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकोटौ हि जायते ॥ ७
 आर्चे निमन्त्रितो विप्रो सैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥ ८
 निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥ ९
 निमन्त्रितश्च याः आर्चे प्रकुर्यात् कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥ १०
 तस्मान्निमन्त्रितः आर्चे नियतात्मा भवेद् द्विजः ।
 अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥ ११
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भां समाहितः ।
 समूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणायां सुनिर्मलां ॥ १२
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचिदेशं विविक्तञ्च गोसयेनोपलेपयेत् ॥ १३
 नदीतीरेषु तीर्थेषु खभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥ १४
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्व्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहादयत् क्रियते नरैः ॥ १५
 अटव्यः पर्व्वताः पुण्यास्तोर्धान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥ १६
 तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्व्वतो वन्त्रयेद् द्विजः ।
 असुरोपहतं सर्व्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा ॥ १७

ततोऽन्नं बहुमंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेयं समृद्धञ्च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥ १८
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनस्नानं द्विजान् ।
 अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेदन्तधावनम् ॥ १९
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानौघञ्च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्द्वैश्वदेवन्तु पूर्वकम् ॥ २०
 तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पाद्यमाचमनीयञ्च सम्प्रयच्छेदयथाक्रमम् ॥ २१
 ये चात्र विवसेरन् वै विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
 प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्थोपहितानि च ॥ २२
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोजितानि तिलोदकैः ।
 तेषुपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ।
 आस्यतामिति सङ्कल्प्य त्वामौरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २३
 द्वौ देवे प्राङ्मुखौ पितरौ तयद्योदङ्मुखौ स्तथा ।
 एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेश्वपि ॥ २४
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पश्चेतान् विस्तरोऽन्ति तस्मान्न हेतुं विस्तरम् ॥ २५
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥ २६
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै त्रिलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥ २७
 प्रास्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारौ वा भोभनार्थमुपस्थितः ॥ २८

उपविष्टेषु यच्छाद्धे कामन्तमपि भोजयेत् ।
 अतिथिर्यत्र नास्माति न तच्छाद्धं प्रशश्यते ॥ २८ .
 तस्मात् प्रयत्नात्तौर्धेषु पूज्या अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्थ्य रमते आद्धे मुञ्जते ये द्विजातयः ॥ ३० .
 काकयोनिं व्रजन्त्येते दस्त्वा चैव न संशयः ।
 हीनाङ्गः पतितः कुष्ठो वणिक् पुक्कसनासिकः ॥ ३१
 कुक्कुटः शूकरश्चानो वर्ज्याः आद्धेषु दूरतः ।
 वीभत्समशुचिं स्नेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥ ३२
 नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैटकं ब्राह्मणान् प्रति ॥ ३३
 तत् सर्वमेव कर्त्तव्यं वैश्यदेवस्य पूजनम् ।
 यथोपविष्टान् सर्वास्तानलङ्घ्यद्विभूषणैः ॥ ३४
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षेपत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥ ३५
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुश्नन्तस्वेत्यृचा बुधः ॥ ३६
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 शन्नोदेव्युदकं पात्रे तिलोऽसौति तिलांस्तथा ॥ ३७
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रीकुर्यात् समाहितः ॥ ३८
 पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥ ३९
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवौतवत् ।
 यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना ॥ ४०

प्राचीनावीतकः पित्रं वैश्वदेवन्तु हीमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिवरंस्तदा ॥ ४१
 सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४२
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणाविवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वायु गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४३
 ततस्तैरभ्यनुज्ञातः कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपलिप्योर्व्यां कुर्यात् स्वस्य च देवतम् ॥ ४४
 भण्डं चतुरस्रं वा दक्षिणञ्चोन्नतं शुभम् ।
 त्रिरुक्लिषेत् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ४५
 ततः संस्तौत्य ततःस्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्र्योन्ःपिण्डान्निर्व्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ ४६
 दाप्य पिण्डांस्ततस्तत्र निमृज्याल्लेपभागिनाम् ।
 तेषु दर्भेष्वथचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥ ४७
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवच्छिप्यावह्न्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ ४८
 अथ पिण्डावशिष्टान् विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 पङ्कजं नमस्कुर्यात् पितॄन् देवाञ्च धर्मावित् ॥ ४९
 आद्यभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 पुनरन्नं न भोज्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
 सायानपूपान् विविधान् दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥ ५१
 अन्नञ्चैव यथाकारं विविधं भक्ष्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजन्त्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥ ५२

धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधास्तथा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥ ५३
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ।
 नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥ ५४
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद् दत्तं त्वरया पुनः ॥ ५५
 यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम् ।
 खिन्नगात्रो न तिष्ठेत् सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥ ५६
 न च पश्येत् काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥ ५७
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रयया पुनः ॥ ५८
 काञ्चनेन तु पात्रेण तथा त्वौदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥ ५९
 पात्रे तु मृन्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥ ६०
 न पङ्क्त्या विपमं दद्यान्न याचेत् न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भौषणम् ॥ ६१
 भुञ्जीत वाग्यतः पृष्टो न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावद्धि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ६२
 नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 वह्मनां पश्यतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥ ६३
 न किञ्चिद्वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न मापं प्रतिषेधेत् न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥ ६४

यो नाश्नाति द्विजो माषं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ६५
 स्वाध्यायं श्रावयेद्देवां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
 इतिहासपुराणानि आद्यकल्याण सुशोभनान् ॥ ६६
 ततोऽन्यमुत्सृजेद्भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद्भुवि ।
 पृष्ठा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥ ६७
 आचान्ताननुजानीयादभि भी रम्यतामिति ।
 स्वधास्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ६८
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥ ६९
 पित्रे स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठेषु स्रुतम् ।
 सम्पन्नमित्याभ्युदये दैवे रुचितमित्यपि ॥ ७०
 विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै देवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥ ७१
 दातारो नोऽभिवर्द्धन्ति वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अद्या च नो मा व्यगमद्दुदेयञ्च नोऽस्त्विति ॥ ७२
 पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥ ७३
 मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात् पत्नैः सुतार्थकः ।
 प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥ ७४
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयञ्च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ ७५
 नोद्वीचेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः ।
 ब्रह्मचर्यां चरेत्तान्तु दम्पती रजनीन्तु ताम् ॥ ७६

दत्त्वा आढं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥ ७७
 शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विवर्जयेत् ॥ ७८
 आढं दत्त्वा परं आढं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् वहन् ॥ ७९
 एष वोऽभिहितः सम्यक् आढकल्पः सनातन ।
 आमं निवर्त्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्वतः ॥ ८०
 अग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः ।
 आमश्चाढं द्विजः कुर्याद्वृषलस्तु सदैव हि ॥ ८१
 आमश्चाढं द्विजः कुर्याद्विधिवत्तः श्रद्धयान्वितः ।
 तेनाग्नौकरणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्व्वपेत् ॥ ८२
 यो हि तद्विधिना कुर्याच्छाढं संयतमानसः ।
 व्यपेतकलुषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम् ॥ ८३
 तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन आढं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेद्दौशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥ ८४
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्द्धनो द्विजः ।
 तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥ ८५
 न जीवत्पितृको दद्याद्दोमान्तं वा विधीयेत ।
 तेषाञ्चापि समादद्यात्तेषाञ्चैके प्रचक्षते ॥ ८६
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य स्त्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु ॥ ८७
 भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामन्तु भक्तिः ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रुतिः ॥ ८८

इयामुपयायणको दद्याद्बीजहेतुस्तथाहि सः ।
 रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ ८८
 अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह ।
 प्रदद्याद्बीजिने पिण्डं चेत्रिणे तु तदन्यथा ॥ ८९
 द्वौ पिण्डौ निर्व्वपेत्ताभ्यां चेत्रिणे बीजिने तथा ।
 कौर्त्तयेदथवैकस्मिन् बीजिनं चेत्रिणे ततः ॥ ९०
 मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः ।
 अशौचत्वनिरौक्षाणः कास्यं कामयते पुनः ॥ ९१
 पूर्वाहे चैव कर्त्तव्यं आहमभ्युदयार्थिना ।
 दैवं तत् सर्व्वमेवं स्यान्नवै कार्या वह्निः क्रिया ॥ ९२
 दर्भाश्च परितः स्थाप्यास्तदा स भोजयेद्द्विजान् ।
 नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ ९३
 मातृश्राद्धन्तु पूर्वं स्यात् पितॄणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ९४
 दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥ ९५
 प्राङ्मुखो निर्व्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमास्तु द्विजातिषु ॥ ९६
 गुप्यैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं वुधः ॥ ९७
 श्रुत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९८
 इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

दंशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपाशितः ।
मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमा ॥ १
नित्यानि नैव कर्माणि कास्यानि च विशेषतः ।
न कुर्यादहित किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥ २
शुचिरक्रोधनस्वन्यान् कालेऽग्नी भोजयेद्विजान् ।
शुष्कान्नैव फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥ ३
न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतभ्य समाचरेत् ।
सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शं नैव दुष्याति ।
सूतके सूतकाच्चेव वर्जयित्वा मृतौ पुनः ॥ ४
अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञापि या भवेत् ।
चतुर्थे पञ्चमे वार्ष्णि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ५
सृश्यास्तु सर्व्व एवैते स्नानात्तु दशमेऽहनि ।
दशाहं निर्गुणं प्राक्तमशौचं दासनिर्गुणे ॥ ६
एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं शतुस्त्रकदिने शुचिः ॥ ७
दशाह्नात्तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥ ८
क्रियाहो नस्य मूर्धस्य महारोगिण एव च ।
ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥ ९
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
प्राक्संस्कारात्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ १०
जन्मद्विवर्षगे प्रेतं मातापित्रोस्तुदिष्यते ।
त्रिरात्रं च शुचिस्वन्यो यदिहात्यन्तनिर्गुणः ॥ ११

अदन्तजातमरणे मातापितोस्तदिष्यते ।

जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्याद् यत्र निर्णयः ॥ १२

आ दन्तजन्मनः सद्यं आ चीलादेकरात्रकम् ।

त्रिरात्रमोपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ १३

जातमात्रं स्य वा तस्य यदि स्यान्नरणं पितुः ।

मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पिताम्यास्पृश्य एव हि ॥ १४

सद्यःशौचं सपिण्डानां कर्तव्यं मोदरस्य तु ।

उद्धे दशांहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५

अथोद्धे दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।

एकरात्रं निर्गुणानाञ्चीलादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ १६

आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि संतमाः ।

एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ १७

व्रतादेशां सपिण्डानां गर्भस्त्रावाच्च पाततः ।

गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डात्यन्तनिर्गुणे ॥ १८

यथेष्टाचरणाज्जातौ त्रिरात्रादिति निर्णयः ।

सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ १९

शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहःशेषे त्रिरात्रकम् ।

मरणोत्पत्तिर्यागे तु मरणेन समाप्यते ॥ २०

अथवृद्धिमदाशौचमुद्धे चेत् तेन शुध्यति ।

देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शावमेव वा ॥ २१

तावदप्रयतोऽस्येव यावच्छेषः समाप्यते ।

अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥ २२

तथैव मरणे स्नानसूद्धे संवत्सरादुव्रतो ।

वेदांश्च यस्त्वध्वीयानो न भवेद्वृत्तिकर्षितः ॥ २३

सद्यःशौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 स्त्रौणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः ॥ २४
 सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥ २५
 द्विपञ्चममरणे सद्यःशौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आ चौलादेकरात्रकम् ॥ २६
 आप्रदानात् त्रिरात्रं स्यादशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् ॥ २७
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ॥ २८
 एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सन्नह्यचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥ २९
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥ ३०
 त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्यं भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम् ॥ ३१
 एकरात्रमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
 एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥ ३२
 त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यःशौचं समुद्दिष्टं सगीत्रे संस्थिते सति ॥ ३३
 शुद्धेद्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ३४
 क्षत्रविदशूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३५

राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रात्रं वा त्रिरात्रं वाप्येकरात्रक्रमेण हि ॥ ३६
 वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ।
 अर्द्धमसिऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः ॥ ३७
 शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वशौचमिष्यते ।
 षड्रात्रं द्वादशाहं च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ।
 अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ॥ ३८
 शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ।
 एकरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥ ३९
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य वन्धुवत् ।
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥ ४०
 यटि निर्हृहति क्षिप्रं प्रलोभाक्रान्तमानसः ।
 दशाह्नेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाह्नेन भूमिपः ॥ ४१
 अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति ।
 षड्रात्रेणाथवा सप्तत्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥ ४२
 अनाथश्चैव निर्वन्धुः ब्राह्मणं धनवर्जितम् ।
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥ ४३
 अपरयेत् परं वर्णमपरच्चापरो यटि ।
 अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदाशुच्येन शुध्यति ।
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्विगृह्येतु स्यद्वगृहे मति ॥ ४४
 शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ।
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ॥ ४५
 त्रिरात्रं स्यात्तथाशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ।
 अन्यथा चैव सज्ज्यातिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ॥ ४६

अनास्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रीति चेत्तदा ।
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ॥ ४७
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ।
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ॥ ४८
 यस्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः ।
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥ ४९
 यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।
 तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥ ५०
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानान्तु मरणे मरणादितरेषु च ॥ ५१
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ५२
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यथात्मा सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥ ५३
 ऊर्ध्वानाश्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥ ५४
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपुरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनो वैद्यदासौदासास्तथैव च ॥ ५५
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकौर्त्तिताः ।
 दातारो नियमौ चैव ब्रह्मविद् ब्रह्मचारिणौ ॥ ५६
 सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥ ५७
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥ ५८

विषाद्युपहतानाञ्च विद्युना पार्थिवैर्द्विजैः ।
 सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ ५६
 अग्निमेरुप्रपतने विषौघान्नपराशने ।
 गोब्राह्मणान्ते सद्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ६०
 नैष्ठिकानां वनस्थानां यतौनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सङ्गिः पतिते च तथामृते ॥ ६१
 इत्यौशनसस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।
 न चाश्वपातपिण्डे च कार्यं आह्लादिकं क्वचित् ॥ १
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 दहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥ २
 अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्याशौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ ३
 जाते कुमारे तदहः आमं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 सुवर्णधान्यगोवासस्तिलान्न गुडसर्पिषः ॥ ४
 फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षोरमेव च ॥ ५
 आशौचिनो गृहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दधव्य त्रिभिरग्निभिः ॥ ६
 अनाहिताग्निरगृह्येण लौकिकेनेतरेर्द्विजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥ ७

द्वाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः ।
 संकृत् प्रसिञ्चे दुदकं नामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ८
 दशाहं वान्धवैः सार्द्धं सर्वे चैवाद्र्द्रवाससैः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्याुः सायं प्रातर्यथाविधि ॥ ९
 प्रेताय च गृहहारि चतुरो भोजयेद्विजान् ।
 द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकैर्मम सवान्धवैः ॥ १०
 सर्वैरस्थीं सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचौन् ॥ ११
 पञ्चमे नवमे चैवं तथैवैकादशेऽहनि ।
 अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवैश्चाहन्तु तद्विदुः ॥ १२
 एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।
 द्वादशे वाथ कर्त्तव्यमग्निदैस्त्वथवाहनि ॥ १३
 एकं पवित्रमेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च ।
 एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरेम् ॥ १४
 सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं संवत्सरे पुनः ।
 कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ १५
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् ततः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ १६
 सपिण्डीकरणश्चाहं दैवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत् तर्ही पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥ १७
 ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥ १८
 मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
 दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥ १९

पाव्वणेण विधानेन मांवत्सरिकमिष्यते ।
 प्रतिसंवत्सरं काथं विधिरेप सनातनः ॥ २०
 मातापित्राः सुतेः काथं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नो कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ २१
 एष वः कथितः सम्यग्गृहस्थानां यथाविधि ।
 स्त्रोणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मो मान्य इहेष्यते ॥ २२
 यः स्वधर्मेपरो नित्यमोश्चरार्पितमानसः ।
 प्राप्नाति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मतम् ॥ २३
 इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

ब्रह्महा मर्दपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह संवसेत् ॥ १
 संवत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन् वै पतितो भवेत् ॥ २
 याजनं यानिसम्बन्धं तथेवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेजुज्जानात् सहभोजनमेव च ॥ ३
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥ ४
 ब्रह्महा दादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
 भेक्षन्नात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिराध्वजम् ॥ ५
 ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्दा च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥ ६

असंहराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥ ७
 कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥ ८
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् ।
 द्योर्धमामयिनं विप्रं कृतवानामयिनं तथा ॥ ९
 दत्ता चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृथके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥ १०
 सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।
 ब्रह्महा मूच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥ ११
 सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णां पिबेत् तदा ।
 निर्दग्धकायः स तथा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १२
 गोमुत्रमग्निवर्णं वा गोशक्ताद्द्रवमेव वा ।
 पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात् ततः ॥ १३
 जलाद्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतञ्चाथ चरेत् तत्पापशान्तये ॥ १४
 स्वर्णस्तेयी सक्तद्विप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्म व्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ १५
 गृहीत्वा मुसलं राजा सक्तद्विप्रात्तु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथवा ॥ १६
 करेणादाय मुषलं लगुडं वाथ घातिनम् ।
 सच्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥ १७
 राजा च स्तेनमर्हीत मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्षाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि शाधि माम् ॥ १८

शासनाद्यापि मीमांसां ततः स्तोत्रादिसुच्यते ।
 अशासित्वा च तं राजा स्तोत्रस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ १६
 तपसा द्रुतमन्यस्य नुवर्णस्तोत्रजं पालम् ।
 चौरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद्व्रह्मणो व्रतम् ॥ २०
 स्नाताश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्नात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥ २१
 चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥ २२
 गुरुभार्यां समाख्यं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 उपगूहेत् स्त्रियं तमां काम्यां कालायसौक्यताम् ॥ २३
 स्वयं वा शिश्रुवणो उत्कृत्याध्यायवाञ्छली ।
 आतिष्ठेद्दक्षिणामाशामानिपातमजिह्वतः ॥ २४
 गुर्वर्थे वाहतः शुद्धै चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥ २५
 अधःशयीत नियतो सुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कच्छश्चाब्दं चरेद्दिप्रस्थीरवामाः समाहितः ॥ २६
 अश्वमेधावभृथकी स्नात्वा मुच्येद्विजोत्तमः ।
 कालोऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥ २७
 स्थानासनाद्यं विचरेदधनोऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुष्येत पातकात् ॥ २८
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्चचत्वारि वा पुनः ॥ २९
 पतितैः सम्प्रयुक्तानामयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः ॥ ३०

सकृत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकच्छं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः ॥ ३१
 षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्धमाचरेत् ।
 एभिः पूतैरथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥ ३२
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् ॥ ३३
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्यादनशनं विप्राः पुण्यतीर्थे समाहितः ॥ ३४
 जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।
 न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥ ३५
 इत्यौशनसस्मृतावष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्रुषामपि ।
 प्रविशेज्जूलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥ १
 मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पित्र्ष्वमाम् ।
 भागिनेयीं समारूढ्य कुर्यात् कच्छादिपूर्वकम् ॥ २
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥ ३
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्यासखीं समारूढ्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥ ४
 अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५

क्षत्तीमैथुनमासाद्य चरेच्चान्द्रायणग्रतम् ।
 पराकीणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ॥ ६
 मण्डुकं नकुलं काकं विड् वराहञ्च मूपिकम् ।
 श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् पौडशास्थमहाव्रतम् ।
 पयः पिवेत् तिरावन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥ ७
 मार्जारश्चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।
 कच्छं द्वादशमावन्तु कुर्यादश्वधे द्विजः ॥ ८
 अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 वलाकं रङ्गवच्चैव मुपिकं कृतलम्भकम् ॥ ९
 वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाटच्चैव तित्तिरिम् ।
 शुकं द्विहायनं वत्सं क्रोञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ॥ १०
 हत्वा हंसं वलाकञ्च वकाटिष्ठिभमेव च ।
 वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥ ११
 कृव्यादांस्तु ऋगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अक्राव्यादं वतसतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १२
 किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
 अनस्थाञ्चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३
 फलदानान्तु वृक्षाणां कृदनादाहिकं शतम् ।
 शुक्लवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥ १४
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्याद् हत्वा प्रमादतः ॥ १५
 मतिपूर्वे वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥ १६

वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥ १७
 चरेत् सान्तपनं कच्छं चरित्वात्मविशुद्धये ।
 धान्यादिधनचौर्यञ्च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥ १८
 तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च फलस्य च ।
 चेलचर्मामिथ्याणाञ्च तिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १९
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरत्नतस्य च ।
 अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥ २०
 एतदेव व्रतं कुर्याद् द्विशफैकशफस्य च ।
 यक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि चरहं पयः ॥ २१
 न मांसानां हतानान्तु दैवे चान्द्रायणं चरेत् ।
 उपोष्य द्वादशाहन्तु कुष्माण्डैर्जुहुयादष्टतम् ॥ २२
 नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
 श्वानं जग्ध्वाथ कच्छेण शुभक्षणे च शुध्यति ॥ २३
 मकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वेणैव विधानतः ।
 शललक्ष्म वलाकञ्च हंसकारण्डवं तथा ॥ २४
 चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिभं भासं शुक्रं सारसमेव च ॥ २५
 जलूकां जालपादञ्च जग्ध्वा ह्येतद्व्रतञ्चरेत् ।
 शिशुमारं तथा मांषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥ २६
 जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत् ।
 कोकिलञ्चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥ २७
 गोमूत्रयावकाहारैर्मृगैर्मासेनैकेन शुध्यति ।
 जलेचरांश्च जलजान् यातुधानविपाटितान् ॥ २८

रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहञ्चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्यं वा यथाकृतम् ॥ २६
 भुक्त्वा समाचरे देतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिग्रूँ कुक्कुटं रजकां तथा ॥ २७
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २८
 वार्त्ताकुं तण्डूलौघञ्च प्राजापत्येन शुध्यति ।
 अश्वमेतकं तथोपेतं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ २९
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् मनुष्य शशभक्षणे ।
 अलावुं शृङ्गनञ्चैव भुक्त्वाप्येतद्व्रतं चरेत् ॥ ३०
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकच्छेण शुध्यति ।
 वृथा कृसरसंयावं पायसापूपशष्कूलीम् ॥ ३१
 भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥ ३२
 गोमूत्रयावकाहारो मासाह्नेन विशुध्यति ।
 अनिर्द्देशाया गोः क्षीरं माहिषं वार्त्तमेव च ॥ ३३
 गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ ३४
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ।
 भुक्त्वा चैव नवग्रहं सूतके मृतकोऽथवा ॥ ३५
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
 यस्य यद्भूयते नित्यं न यस्याग्रं न हीयते ॥ ३६
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ।
 अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चाक्षमुपस्थितम् ॥ ३७

अन्येऽप्यन्योन्येनोऽन्नञ्च तसकच्छमुदाहृतम् ।

चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४१

अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पर्शमेव च ।

पुनः संस्कारमहन्ति त्रयो वैष्णो द्विजातयः ॥ ४२

क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम् ।

मैहासान्तपनं कुर्यात्तेषां मोहाद्विजातयः ॥ ४३

भासमण्डुककुकुर वायसे कृच्छ्रमाचरेत् ।

प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्षिण्णभोजनात् ॥ ४४

क्षत्रियस्तप्तकच्छ्रं स्याद्वैश्यश्चैव त्रिकच्छ्रकम् ।

सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५

शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा तिरात्रेण विशुध्यति ।

गोमूत्रयावकाहारः पौतशिषं च वा पयः ॥ ४६

आपो मूत्रपुरीषाद्यैरूपेताः प्राशयेद्यदि ।

तदा सान्तपनं कुर्यात् तं कायविशोधनम् ॥ ४७

चाण्डालकूपभागण्डेषु यदज्ञानं पिवेज्जलम् ।

चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥ ४८

चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः ।

तिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४९

महापातकसंस्पर्शं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।

बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५०

अन्यजातिविवाहे च स महापातकौ भवेत् ।

तस्य पातकिसंसर्गात् पातकित्वमवाप्नुयात् ॥ ५१

चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद्विवाहे त्वन्यकन्यया ।

संसर्गस्य तदर्थं स्यात् प्रायश्चित्तं सुते न हि ॥ ५२

दृष्ट्वा मंडपातंक्रिनं चण्डालं वा रजस्वलांम् ।
 प्रसादाङ्गीजनं कृत्वा तिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५३
 स्नानार्द्रां यदि भुङ्क्षोत अहोरात्रेण शुध्यति ।
 बुद्धिपूर्वन्तु कच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥ ५४
 शुष्कं पर्युषितादौनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुङ्क्षोपवासं कुर्वीत चरेद्विप्रः पुनःपुनः ।
 अज्ञानाद् भुङ्क्षिशुद्धार्थमज्ञानस्य विशेषतः ॥ ५५
 भृत्यानां यजनं कृत्वा परिषामन्यकर्मणि ।
 अभिचारमनर्हञ्च त्रिभिः कच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५६
 ब्राह्मणार्भिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ।
 गोमूर्तयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ५७
 तैलाभ्यंगः प्रभाते च कुर्यान्मृतपुरोषके ।
 अहोरात्रेण शुध्येत शशुकर्मणि मैथुने ॥ ५८
 एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ।
 तिरात्रेण विशुध्येत तिरात्रात् षडहं पुनः ॥ ५९
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ।
 कच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ६०
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ।
 चरेच्च विधिना कच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ॥ ६१
 अनाशकनिवृत्त्या तु प्रव्रज्योपासिता तथा ।
 आचरेत् त्रीणि कच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ॥ ६२
 पुनश्च जातकर्म्यादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ।
 शुद्धा यस्तद्व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्मदर्शिनः ॥ ६३

अनुपासितसिन्धुस्तु तद्व्यापकवशेन च ।
 अहद्याश्वन् संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥ ६४
 अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ६५
 उपासौत न चेत् सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नातकव्रतलौल्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ ६६
 संवत्सरचरेत् कच्छं अनुच्छन्दे द्विजोत्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद्द्वित्या गोप्रदानेन शुध्यति ॥ ६७
 नास्तिक्यादयदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकच्छेण शुध्यति ॥ ६८
 उद्वयानं समारूढ्य खरयानञ्च कामतः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत नग्नो नः प्रविशेज्जलम् ॥ ६९
 षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥ ७०
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोपितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७१
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ७२
 उद्वन्धनादिनिहतं संसृष्ट्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ७३
 उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् सृशेद्द्विजः ।
 उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥ ७४
 चण्डालसूतिकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
 सृष्टा स्नायाद्दिगुद्वयं तत्सृष्टान् पतितांस्तथा ॥ ७५

चण्डालसूतिकशपैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद्यदि ।
 प्रसादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७६
 चण्डालस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धे द्विजोत्तमः ।
 आचामेत विशुद्धार्थं प्राह देवः पितामहः ॥ ७७
 भुज्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् सवती शुद्धम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद् हृतम् ॥ ७८
 चाण्डालान्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्याद्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभःस्थं नक्षत्रमहोरात्रेण शुध्यति ॥ ७९
 सुराः स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः ।
 घलाण्डुं लश्मनशोयं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ८०
 ब्राह्मणस्तु शना दष्टस्त्रासं सायं पयः पिबेत् ।
 नाभेरूर्ध्वं दष्टं तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥ ८१
 स्यादेतत्त्रिगुणं वाङ्मोर्ध्वं स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं शतमिदंष्टो द्विजोत्तमः ॥ ८२
 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते मत्स्यं गृही ।
 अमातुरस्य निधनः कच्छार्धेन विशुध्यति ॥ ८३
 अहिताग्नेरुपह्वानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 अतो गच्छेन्न भार्यायां सोऽपि कच्छार्धमाचरेत् ॥ ८४
 विनाद्विरपु वा कुर्याच्छराशैरं सन्निवेश्य तु ।
 सचेन्नो जलमाप्नुत्य गामालंभ्य विशुध्यति ॥ ८५
 गायत्र्यष्टसहस्रान्तु त्र्यहस्योपवसेद्गृही ।
 अनुगच्छेन्न यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥ ८६
 गायत्र्यष्टसहस्रान्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 कृत्वा तु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुते ॥ ८७

मृपैव यावक्कात्रेण कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पङ्क्तौ विप्रमदानश्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति ॥ ८८
 छायां खपाकस्यारुह्य स्रात्वा सम्प्राशयेद् वृतम् ।
 रक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥ ८९
 मानुषास्त्रि च संस्पृष्ट्वा भ्रानमेव विशुध्यति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम् ॥ ९०
 कृतज्ञो ब्राह्मणस्तृते पक्षसंवत्सरं व्रती ।
 हुह्वारं ब्राह्मणस्थोद्या त्वह्वारन्तु गरीयसः ॥ ९१
 स्रात्वाचन्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा तृणेनैव करेण वद्ध्वा च वाससा ॥ ९२
 विगदे परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 भवन्त्यै चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ ९३
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीति विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्याद्विशोधनम् ॥ ९४
 एकगत्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ।
 दैवर्षीणामभिसुम्भं छीवनाक्रोशनाकृते ॥ ९५
 उलूकादिजनुर्जित्वा दातव्यश्च हिरण्यकम् ।
 देव्योद्यानेषु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्विजः ॥ ९६
 क्षिण्याच्छिन्नन्तु शङ्कर्यं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मूत्रं कृत्वा द्रोहाद्विजोत्तमः ॥ ९७
 शिग्रस्योत्कृत्वा कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुन्सनम् ॥ ९८
 कृत्वा सम्यक्प्रकुर्वीति प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ।
 तैस्तु सम्प्रापणं कृत्वा स्रात्वा देवान् समर्चयेत् ॥ ९९

स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।

प्रायश्चित्तं च तस्यास्यात् पिता तद्व्रतचारिणीम् ॥ १००

उद्धैदभिरूपां तामन्यथा पतितस्तु स ।

अपि राजन्यकवधे वीर्षिकब्राह्मणव्रतम् ।

तस्यान्ते वृषभैकेण सहस्रं गोदानमाचरेत् ॥ १०१

सर्वं हत्वा मापमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रतपु-

सीसकांस्थायसामङ्गिरेव मृत्मायुक्ताभस्तेजसाञ्चोच्छि-

ष्टानां भस्मनाङ्गिः प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खगुक्त्यु-

पद्मानां बज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाङ्गिः शौचमिति ॥

अपि चण्डालश्चपचगृष्टं वा विण्मूत्र एव च ।

त्रिरात्रेण विंशतिः स्याद्भुक्ताच्छिष्टः पडाचरेत् ॥ १०२

पिता मातामहो यस्य अग्रजो वायं कस्यचित् ।

तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिवेदने ॥ १०४

अमावस्यायां यो ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् ।

ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०५

अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयद्भवम् ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०६

कृष्णाष्टम्यां महादेव तथा कृष्णचतुर्दश्याम् ।

सम्पूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०७

त्रयादश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् ।

दृष्ट्वैव प्रथमे यामि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १०८

सर्वत्र दानब्रह्मणे मुच्यते सोमयागतः ।

शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्य-प्रतिमामपि ॥ १०९

अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ११०

इत्यौशनसस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अङ्गिरःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १
अन्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
आन्द्रं कच्छं तदर्हन्तु ब्रह्मक्षत्रविशां विदुः ॥ २
रजकश्मर्माकारश्च नटो वरूढ एव च ।
कैवर्त्तमेदभिक्षाश्च स्मरैते चान्यजाः स्मृताः ॥ ३
अन्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युपितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्जानात् पिवते यदि ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्हन्तु चरेद्दैत्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६
अजानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८
क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्धेन शुध्यति ॥ ९
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शूना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १०

अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो भूतं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११
 अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलौवस्तस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्घसंयोगे शयनीये न दृश्यति ॥ १२
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः क्षुद्रैर्व्यपोहति ॥ १३
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 हृथा तस्य सहायज्ञा नीलौवस्तस्य धारणात् ॥ १४
 नीलौरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहो रात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५
 नीलौदारु यदा भिन्द्यादब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजसाम्द्रायणं चरेत् ॥ १६
 नीलौवस्तेन पक्वन्तु अन्नमग्नाति चेद्विजः ।
 आहारवमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७
 अन्नं प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्वसमाहितः ।
 त्रिषु वर्षेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितिम् ॥ १८
 नीलौरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता मुङ्क्ते तु किस्त्रिपम् ॥ १९
 नीलौरक्तेन वस्त्रेण यत् पाके अपितं भवेत् ।
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २०
 मृते भर्तारि या नारौ नीलौवस्तं प्रधारयेत् ।
 भर्ता तु नरकं याति सा नारौ तदनन्तरम् ॥ २१
 नीत्या चोपहृते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां बुद्ध्या चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२

देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
 अथ स्थानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥ २३
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत् ।
 यावद्वादशवर्षाणि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ।
 एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपौष्यते ।
 चरेदहं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता यातैः पादानं व्रतमाचरेत् ॥ २७
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥ २८
 दण्डादुक्तादयदन्येन पुरुषा प्रहरन्ति गाम् ।
 द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९
 मृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्म्मनिर्म्मीचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा ॥ ३०
 गोमूत्रेण च समिश्रं यावकञ्चोपजायते ।
 अतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३१
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा बन्दि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्दम्भं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो बान्धूनप्रोद्धृतः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रिया रोमिण एव च ॥ ३३
 मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्त प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४

स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३५
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणां सत्यर्थं हि प्रवर्तते ।
 अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६
 साध्याचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्तते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३७
 प्रथमेऽह्नि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजकौ प्रोक्ता चतुर्थेऽह्नि शुध्यति ॥ ३८
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनौमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९
 द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनं गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यदशुचिः पुमान् ॥ ४०
 गण्डुपं पादशौचञ्च न कुर्यात् कांस्यभाजने ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुध्यति ॥ ४१
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२
 गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 भस्मना दशभिः शुध्येत् काकेनोपहते तथा ॥ ४३
 शौचं सौवर्ण्यैष्याण्यां वायुनार्केन्दुरग्निभिः ॥ ४४
 रेतःस्पृष्टं शवस्य स्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५
 शुष्कमन्त्रमविप्रास्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ४६

धियो दंधि च मांसेन पाणमांसेन घृतं तथा ।
 तैले संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्यति वा न वा ॥ ४७
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते ॥ ४८
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमेपि पातयेत् ॥ ४९
 अपणामे तु शूद्रोऽपि स्वास्ति यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५०
 दशाहाच्छृण्वन्ते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपैः ।
 पार्श्विकं वेश्यं एवाह शूद्रा मासेन शुध्यति ॥ ५१
 अग्निहोत्रो च यो विप्रः शूद्रान्नञ्चैव भाजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥ ५२
 शूद्रान्नेन तु भुङ्क्तेन यो द्विजा जनयेत् सुतान् ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवेत्तते ॥ ५३
 शूद्रेण स्पष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तर्दद्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बाऽन्नैवौन्मुनिः ॥ ५४
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ता चर्त्तियस्य च पर्व्वसु ।
 वैश्यस्यापत्सु सुज्ज्ञो न शूद्रस्यापि कदाचन ॥ ५५
 ब्राह्मणान्नं दरिद्रत्वं चर्त्तियान्नं पशुस्तथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं भुवम् ॥ ५६
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं चर्त्तियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भुवम् ॥ ५७
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ५८

सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिबेत् पानोयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भूक्तमथापि वा ॥ ५८
 उत्तोर्ध्वाचम्य उदकमवतोर्ध्वं उपस्पृशेत् ।
 एवं हि समुदाचारो वरुणनाभिमन्त्रितः ॥ ५९
 अन्वगारे तवां गांश्च देवत्रायणसन्निधौ ।
 आहारं जगत्काले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६०
 पादुकासनमागच्छा गच्छात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 छेदयेत्तस्य पादो तु धार्मिकः पृथिवोपतिः ॥ ६१
 अग्निहोत्री तपस्वो च आत्रिया वेदपारगः ।
 एते वै पादुकेर्यान्ति शेषान् दण्डेन ताडयेत् ॥ ६२
 जन्म प्रभृति संस्कारे वालग्यात्रस्य भोजने ।
 अर्मापण्डने भोक्तव्यं शस्यमानान्ते विशेषतः ॥ ६३
 याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ।
 नारो प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६४
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दौयते ।
 तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगोयते ॥ ६५
 पूर्व्वं च स्राविता यथ गर्भो यद्याप्यमंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन श्रद्धैर्विधीयते ॥ ६६
 राजाद्यैर्दशभिर्भासैर्यावत् तिष्ठति गुर्व्विणी ।
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते ॥ ६७
 भर्तृगासनं मुलङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ६८
 अनपत्या तु या नारो नाश्रोयात्तदृष्टहेऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पृथग्नगरकं व्रजेत् ॥ ७०

स्त्रिया धनन्तु यो मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।

स्त्रिया यानानि वासांमि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ७१

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।

सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२

यमसंहिता ।

जघातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्तते ॥ १
जलान्युद्वन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यान्शनच्युताः ।
विषप्रपतनप्रायशस्त्राघातच्युताश्च ये ॥ २
मर्त्वे ते प्रत्यवसिताः सर्व्वलोकवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३
उभयावसिताः पापा येवानप्रस्थान्प्रमाश्रुताः ।
इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४
यो ब्राह्मणह्नं दग्ध्वा मृतमुद्वन्धनेन च ।
पाशं तस्यैव कृत्वा तु तप्तकच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५
कृमिभिर्ब्रणसम्भूतैर्मृचिकाश्लोपघातितः ।
कच्छ्रार्धं सम्यकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६
ब्राह्मणस्य मलहारे पूयशोणितसम्भवे ।
कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७
यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यमुलोमजः ।
ज्ञात्वाभुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८
कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९

एकेकं वर्द्धयेच्छुक्ते क्षणपक्षे च ज्ञामयेत् ।

अमावस्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥ १०

सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।

तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रस्तुत्पापस्तु प्रणश्यति ॥ ११

प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तदहंज्ञेवापि द्रुहलोके परत्र च ॥ १२

थावदेकः पृथग् व्यक्तिः प्रायश्चित्ते न शुध्यति ।

अपरास्ते न च स्मृश्यास्तेऽपि सर्वे विगर्हिताः ॥ १३

अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असम्पाद्या विवाहिनः ।

पूयन्तेऽनुव्रते चौर्ये सर्वे ते ऋकथभागिनः ॥ १४

जनेकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।

प्रायश्चित्तश्चरेद्भ्राता पिता अन्योऽपि बान्धवः ॥ १५

अतो बालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १६

अशीतियस्य वर्षाणि बालो बान्धूनघोडशः ।

प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ १७

अस्तं गतो यदा सूर्यश्चाख्णालरजकस्त्रियः ।

संस्पृष्टास्तु तदा कौश्चिऽप्रायश्चित्तं कथञ्चवेत् ॥ १८

जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतञ्च यज्जलम् ।

तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥ १९

दासनापितगोपालकुलमित्रार्धमौरिणः ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २०

अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः ।

प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेज्जान्द्रायणं व्रतम् ॥ २१

घ्रासे द्वादशे वर्षे यः कण्यां न प्रयच्छति ।
 सासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥ २२
 माता चैव पिता चैव जेष्ठभ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलां ॥ २३
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असम्भाष्या ह्यपाङ्क्त्यः स विप्रो हृषलीपतिः ॥ २४
 वन्या तु हृषली ज्ञेया हृषली तु नृतप्रजाः ।
 शूद्रो तु हृषली ज्ञेया कुमारो तु रजस्वला ॥ २५
 यत् करोत्यकरात्रेण हृषलीसेवनाद्विजः ।
 तद्भेद्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६
 स्वपुत्रं या परित्यज्या न्यहृषेण हृषस्यति ।
 हृषली सा तु विज्ञेया न शूद्रौ हृषली भवेत् ॥ २७
 हृषलीफेनपौतस्य निश्वासोपहतस्य च ।
 तस्याह्वेव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८
 श्वित्रौ कुष्ठौ तथा चैव कुनखौ श्ववदन्तकः ।
 रोगौ हौनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो सत्सरस्तथा ॥ २९
 दुर्भगो हि तथा षण्डः पाप्मण्डौ वेदनिन्दकः ।
 हैतुकः शूद्रयाजो च अयान्यानाञ्च याजकः ॥ ३०
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विप्रयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१
 एते आद्वे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२
 ततो देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयो ।
 एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् ॥ ३३

एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः ॥ ३६
 अथे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥ ३५
 भहिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् क्षमते यस्तु स वे माहिषिकः स्मृतः ॥ ३६
 समाध्यन्तु समुद्रतः महाध्यं यः प्रथेच्छन्ति ।
 स वै वार्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७
 यावदुष्णं भवत्यन्नं आवद्भुञ्जन्ति वागूयताः ।
 अग्नन्ति पितस्तावदुष्णवन्नाक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यत्र तर्पिताः ।
 पिष्टेभिस्तर्पितैः पथादुक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९
 यावतो असते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
 तावतो असते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४०
 ऊच्छिष्टाच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपांशु रजनौमेकां पक्ष्मगव्येन शुध्यति ॥ ४१
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२
 यावदिप्रा न धूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः ।
 तावच्चौर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३
 धदंष्टितं काकबलाकचिर्लैरमेध्यलितन्तु भवेच्छरीरम् ।
 भावे सुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य

ऊर्ध्वं नाभिः करौ सुक्तां यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुध्यति ॥ ४५
 अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरौषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ४६
 पद्मोडुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पोत्वा षड्रात्रेणैव शुध्यति ॥ ४७
 यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्वृत्तेत गृहित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८
 आचरेत्तौणि कच्छाणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ४९
 तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेण प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५०
 देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१
 रथ्याकद्वैमतोयाणि नावायसदृणानि च ।
 भारुताकेण शुध्यन्ति पक्केष्टकचितानि च ॥ ५२
 आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोद्धनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृष्टेत् तन्तु ततः शुध्येत आतुरः ॥ ५३
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिस्त्राश्च सप्तैते चान्तप्रजाः स्मृताः ॥ ५४
 एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकच्छं समाचरेत् ॥ ५५
 स्त्रीणां रजस्वलायान्तु सृष्टासृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५६

स्पृष्ट्वा रजस्वलां यान्तु मगोत्राश्च सभकर्तृकाम् ।
 कामादकामातो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणो शूद्रजा तथा ।
 कच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहौनं चरेत् पूर्वा पादार्धेन्तु तथोत्तरा ॥ ५९
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
 कच्छपादं चरेत् पूर्वा तदर्धेन्तु तथोत्तरा ॥ ६०
 स्पृष्ट्वा रजस्वला चैव श्वाजजम्बुकरामभैः ।
 तावत् तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१
 स्पृष्ट्वा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२
 विप्रः स्पृष्टो निशायाश्च उदक्या पतितेन च ।
 दिवानौतेन तोयेन स्नापयेच्चाग्निमन्निधौ ॥ ६३
 दिवाकर्करश्मिमंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 सन्ध्योभयांश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४
 आपः करनग्रस्पृष्टाः पिवेदाचमने हितः ।
 सुरां पिवति सुव्यक्तां यमस्य वचनं यथा ॥ ६५
 स्नातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६
 रोधने वन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पती रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७
 एतत्ते कथितं नित्यं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत्र यत्र मता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८

दाहणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्धकृच्छ्रन्तु खातस्यां पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६८
 शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७०
 कृच्छ्रेण वस्त्राघातेऽपि गोध्नश्चेति विशुध्यति ।
 यो वत्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥ ७२
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्दोष्ठे न कुर्याद्द्वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेद्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरस्यो वपनं स्मृतम् ॥ ७४
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत् ॥ ७५
 चत्वारि खलु कर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६
 आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रौ श्रियो निवर्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रवम् ॥ ७७
 अज्ञानान्तु द्विजश्रेष्ठ वर्णानां हितकाम्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८

अत्रिसंहिता ।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् ।
सर्वशास्त्रविधिज्ञातृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ १
नमस्कृत्य च ते सर्वं इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ २

अत्रिरुवाच ।

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३
सर्वतोर्यान्युपमृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४
सर्वपापहरं नित्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ५
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मद्रुषकाः ।
सर्वं पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६
तस्मादिदं वेदविद्भिरप्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ॥ ७
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जडे शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्वत्त्वा ह्यन्तर्णी भवेत् ॥ ९

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ।
 शूनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते ॥ १०
 वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सन्भवानेकविंशतिम् ॥ ११
 स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १२
 कर्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः ॥ १३
 श्रुतियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शस्त्रोपजौवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः ॥ १४
 दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः ।
 वार्ता शूद्रस्य शूद्रूपा द्विजानां कारुकर्म च ॥ १५
 मयैष धर्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ १६
 ये त्यक्तारः स्वधर्मस्य परधर्मो व्यवस्थिताः ।
 तेषां शास्त्रिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥ १७
 आत्मीये संस्थितो धर्मो शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्मो भवेत्त्याज्यः सुरुपा परदारवत् ॥ १८
 वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ।
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासी यथा वज्रेण वै जलम् ॥ १९
 प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाऽविक्रयविक्रयः ।
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविदपतनं स्मृतम् ॥ २०
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेण च ।
 त्रयहेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ २१

अत्रताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्वाजा चौरभक्तप्रदं वधैः ॥ २१
 विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ २२
 ब्राह्मणान् वेदविदुर्षः सर्वशास्त्रविशारदान् ।
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ २४
 त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥ २५
 उभे संन्ये समाधाय मौनं कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २६
 य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं संसृजयेत् ॥ २७

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
 न्यायेन कोषस्य च सम्प्रवृद्धिः ।

अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः

पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ २८

यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २९
 अलाभे देवखातानां क्रदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ ३०
 वसाशुक्रमसृङ्मञ्जा मूत्रविट्कर्णविड्गन्धाः ।
 श्लेष्मास्थिद्रूपिकाः खेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ ३१
 षष्ठां षष्ठां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 मृद्धारिभिश्च पूज्येषामुत्तरेष्वान्तु वारिणा ॥ ३२

शौचमङ्गलानायासा अनसूयास्य, हा दमः ।
 लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥ ३३
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
 न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्तिता ॥ ३४
 अभक्ष्यपरिहारश्च संमर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥ ३५
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमपिभिधर्मदर्शिभिः ॥ ३६
 शरीरं पोष्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ ३७
 यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यः सन्तोषः सर्व्ववस्तुषु ।
 न स्पृहेत् परदारेषु सास्य, हा परिकीर्तिता ॥ ३८
 बाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः ।
 न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते ॥ ३९
 अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 स्तोकादपि प्रयत्नं न दानमित्यभिधीयते ॥ ४०
 परस्मिन् वन्धुवर्गे वा मित्रे हेय्ये रिपौ तथा ।
 आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैष परिकीर्तिता ॥ ४१
 यथैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ ४२
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
 आतिथ्यं वैश्वदेवश्च (च) इष्टमित्यभिधीयते ॥ ४३
 षापोकूपतडागादिदेवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ ४४

इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४५
 इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्मसाधनौ ।
 अधिकारौ भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्मो न विदिके ॥ ४६
 यस्मान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यस्मान् पतत्यङ्गुर्व्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥ ४७
 भानृशंस्यं चमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्य्यं माद्वैवञ्चं यमा दश ॥ ४८
 शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥ ४९
 प्रतिकर्त्ति कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत् सः ॥ ५०
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
 यमुद्दिश्यं निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत् ॥ ५१
 अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्र-प्रतिनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात् तस्मात् प्रयत्नतः ॥ ५२
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम् ।
 ऋणमस्मिन् संनयति अमृतत्वञ्च गच्छति ॥ ५३
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदङ्गि शुद्धिमाप्नोति नरकात्तायते हि सः ॥ ५४
 एष्टव्या बहव पुत्रा यत्नेकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजते चाश्वमेधञ्च गौलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ ५५
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकान्तरभीरवः ।
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ ५६

फलातीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ५७
 महानदौ सुपसृज्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुदरेत् ॥ ५८
 शङ्कास्थानेऽसमुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९
 अक्षारलवणं भैक्ष्यं पिवेद्ब्राह्मी सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥ ६०
 मद्यभाण्डाद्विजः कश्चिदज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणा ॥ ६१
 पलाशविल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युडुस्वरम् ।
 क्वाथयिता पिवेदापस्त्रिरात्रे णैव शुद्धयति ॥ ६२
 सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत् ।
 गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ६३
 शोकाक्रान्तोऽथ वा आन्तः स्थितः स्नानजपाद्विहितः ।
 ब्रह्मकूर्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ ६४
 गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे ।
 समुद्रदर्शनेनैव व्यालदण्डः शुचिर्भवेत् ॥ ६५
 वृकश्चानशृगान्तैस्तु यदि दृष्ट्य ब्राह्मणः
 हिरण्यौदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ६६
 ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ६७
 सर्वतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टतं यावत् प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ ६८

- मोहात् प्रमादात् संलोभाद्व्रतभङ्गन्तु कारयेत् ।
 तिरात्रेणैव शुध्येत् पुनरेव व्रती भवेत् ॥ ६८
 ब्राह्मणान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 दिनद्वयन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ७०
 क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
 तिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि ॥ ७१
 अभोज्यान्नं तथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 अग्ध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥ ७२
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य ज्ञानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु सम्प्राश्य षण्मासान् कच्छ्रमाचरेत् ॥ ७३
 असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः ज्ञानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कच्छ्रमाचरेत् ॥ ७४
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णून् सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ७५
 • वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्यव्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥ ७६
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशिवदूषिताम् ।
 प्रायोज्यं मृगमयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ ७७
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपलिप्याथ च्छागीनाघ्रापयेत् पुनः ॥ ७८
 ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः ।
 तैरेवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुध्यते नात्र संशयः ॥ ७९
 राज्ञान्यैः श्वपचैर्वापि वलादिचालितो द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कच्छ्रतयश्चरेत् ॥ ८०

शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ८१
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ ८२
 एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसम्बन्धितः ।
 त्र्यह्यात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥ ८३
 ब्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
 राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥ ८४
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो सासेन शुध्यति ॥ ८५
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः ।
 पिण्डास्रोदकदानञ्च शावाशीचं तथानुगम् ॥ ८६
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षडहः पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे द्वादशमेव वा ॥ ८७
 अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानसात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत् ॥ ८८
 मृतसूतके दासोनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम् ॥ ८९
 शवस्पृष्टतृतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे सप्तसैचं स्यादेष्टु शावविधिः स्मृतः ॥ ९०
 एकत्र संस्कृतानान्तु मातृणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥ ९१
 पद्मीक्षीरमवीक्षीरं यच्चान्नं मृतसूतके ।
 प्राचकाक्षं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणश्चरेत् ॥ ९२

सूतकाममधर्माय यस्तु प्राप्नोति मानवः ।
 निरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥ ८३
 महायज्ञविघ्नान्तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ।
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥ ८४
 बालस्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥ ८५
 क्षीतचूडस्तु कुर्वीत उदकं पिण्डमेव च ।
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥ ८६
 ब्रह्मचारौ यतिस्रैवं मन्त्रे पूर्वकृते तथा ।
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥ ८७
 विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।
 पूर्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषस्यात्रिरव्वीत् ॥ ८८
 मृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादो विधीयते ।
 स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाश्चैव संस्पृशेत् ॥ ८९
 पञ्चमेऽहनि विज्ञेयः संस्पर्शः क्षत्रियस्य तु ।
 सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥ ९०
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
 मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात् सूतके मृतके तथा ॥ ९१
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ ९२
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत् ॥ ९३
 द्वे कच्छे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कच्छमेव च ।
 कच्छातिकच्छं दातुः स्यादेतुः सान्तपनं स्मृतम् ॥ ९४

कुञ्जवामनखञ्जेषु गृहीतेऽथ जडेषु च ।
 जाल्यन्ध्रवधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥ १०५
 क्लौवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ १०६
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥ १०७
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारौ भवेत् तत्र तथा पातकसंयुते ॥ १०८
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेद्दाधानं नैव कारयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥ १०९
 नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च आह्वं कनिष्ठो वै विना चेवाभ्यनुज्ञया ॥ ११०
 तस्माद्वर्म्मं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्रुत्यदितश्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥ १११
 एकैकं वर्द्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च क्रासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्व्वं महापातकनाशनम् ॥ ११२
 वेदाभ्यासरतं चान्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्पृशन्तौह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ११३
 वायुमह्यो दिवा तिष्ठेद्वात्रिंशैवापु सूर्य्यदृक् ।
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्नृणां वधादृते ॥ ११४
 पद्मोडुम्बरविल्वैश्च कुशोऽश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्णैश्च च्छ्रन्तदुच्यते ॥ ११५

- पञ्चगव्यं गोक्षीरदधिभूतसक्तदधृतम् ।
- जम्बू परेऽङ्गुपवसेदेष सान्तपनो विधिः ॥ ११६
- पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
- सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ ११७
- त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
- त्र्यहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ११८
- सायन्तु द्वादश आसाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
- अयाचिते चतुर्विंश परेऽङ्गनशनं स्मृतम् ॥ ११९
- एकैकं आसमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् ।
- त्र्यहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते ॥ १२०
- कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादयावदयस्य मुखं विशेत् ।
- एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्धार्थं कायशोधनम् ॥ १२१
- त्र्यहमुष्णं पिवेदापस्त्र्यहमुष्णं पिवेत् पयः ।
- त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२२
- षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलन्तु पयः पिवेत् ।
- पलमेकान्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ १२३
- दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्र्यहं भुङ्क्ते च सर्पिणा ।
- क्षीरेण तु त्र्यहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ १२४
- त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकान्तु सर्पिणा ।
- एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ १२५
- एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
- उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ १२६
- कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
- द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ १२७

पिण्डाकदधिशक्नुनां शोसश्च प्रतिवासरम् ।
 ऐकैकसुपवासः स्यात् सौम्यकच्छः प्रकीर्तितः ॥ १३६
 एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येषं ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ १३७
 कपिलांगोस्तु दुग्धायाः धारोष्णं यत् पयः पिवेत् ।
 एष व्यासकृतः कच्छः श्वपाकैमपि शोधयेत् ॥ १३८
 निशार्था भोजनश्चैव तत्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चन्द्रायणमथोदितम् ॥ १३९
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः ।
 यत् फलं समवाप्नोति तं योः कच्छैस्सौपोधन ॥ १४०
 वेदाभ्यासरतः क्षीन्तो धर्मशोस्त्राण्यवेक्षयेत् ।
 शौचाचारैः समायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ १४१
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षे श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥ १४२
 जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रवज्या मन्त्रसाधनम् ।
 देवताराधनश्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ १४३
 जीवद्भर्तारि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ १४४
 तीर्थस्नानार्थिनो नारी पतिपादोदकं पिवेत् ।
 शङ्करस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम् ॥ १४५
 जीवद्भर्तारि वामाङ्गौ मृते वापि सदक्षिणः ।
 आद्ये यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणेतः सदा ॥ १४६
 सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च तथाङ्गिराः ।
 वावकः सर्वमेध्वं मेध्वं वै योषितां सदा ॥ १४७

जज्ञेना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ।
 विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥ १४०
 वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थं निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनं तस्य पावनम् ॥ १४१
 एकोऽपि वेदविद्वर्म्मं यं व्यवस्येद्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमा धर्म्मा नाज्ञानामयुतायुतैः ॥ १४२
 पावका इव दोष्यन्त जपद्वामैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः ॥ १४३
 क्षान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विद्वांसो वायुर्मेघानिवाम्बरे ॥ १४४
 भुक्त्वाचस्य यदा विप्र आद्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 लक्ष्मोर्वलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रदीयते ॥ १४५
 यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४६
 पात्रापरिस्थितं पात्र यः संस्थाप्य उपसृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४७
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिबेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः ॥ १४८
 नास्ति वेदात् परं शास्त्र नास्ति मातुः परो गुरुः ।
 नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च ।
 अपात्रे ह्यपि यदन्नं दत्तत्वा सप्तमं कुलम् ॥ १४९
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा ।
 आयसीन तु पात्रेण यदन्नमुपदौयते ।
 अन्नं विष्टासमं भोक्तुर्दीता च नरकं व्रजेत् ॥ १५०

इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ।
 न दद्याद्दामहस्तेन आयसेन कदाचन ॥ १५१
 मृन्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितॄन् ।
 अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥ १५२
 अभावे मृन्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तैद्विजैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्याद्वृत्तान्तमेव च ॥ १५३
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भिक्षादातुर्न धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किंस्त्रिपदम् ॥ १५४
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ।
 पलाशे यतयोऽग्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने ॥ १५५
 कांस्यकस्य च यत् पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजो यतियैव प्राप्नुयात् किंस्त्रिपदं तयोः ॥ १५६
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ।
 भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत् दुष्येच्चैव पारश्रहात् ॥ १५७
 यदि हस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्वैचं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ १५८
 चरेन्माधुकरिं वृत्तिमपि स्नेच्छकुलादपि ।
 एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुब्जादपि ॥ १५९
 अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन् ।
 दशरात्रं पिवेद्वज्रमापस्तु त्र्यहमेव च ॥ १६०
 गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावकं घृतपाचितम् ।
 एतद्वज्रमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरवधीत् ॥ १६१
 ब्रह्मचारो यतियैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ।
 अध्वगः क्षोणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुका स्मृताः ॥ १६२

परमासान् कामयेन्नर्त्यां गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।

आदन्तजननादूर्ध्वमेवं धर्मो विधीयते ॥ १६३

ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।

तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ।

पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ॥ १६४

एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्वर्षाण्यनुक्रमात् ।

त्रौणिकच्छाण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १६५

अर्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ।

षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ॥ १६६

। त्रीन् मासान् नक्तमश्रीयाद्भूमौ शयनमेव च ।

स्त्रीघातः शुध्यतेऽप्येवं चरेत् क्षच्छाब्दमेव च ॥ १६७

रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्मोपजीवनः ।

एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६८

सर्वान्त्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ।

पराक्तेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरव्रवीत् ॥ १६९

चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पौत्वा चैव द्विजोत्तमः ।

गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशदहान्यपि ॥ १७०

संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्व्याप्युदक्यया ।

अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्लीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ॥ १७१

चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः ।

चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥ १७२

षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।

त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ १७३

ब्राह्मणो वृक्षमारुढ्याण्डालो मूनमंसृगः ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७४
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य मवामाः स्नानमाचरेत् ।
 नक्तभोजो भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १७५
 एकवृक्षममारुढ्याण्डालो ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७६
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य मवामाः स्नानमाचरेत् ।
 अहोरात्रोपिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७७
 एकशाखासमारुढ्याण्डालो ब्राह्मणा यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७८
 त्रिरात्रोपिपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७९
 स्त्रिया स्नेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः सान्तपने तथा ।
 तप्तकच्छं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥ १८०
 संवर्त्तत यथा भार्यां गत्वा स्नेच्छस्य सङ्गताम् ।
 सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च ॥ १८१
 स्नात्वा नच्युदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
 संगृहीतामपत्यार्थमन्वैरपि तथा पुनः ॥ १८२
 चाण्डालस्नेच्छश्चपचकपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकीन विशुद्धति ॥ १८३
 कामतस्तु प्रसूता वा तत्समो नात्र संशयः ।
 स एव पुरुषस्तत्र गर्भा भूत्वा प्रजायते ॥ १८४
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्ताद्याण्डालं स्पृशते द्विजः ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८५

केशकीटनखस्त्रागुःस्थिकण्टकमेव च ।
 स्पृष्ट्वा नद्यदके मूत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १८३
 मत्स्यास्थिजम्बुकास्थौनि नखशुक्तिकपर्हिंकाः ।
 स्पृष्ट्वा मूत्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति ॥ १८७
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रेक्षुचक्रयोः ।
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥ १८८
 न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्मणा ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥ १८९
 पूर्वं स्त्रियः शुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्व्ववज्जिभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १९०
 असवर्णेस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेव्यते ।
 अशुद्धा सा भवेन्नारौ यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ १९१
 विमुक्ते तु ततः शल्ये रजसापि प्रदृश्यते ।
 तटा सा शुध्यते नारौ विमलं काञ्चनं यथा ॥ १९२
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारित्वा ।
 वलान्नारौ प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ॥ १९३
 न त्याज्या दूषितार नारौ न कामोऽस्या विधीयते ।
 ऋतुकाल उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति ॥ १९४
 रजकश्चर्मकारश्च नटो वरूड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिह्लाश्च सप्तैते चान्यजाः स्मृताः ॥ १९५
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्ता च प्रतिगृह्य च ।
 कच्छाब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ १९६
 सक्तज्ञा तु या नारौ स्त्रीच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रसवणेन तु ॥ १९७

वलाङ्गता स्वयं वापि परप्रतारिता यदि ।
 सकृद्भक्ता तु याः नारी प्राजापत्येन शुध्यति ॥ १८८
 प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्रतं तासां विनश्यति कदाचन ॥ १८९
 मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिवति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥ २००
 अन्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥ २०१
 चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिवति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः । २०२
 श्लेष्मोपानहविषम तस्तीरजोमद्यमेव च ।
 एभिः सन्दुपिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ २०३
 एकं क्षणं त्र्यहश्चैव द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य टापयेत् ॥ २०४
 सद्यो वान्ते सचेलन्तु विप्रन्तु स्नानमारेत् ।
 पर्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् । २०५
 शिरःकण्ठोरूपादांश्च सुरयो यस्तु लिप्यते ।
 दशपट्वितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात् ॥ २०६

अत्राप्युदाहरन्ति ।

प्रमादान्मद्यमसुरां सकृत् पीत्वा द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति ॥ २०७
 मद्यपस्य निपादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 देवा न भुञ्जते तत्र न पिवन्ति हविर्जनम् ॥ २०८

चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः ।
 प्राजापत्ये न शुध्येत ब्रह्मणान् भोजयेद्दश ॥ २०८ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रब्रज्याग्निजलादितः ।
 अनाशकान्निवर्तन्त चिकौर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥ २१० ॥
 धारयेत्त्रोणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥ २११ ॥
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानान्तु न कार्यं कटधारणम् ॥ २१२ ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ २१३ ॥
 वृद्धः शौचस्मृतैर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः ॥ २१४ ॥
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम् ।
 तृतीये तुदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ २१५ ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः ॥ २१६ ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकामेदनेन वा ।
 नदौपर्व्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥ २१७ ॥
 अष्टागवं धर्महलं षड्गव व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगव्यं गववध्यकृत् ॥ २१८ ॥
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नन्तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवन्तु त्रिपादीकं पूर्णहस्त्वष्टभिः स्मृतः ॥ २१९ ॥
 काष्ठलोद्गशिलात् गोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनंचरेत् ।
 प्राजापात्यं चरेन्न त्सा अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः ॥ २२० ॥

प्रायश्चित्ते ततश्चौणं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनङ्गुत्सङ्घितां गाञ्च दद्याद्द्विप्राय दक्षिणाम् ॥ २२१
 शरभाष्टद्वयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्दभान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२२
 माज्जरिगांधानकुल मण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
 हत्वा त्र्यहं पिवेत् चोर कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २२३
 चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विण्मूत्रस्य दृष्टमेव वा ।
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ २२४
 वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उद्धरेदुघटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २२५
 अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
 उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ २२६
 गोदोहने चर्मापुटे च तोयं
 यन्त्राकरे कारुकशिर्षिहस्तौ
 स्त्रोवालवृद्धाचरितानि यान्य-
 प्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२७
 प्राकाररोधे विषमप्रदेशे
 सेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
 आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु
 तद्यैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ २२८
 प्रपाखरण्ये घटके च कूपे
 द्राण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
 श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २२९

रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिवेत् ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥ २६०
 क्लिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिवेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पौत्वा तप्तकच्छं द्विजोत्तमः ॥ २६१
 उद्रोक्षीर खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पौत्वा तप्तकच्छं द्विजोत्तमः ॥ २६२
 वर्णवाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ।
 पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २६३
 शुचि गोदमिक्षत्तोयं प्रकृतिस्थं महौगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥ २६४
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २६५
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचौनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्व्वे वर्ज्जयित्वा सुराकरम् ॥ २६६
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खर्ज्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥ २६७
 अमौमांसानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥ २६८
 चङ्गनामेव लग्नानामेवश्चेदशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥ २६९
 एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्व्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥ २७०
 यस्य पटे पट्टसूत्रे नीली रक्तो हि दृश्यते ।
 त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैकोपवासिनः ॥ २७१

आदित्येऽस्तमिते रात्रावसृज्यं सृजते यदि ।

भगवन् केन शुद्धिः स्यात् ततोऽब्रूहि तपोधन ॥ २४२

आदित्येऽस्तमिते रात्रौ सृजन् नीतं दिवा जलम् ।

तेनैव सर्वशुद्धिः स्याच्छ्वसृष्टन्तु वर्जयेत् ॥ २४३

देवकालं वयं शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत् ततः ।

प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४४

देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।

उत्सवेषु च सर्केषु सृष्टासृष्टिर्न विद्यते ॥ २४५

आरनालं तथा क्षौरं कन्दुकं दधि गुक्तावः ।

क्षेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४६

आर्द्रमांसं घृतं तैलं क्षेहाद्य फलसम्भवाः ।

अन्यभाग्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४७

अज्ञानीत् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।

अहोरात्रोपितः ज्ञात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २४८

आहिताग्निन्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।

असु, प्रक्षिप्य पात्राणि पद्यादग्निं विनिर्दिशेत् ॥ २४९

योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं गृहस्य इति मन्यते ।

अन्नं तस्य न भोक्तव्यं हथापाको हि स मृतः ॥ २५०

हथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ।

प्राणानसु निराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ २५१

वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले स्थितौ ।

वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ २५२

कनौयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।

पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्विषुवः ॥ २५३

ज्येष्ठयेदयदि निर्दोषी गृह्णीयादग्निमयतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥ २५४
 महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥ २५५
 पतितैः सह संसर्गं मासार्धं मासमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ २५६
 कृच्छार्धं पतितस्यैव सकृदभुक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २५७
 पतितान्नं यदाभुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्धन्तु पिवेद्धारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २५८
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना न च संस्कारः शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २५९
 यद्याण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥ २६०
 पतिताञ्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्तमर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥ २६१
 अन्त्यहस्ताच्छ्रवे जिप्तं काष्ठलोष्टवृणानि च ।
 न स्पृशेत्तथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् २६२
 चाण्डालं पतितं स्तेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥ २६३
 अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वा न्नं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुजातस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 सद्यतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ २६४

भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥ २६५
 आरुढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २६६
 पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
 गवां गमे मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६७
 अमानुषीषु गोवर्जसुदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्ता जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २६८
 उदक्यां सूतिकां वापि अन्यजां स्पृशते यदि ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥ २६९
 संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुक्यां वा तथान्यजैः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २७०
 एकरात्रं चरेन्मूत्रो पुरौषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मेषुने पञ्च सप्त वा ॥ २७१
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥ २७२
 रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायमैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ २७३
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकशूकरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७४
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणौ च या ।
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७५
 स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रिणी च या ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधेः वचनं यथा ॥ २७६

स्मृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा ।
 चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७७
 स्मृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
 षड्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणी कामकारतः ॥ २७८
 अकामतश्चरेद्वं ब्राह्मणी सर्वतः स्मृष्टेत् ।
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥ २७९
 उच्छिष्टेन तु संस्मृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।
 भोजने मूत्रचारे च शङ्कस्य वचनं यथा ॥ २८०
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु क्षत्रिये ।
 वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणम् ॥ २८१
 चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।
 एतान् स्मृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन् ॥ २८२
 एतैः स्मृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ।
 उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्दृष्टं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८३
 यस्तुच्छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्तधिगच्छति ।
 स च स्नानं प्रकुर्वीत दृष्टं प्राश्य विशुध्यति ॥ २८४
 अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
 मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ २८५
 वृथामिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतं चरेत् ।
 अवभक्तौ द्वादशाहेन पराकीर्णैव शुध्यति ॥ २८६
 शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥ २८७
 उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ २८८

प्रभुञ्जानोऽतिसस्त्रेहं कटाचित् स्मृश्रुते द्विजः ।
 तिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निम्ने हसुपवासयेत् ॥ २८८
 विडालकाक्काद्युच्छिष्टं जग्ध्वा ग्वनकुलस्य च ।
 केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ॥ २८९
 उष्ट्रयानं समारुह्य श्वरयानञ्च कामतः ।
 स्नात्वा च विप्रो दिग्यासाः प्राणायामेन शुष्यति ॥ २९०
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ २९१
 शकृद्दिगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ।
 क्षीरमटगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥ २९२
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम् ॥ २९३
 अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत् ॥ २९४
 जनस्तनीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी ।
 तासां दुग्धं न होतव्यं हुतञ्चैवाहुतं भवेत् ॥ २९५
 ब्राह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा ।
 जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९६
 राजानं हरते तेजः शूद्रानं ब्रह्मवर्चसम् ।
 स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २९७
 स्वसुता अप्रजाता च नाशूयात्तदृष्टहे पिता ।
 अन्नं भुङ्क्ते तु मायया पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ २९८
 अधीत्य चतुरो वेदान् सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते क्षमिः ॥ २९९

नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽव्दिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते, नापदि द्विजः ॥ ३०१
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराकी मासिके तथा ।
 त्रिपक्षे चातिकृच्छ्रं स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च ।
 आव्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराव्दिके ॥ ३०२
 ब्रह्मचर्यमनाधाय मासश्राद्धेषु सर्वसु ।
 द्वादशाहे त्रिपक्षेऽव्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥ ३०३
 एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा सञ्चयने त्रयहम् ।
 उपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डं जुहुयाद्घृतम् ॥ ३०४
 पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्रन्ति वै द्विजाः ।
 भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०५
 यत्र वेदध्वनिध्वान्तं न च गोभिरलङ्कृतम् ।
 यत्र बालैः परिवृतं श्मशानमिव तदुगृहम् ॥ ३०६
 हास्येऽपि वहवो यत्र विनाधर्मं वदन्ति हि ।
 विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥ ३०७
 हीनवर्णे च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनम् ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ३०८
 समुत्पन्ने द्विजः स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गाग्रत्रयश्च हसन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ ३०९
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३१०
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधि शमीषु च ।
 कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विणोरपि हरेच्छ्रयम् ॥ ३११

सूर्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकम् ।
 मार्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाहृतम् ॥ ३१२
 मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनाद्भवं ।
 तेनावगुण्ठितो यस्तु गङ्गाभ्यस्तु त एव सः ॥ ३१३
 सृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मूपिकस्थले ।
 अन्तर्जले श्मशानान्तं वृक्षमूले सुरालये ।
 वृषभैश्च तथोत्खाते श्यंस्कामैः सदा बुधैः ॥ ३१४
 शुचौ देशे तु संग्राह्या कर्कराशमविर्वर्जिता ॥ ३१५
 पुरीषे मैथुने होमे प्रस्रावे दन्तधावने ।
 स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत् ॥ ३१६
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं सुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
 युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ ३१७
 स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।
 प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ ३१८
 सर्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 नाशयित्वा तु तत् सर्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत् ॥ ३१९
 ग्रहणोद्वाहसंक्रान्ता स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥ ३२०
 क्षौमजं वाय कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ।
 यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥ ३२१
 कांस्यस्य भाजनं दद्यादुष्टतूपूणं सुशोभनम् ।
 तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ३२२
 आह्निकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ ।
 स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत् ॥ ३२३

तैलेपात्रन्तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ ३२४
 दुर्भिचे अन्नदाता च सुभिचे च हिरण्यदः ।
 पानौयदस्तरण्ये च स्वर्गलोके महीयते ॥ ३२५
 धावदर्धप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता ।
 पृथिवी तेन दत्ता स्यादीदृशीं गां ददाति यः ॥ ३२६
 तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्त्वेन तर्पिताः ।
 देवाश्च पूजिताः सर्वे यो ददाति गवाल्लिकम् ॥ ३२७
 जन्मप्रभृति यत् पापं मातृकं पैतृकं तथा ।
 तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ ३२८
 कृष्णाजिनश्च यो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥ ३२९
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ ३३०
 धालुकानां कृता राशिर्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकंविशौर्यति ॥ ३३१
 क्षयो न दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥ ३३२
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ।
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३३३
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वशास्त्रविशारदे ।
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिमामिनि ॥ ३३४
 शीलचारित्रसम्पूर्णं प्रातःस्नानपरायणे ।

तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥ ३३५
 सन्त्यज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
 तत् कार्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं सया ॥ ३३६
 अतः परं प्रवक्ष्यामि आद्यकर्माणि ये हिजाः ।
 पितृणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥ ३३७
 न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
 नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तुत्याहं न भोजयेत् ॥ ३३८
 हिंसारतश्च कपटं उपगुह्य श्रुतश्च यः ।
 किङ्करं कपिलं काणं श्लित्रिणं रोगिणं यथा ॥ ३३९
 दुश्कर्माणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरम् ।
 भारवाहकमुग्रश्च द्विभाय्यं हृषलोपतिम् ॥ ३४०
 भेदकारी भवेच्चैव बहुषोडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥ ३४१
 बहुभक्तो दोनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यं कदाचिद्वै प्रतिग्रहः ॥ ३४२
 अथ चेन्मन्दविद्युक्तः शारीरैः पण्डितदूषणः ।
 श्रद्धुष्यं तं यमः प्राह पण्डितपावन एव सः ॥ ३४३
 श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
 काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्त्तितः ॥ ३४४
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
 तस्य आहं न दातव्यं त्वन्यकस्यातिरवबोत् ॥ ३४५
 तस्माद्देवेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
 न चैकेनैव वेदेन भगवानतिरवबोत् ॥ ३४६
 योगस्थैर्लोचनैर्युक्तः पादाग्रश्च प्रयच्छति ।

लौकिकज्ञैश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरम् ।
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित् ॥ ३४७
 व्रतिनश्च कुलोन्मत्तश्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ।
 तादृशं भोजयेच्छास्त्रे पितॄणामक्षयं भवेत् ॥ ३४८
 यावच्च ग्रसते ग्रासान् पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ३४९
 नरकस्था विमुच्यन्ते भ्रवं यान्ति त्रिपिष्टपम् ।
 तस्माद्विप्रं परीक्षेत आद्यकाले प्रयत्नतः ॥ ३५०
 न निर्व्वपति यः आद्यं प्रसीतपितृको द्विजः ।
 इन्दुक्षये मासि मासि प्रायाश्चत्ता भवेत्तु सः ॥ ३५१
 सूर्ये कन्यागते कुर्याच्छाद्यं यो न गृहाश्रमी ।
 धनं पुत्राः कुलं तस्य पितॄनिश्वासपीडया ॥ ३५२
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥ ३५३
 ततो वृश्चिकसम्प्राप्ते निराशाः पितरो गताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ।
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ॥ ३५४
 पितृकार्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ३५५
 यथा निर्मन्यनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्म्मग्राच्छाद्यदानान्न संशयः ॥ ३५६
 सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छाद्यदानान्न संशयः ॥ ३५७
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥ ३५८

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वतापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः आक्षदानान्न संशयः ॥ ३५८
 सर्वेषामेव दानानां आक्षदानं विशिष्यते ।
 मैत्रतुल्ये कृते पापे आक्षदानं विशोधनम् ।
 आक्षं कृत्वा तु मर्त्तया वै स्वर्गलोके महीयते ॥ ३५९
 समृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य क्षातमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥ ३६०
 एतत् सर्वं मया ख्यातं आक्षे काले समुत्थिते ।
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपे ॥ ३६१
 अष्टतं तेन विप्रान्नमृग् यजुःसामसंस्कृतम् ।
 व्यवहारानुपूर्व्येण धर्मेण वलिभिर्जितम् ।
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन विशोऽन्नं पशुपालनात् ॥ ३६२
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ।
 पशुस्तेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥ ३६३
 सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥ ३६४
 शाके पत्रे फले सूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः आक्षे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ ३६५
 वेदान्त्वं पठते नित्यं सर्व्वसङ्गं परित्यजेत् ।
 साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ३६६
 अस्त्राहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्व्वसम्मुखे ।
 आरम्भे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ ३६७
 क्षाणिकर्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः ।
 क्षाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ३६८

लाजालवणसम्भिन्न-कुसुम्भक्षीरसर्पिषाम् ।

विक्रोता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ ३७०

क्षीरस्य तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ।

मत्स्यमांसं सदा लुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ३७१

ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।

तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरुदाहृतः ॥ ३७२

वापीकूपतडागानामारामस्य सरःसु च ।

निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥ ३७३

क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ३७४

वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं

शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।

पुराणहीनाः क्षत्रिणो भवन्ति

भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥ ३७५

ज्योतिर्विन्दो ह्यथर्वाणः कीरपौराणपाठकाः ।

आद्वे यज्ञे सहादाने वरणीयाः कदाच न ॥ ३७६

आद्वच्च पितरं घोरं दानञ्चैव तु निष्फलम् ।

यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥ ३७७ ॥

आविकश्चित्तकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।

चतुर्भिर्वा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७८

मागधो माधुरश्चैव कापटः कौटकामलौ ।

पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३७९

क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।

तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥ ३८०

अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।
 सुरोपानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३८१
 ऊर्जुजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
 तावच्चण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥ ३८२
 दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
 अजारेण सृशञ्चैव शक्रस्यापि त्रियं हरेत् ॥ ३८३
 गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।
 तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासङ्ग्रहा न विद्यते ॥ ३८४
 स्रवद्वयद्वन्नाद्धरणं तोयं सरस्थं क्षत्रियं तथा ।
 वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥ ३८५
 तोयंज्ञानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।
 अन्दमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३८६
 गङ्गां गया त्वमावस्या वृद्धिश्चाहो चयेऽहनि ।
 मघापिण्डप्रदानं स्यादनत्र परिवर्जयेत् ॥ ३८७
 घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा यदि वा दधि ।
 चत्वारो दद्याज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥ ३८८
 शुक्लैतानृपयो धर्मान् भापितानत्रिणा स्वयम् ।
 इदसूक्तुर्मेहात्मानं सर्व्वे ते धर्म्मनिष्ठिताः ॥ ३८९
 या इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके ययः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३९०
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं त्रियम् ॥ ३९१
 इति श्रीअत्रिसहर्षिष्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

संवर्त्तसंहिता ।

संवर्त्तमेकमाभीनमात्मविद्यापरायणम् ।

ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छधर्म्मकाङ्क्षिणः ॥ १

भगवन् श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म द्विजोत्तम ।

यथावद्वर्म्ममाचक्ष्य शुभाशुभविवेचनम् ॥ २

यामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महौजसम् ।

तानब्रवीन्मनोन् सर्वान् प्रोतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३

स्वभावादयत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा सृगः ।

धर्म्मप्रदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मसाधनम् ॥ ४

उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।

स्रग् गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारौ विवर्जयेत् ॥ ५

सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।

सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६

तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारौ समाहितः ।

आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७

अग्निकाव्यं ततः कुर्यान्मेधावी तदनन्तरम् ।

ततोऽधीयीत वेदन्तु वौचमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८

प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिं तदनन्तरम् ।

गायत्रीञ्चानुपूर्व्येण ततो वेदं समारभेत् ॥ ९

हस्तौ सुसंयतौ काव्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।

गुरोरनुमतं कुर्यात् पठन् नान्यमतिर्भवेत् ॥ १०

सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारौ सदा व्रतौ ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयत् प्राञ्जुखो वाग् यतः शुचिः ॥ ११
 सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२
 आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्थेद्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयत् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३
 अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपि वा भक्षयेद्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४
 अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् सुकृशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथाशुचिर्द्विजः ॥ १५
 आचामेद्विजातीर्थेन सोपवीतौ ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीतौ द्विजौ नित्यं प्राञ्जुखौ वाग् यतः शुचिः ॥ १६
 जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तो वह्निः शुचिः ।
 वह्निरभ्यस्य आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७
 आमणिवन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ।
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ॥ १८
 हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिधनुर्व्वद्विराचमेत् ।
 परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९
 स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
 अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥ २०
 शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २१
 आसनारुढपादश्च कृतावसक्तश्चिकस्तथा ।
 आरुढपादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥ २२

उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥ २३
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रौयात् त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २४
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छंभयवैकं सूर्यान्वितः ॥ २५
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रौयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासी मौञ्जीहीमेन शुध्यति ॥ २६
 निर्व्वपेक्ष पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्व्वणि ।
 मन्त्रेः शाकलहोमान्तेरग्नावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७
 ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्लमात्मन ।
 अवकोर्णिव्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुध्देदकामतः ॥ २८
 भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ २९
 शूद्रहस्तेन योऽस्नोयात् पानौयं वा पिबेत् क्वचित् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३०
 शुष्कपय्युपितोच्छिष्टं भुङ्क्तान्नं केशदूषितम् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१
 शूद्राणां भाजने भुङ्क्ता भुङ्क्ता वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्य्यं समम्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमायमवासिनाम् ।
 एवं संवर्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४

अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुदहेत् ।
 कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ॥ ३५
 ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ।
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्द्विजः ॥ ३६
 माहापयेत् क्वचिद्विप्रः त्रेयस्क्लामः कदाचन ।
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७
 विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति सासेन संवत्सर्वचनं यथा ॥ ३८
 प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोत्रजैर्वह्निः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्व्वेस्तु गोत्रजेः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गसर्गा विधीयते ॥ ४०
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य पष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शं स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनौषिभिः ।
 दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति वैश्वदेवविवर्जिताः ॥ ४२
 पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।
 माता शुध्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३
 होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं सृत्युज्जन्मनोः ॥ ४४
 दशाहात्तु परं सम्यग्विप्रोऽधोयौत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकरं शुभम् ॥ ४५

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ४६
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवह्नि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७
 गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत् महत् फलम् ॥ ४९
 आह्वय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ।
 शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत् ॥ ५०
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता ॥ ५१
 वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि ।
 हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत् तेजश्च मानवः ॥ ५२
 भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्हृः सुखमुश्नते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४
 फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञः स जायते ॥ ५५
 ताम्बुलञ्चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण ।
 मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६

पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्यामनानि च ।
 विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७
 दद्याच्च मिशिरं त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
 कायाग्निदीप्तिं प्राप्नोति त्वयसीभास्यमाप्नुयात् ॥ ५८
 श्रीपथं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगप्रान्तये ।
 दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखो दीर्घायुरेव च ॥ ५९
 इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः मिशिरागमे ।
 नित्यं जयति मंत्रामे त्रिधा यत्नान्नु दीप्यते । ६०
 अन्नं कृत्य तु यः कन्यां यथाय नष्टयाय वै ।
 ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात् तान्नु सुपूजितान् ॥ ६१
 न कन्यायाः प्रदानेन त्रियो विन्दति पुष्कलान् ।
 साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् । ६२
 ज्योतिष्टोमादिसत्राणां गतं गतगुणोत्तमम् ।
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रान् संस्कृतान् ॥ ६३
 अन्नं कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनामनैः ।
 दत्त्वा स्त्रिर्गमयाप्नोति पूजितान् सुरादिषु । ६४
 रोमदर्शनमग्रासे मांसो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
 रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्वः कुर्वी दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५
 श्रष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला । ६६
 माता चेह पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकां यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७
 तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते । ६८

तैलमास्तरणं प्राञ्जः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
 प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६८
 अनङ्गाहौ च यो दद्यात् कीलसौरेण संयुतौ ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ता धूर्जहौ शुभलक्षणौ ॥ ७०
 सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
 वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसङ्ग्राममाणतः ॥ ७१
 धेनुश्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।
 कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२
 भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 गां दत्त्वाऽर्धप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३
 अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं
 भूर्वर्णवौ सूर्यसुताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्त
 यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ७४
 यावन्ति शस्यमूलानि आरीप्याणि च सर्वशः ।
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 द्वाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७६
 यो ददाति स्वर्णरौप्यैर्हंसशृङ्गैर्मरोगिणीम् ।
 सवत्सां वाससा धीतां सुशीलां गां पयस्विनीम् ॥ ७७
 तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७८
 यो ददाति वलीवहं मुक्तेन विधिना शुभम् ।
 शृङ्गं गोप्रदानेन फलद्वयगुणं फलम् ॥ ७९

जलदस्तृप्तिमतुलां वितृष्य सर्व्वं वस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदृप्तः सर्व्वं वस्तुषु ॥ ८०
 सर्व्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
 सर्व्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ८२
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३
 मृत्तिकां गोशकृद्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४
 सुखवासञ्च यो दद्यादन्तर्धावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५
 पादशौचन्तु यो दद्यात्तथा च गुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६
 श्रौषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्व्वं व्याधिविर्वर्जितः ॥ ८७
 गुडमिन्दुरसञ्चैव लवणं वज्जनानि च ।
 सुरभौषि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रो अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९०
 दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 दीनान्यक्षपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१

प्रह्वचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकश्चैव चक्षुषान् जायते नरः ॥ ८२
 देवागारे द्विजातीनां दौपं दद्याच्चतुष्पथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुषान् जायते नरः ॥ ८३
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः ।
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥ ८४
 यो ददात्यर्थितो विप्रो यत्तं सम्प्रतिपादिते ।
 तृणकाष्ठादिकश्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ८५
 कृत्वा ग्राह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामौ स्यात् प्राप्नोति परमां गरिम् ॥ ८६
 उपित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमां परम् ।
 वलोपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ८७
 गच्छेदेवं वनं प्राज्ञः स्वभार्यां सहचारिणौम् ।
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत् ॥ ८८
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्येर्यथाविधि ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥ ८९
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्श्वायणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥ ९०
 उपित्वैवं वने सस्यग्विधिज्ञः सर्ववस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्भुतहोमो जितेन्द्रियः ॥ ९१
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ९२
 अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अग्निः प्रक्षाल्य तत्सर्वं भुञ्जीतच समाहितः ॥ ९३

अरण्ये निर्जने विप्रः पुनरामीत भुक्तावान् ॥
 एकाकी चिन्तयेत्तत्त्वं मनीषादायमंयतः ॥ १०४
 श्रुत्यञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतीक्षेत यावतायुः समाप्यते ॥ १०५
 संसेव्य चायसानेतान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥ १०६
 आश्रमेषु च सर्वेषु श्रुताः प्रामाणिको विधिः ।
 अथाभिवक्षेऽपानरं प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १०७
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापयः स्त्रियो च गुरुतत्पगः ।
 महापातकिनश्च्येते तत्संयोगो च पण्डितः ॥ १०८
 ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् वल्कयासा जटोऽथजो ।
 पन्थान्येव फलान्यन्नं सर्व्वकामविशर्जितः ॥ १०९
 भिक्षार्थी च चरेदग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
 चातुर्व्वर्ग्यं चरेद्भ्रष्टं खट्वाङ्गो मंयतः पुमान् ॥ ११०
 भेक्षन्नेव समादाय वनं गच्छेत् ततः पुनः ।
 वनवासो मपापश्च सदाकालमतन्द्रितः ॥ १११
 श्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृत्तरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं चरेत् ॥ ११२
 सौम्यस्येन्द्रियग्रामं सर्व्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥ ११३
 अतःपरं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुरूपिकाम् ॥ ११४
 गौडौ पैष्टौ तथा माध्वौ विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५

सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
 गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६
 घृतञ्चैव सूतमञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
 वत्सरं वा कणानश्नन् सर्व्वकामविवर्जितः ॥ ११७
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत् ।
 सुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥
 एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
 मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पूनः संस्कारमर्हति ॥
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः ।
 ततो सुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततो नृपः ॥ ११८—२०
 यदि जीवति स स्तेनस्ततः स्तेयात् प्रमुच्यते ।
 अरण्ये चीरवासा वा चरेद् ब्रह्महृणो व्रतम् ॥ १२१
 समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दौष्टां कृत्वायसा कृताम् ।
 एवं शुद्धिः कृता स्तेये संवर्त्तवचनं यथा ॥ १२२
 गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे खप्यादयोमये ।
 चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
 ततो विमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३
 एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः ।
 पणसासादधिकं वापि पूर्व्वोक्तं व्रतमाचरेत् ॥ १२४
 मद्वापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥ १२५
 क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कच्छैर्विशुध्यति ।
 कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कच्छाणि संयतः ॥ १२६

वैश्यहत्वान्तु सम्प्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः ।
 कच्छातिकच्छं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७
 कुर्याच्छुद्रवधं प्राप्तस्तप्तकच्छं यथाविधि ॥ १२८
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोघ्नं गोरूपसंस्थिते ॥ १२९
 तत्रैव क्षितिशायौ स्थान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शुक्तयावकपिण्डाकपयोदधि सकृन्नरः ॥ १३०
 एतानि ब्राम्हणोऽश्रौयादुद्विजस्तु पापमोचकः ।
 शुध्यते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१
 स्नानं त्रिषवणञ्चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरो विगतमत्सरः ॥ १३२
 सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि चः शक्तितः ।
 ततश्चोर्णव्रतः कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ॥ १३४
 व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १३५
 एका चेद्वधुभिः कैश्चिद्देवाद्यापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्वायाचरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६
 यन्त्रणे गोचिकित्सार्थं सूद्रगर्भविमोचने ।
 यदि तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७
 निशाबन्धनिरूपेषु सर्पव्याघ्रहृतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ।
 द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३८—३९

पापानैर्लग्नुर्देष्टव्यस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।

निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥

गजश्च तुरगं हत्वा महिषोद्वकपिं तथा ।

एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४०—४१

व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृक्षं शूकरमेव च ।

एतान् हत्वा द्विजः कच्छं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२

सर्वाणिमेव जातौनां मृगाणां वनचारिणाम् ।

तिरात्रोपोषितं स्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३

हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापि वा ।

सारसं चासंभीसञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४

चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।

श्वेनगृध्रावुलुक्कश्च कपोतकमथापि वा ॥ १४५

टिट्ठिभं जालपादश्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।

एव पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६

मण्डूकैश्चैव हत्वा च सर्पमार्जारसूषिकम् ।

तिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७

अनस्यौन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।

अस्थिमतो वधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८

चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।

त्रिभिः कच्छे विशुध्येत प्राजापात्यानुपूर्व्यकैः ॥ १४९

पुक्कसौगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ।

कच्छं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५०

नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ॥ १५१

चत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।

तस्य सान्तपनं कृच्छं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२

शूद्रौन्तु ब्राह्मणी गत्वा मासं मासार्धमेव वा ।

गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १५३

विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।

क्षत्रियां क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४

नरो गोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५

गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।

तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६

मातुलानीं सनाभिश्च मातुलस्यात्मजां क्षुषाम् ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति ॥ १५७

पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।

गुरुतल्पव्रतं कुर्यात् तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८

पितृदारान् समारुह्य मातृवर्जं नराधमः ।

भगिनीं मातुलसुतां स्वसारश्चान्यमातृजाम् ।

एतास्त्रिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छं समाचरेत् ॥ १५९

मातरं योऽधिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।

भगिनीश्च निजां गत्वा निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १६०

कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।

पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१

भार्यासखीं कुमारीश्च श्वश्रूः वा श्यालिकां तथा ।

नियमस्थां व्रतस्थाश्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।

स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२

रजस्वलाश्च यो गच्छेद्भूमिणीं पतितां तथा ।
 तस्य पापविशुद्धयर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते ॥ १६३
 वेश्याश्च ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रं मेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिं समाख्याता संवत्स्रं वचो यथा ॥ १६४
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रं णैकेन शुध्यति ॥ १६५
 कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६
 ब्राह्मणी शूद्रसम्पर्के कथञ्चित्, समुपागते ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात्, पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६७
 चाण्डालं पुष्कसञ्चैव श्रपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १६८
 भूतः परश्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्ह्य ।
 सद्यस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।
 स कुर्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासं तदनन्तरम् ॥ १६९
 विषाग्निश्यामश्वलास्तोषामेवं विनिर्दिशेत् ।
 स्त्रीणां तथाङ्गचरणे गच्छाभिगमनेषु च ।
 पतितेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७०
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराजाह ॥ १७१
 गोभिविप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।
 नाशुप्रपातनं कार्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत् तदहेतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३
 तच्छ्रवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
 पूर्व्वं कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा ॥ १७४

महापातकिनाश्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।
 उदकं पिण्डदानञ्च आहृष्येव तु यत् कृतम् ।
 नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५
 चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिमरीचपैः ।
 आक्षेपं न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्त्वाच्छिष्टस्तथा द्विजः ।
 श्लादिस्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७
 चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमन्यजमेव च ।
 उदकां स्रुतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८
 अस्पृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९
 चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।
 गोमूत्रयावकाहारः पङ्कजात्रेण विशुध्यति ॥ १८०
 शुर्ना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवस्थान्यया तथा ।
 शिपाण्यहान्युपवसेत् स्नाता शुद्धेदस्यताशनात् ॥ १८१
 चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्तिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२
 अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागीषु नदीषु च ।
 शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८३
 सुराघटाप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४
 कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
 त्रिरात्रेण विशुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५

धापोक्कूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् ।
 अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८६
 आधिकैकशफोद्गीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावत् पिवेत् ॥ १८७
 स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्यासैव गोः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८
 विण्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्रग्रहं द्विजः ॥ १८९
 विडालमूषिकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ।
 शूद्राच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९०
 पलाण्डलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 छत्राकं विड् वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१
 मानवः श्वखरोद्गाणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १९३
 अन्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारौ मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९४
 गामांसं मानुषञ्चैव शुनो हस्तात् समाहितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्व्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५
 चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कसेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६
 पतितेन सुसम्पर्के मासं मासार्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९७

यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्रकार्यस्थिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १९८
 एष एव मयां प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अमादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १९९
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ॥
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २००
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१
 तिलधेनुश्च यो दद्यात् संयताय द्विजम्भने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२
 माघमासे तु सम्प्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रशस्तास्तथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसङ्ग्रया ॥ २०८
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९

अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१०
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्विजः ॥ २११
 अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥ २१२
 ऐहिकामुषिकं लोके पापं सर्वं विशेपतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१४
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६
 अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७
 अह्न्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कक्षुकादयथा ॥ २१८
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ २१९
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्धं मनसा त्रिः पठेद्विजः ॥ २२०
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१

मानसं वाचिकं पापं कायिनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते ॥ २२२
 ऋग्वेदमथसेदयस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वं पापैः प्रमुच्यते ॥ २२३
 पावमानीं तथा कृत्स्नं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पितृष्व मधुच्छन्दसम् ॥ २२४
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५
 चान्द्रायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्त्तेन तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्मं शाश्वतम् ॥ २२७

कात्यायनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषाञ्चैव कर्मणाम् ।
अस्यष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १
त्रिवदूर्द्ध्वतः कार्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवत्तच्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २
पृष्ठवंशे च नाभ्याञ्च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा वद्वशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत्कृतम् ॥ ४
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य सुखमेतान्युपसृशेत् ।
आस्यनासाक्षिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोऽंसकान् ॥ ५
संहताभिस्तप्रङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणञ्चैवमुपसृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै ।
सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह्य चाग्रेण संसृशेत् ॥ ७
यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न तुच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८
यत्र दिङ्निमित्तो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥ ९

तिष्ठन्नासीनः प्रक्षो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रक्षेण न तिष्ठता ॥ १०
 गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा सातरो लोकमातरः ॥ ११
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्यास्तुर्दश ॥ १२
 कर्मादिषु तु सर्वेषु सातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनोयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपि वाद्यतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४
 कुण्डलब्धानां वसोर्द्धरां सप्तधारां धृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५
 आयुधानि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६
 अनिष्टा तु पितॄन् श्राद्धे न कुर्यात् कर्म वैदिकम्
 तथापि सातरः पूर्वं पूजनोयाः प्रयत्नतः ॥ १७
 वसिष्ठोक्तो विधिः कृतस्त्रो द्रष्टव्योऽत्र निरासिपः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८

इति प्रथमखण्डः ।

द्वितीयः खण्डः ।

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्माभ्युभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्याद्वज्रुनैव हि पाणिना ॥ १
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
समूलाः पितृदेवत्याः कल्पाषा वैश्यदेविकाः ॥ २
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धा समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तृताः ॥ ३
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानुं पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ५
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६
पितृभ्य इति दक्षैष उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घ्यं प्रदाषयेत् ॥ ७
नात्रापसव्यकरणं न पित्रं क्षीर्यमिष्यते ।
पात्राणां पूरणादीनि देवैर्नैव हि कारयेत् ॥ ८
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्रार्घ्यपवित्रकान् ।
हत्वारघ्यं सम्प्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९
अनन्तर्गभिर्णं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुलचित् ॥ १०
एतदेव हि पिञ्जल्या क्षत्रणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्यौत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११

एतत् प्रामाण्यमैवैके कौशीमेवार्द्रमञ्जरीम् ।
 शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२
 पित्तमन्त्रानुद्रवण आत्मात्मभेदधमे क्षणे ।
 अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासोऽनृतभाषणे ॥ १३
 माज्ज्जरमूपकस्यर्श आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
 निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४
 इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तृतीयः खण्डः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ।
 अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १
 स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः ।
 कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २
 यन्नान्नातं स्वशाखायां परोक्तामविरोधि च ।
 विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
 यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४
 समाप्ते यदि जानीयान्मयेतदयथाकृतम् ।
 तावदेव पुनः कुर्यान्नाहृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नाहृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६
 मधुमध्विति यस्तत्र त्रिजपोऽशितुमिच्छताम् ।
 गायत्र्यनन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७

न चास्रत्सु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम् ।
 अन्य एव जपं कर्तव्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८
 यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽन्नं तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९
 सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १०
 प्राग्गेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्षेपेति पात्रतः ॥ ११
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशाग्रदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनितरानेव वामतः ॥ १२
 सर्व्वमादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरूपसिच्य च ।
 संयोज्य यवकर्कभूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३
 अवनेजनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान् ।
 तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४
 इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः ।

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदध्याधराणामधरश्चाद्वकर्मणि ॥ १
 तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु बुद्धिमत्स्त्रितरेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु द्वैषत्सक्तांश्च निर्व्विपेत् ॥ २
 गन्धादीन्निक्षिपेत्तण्णो तत आचामयेद्विजान् ।
 अन्यत्राप्येष एव स्यादुयवादिरहितो विधिः ॥ ३

दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिसुखस्य च ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४
 अथाग्रभूमिमासिच्चेत् सुसम्प्रोक्षितमस्त्विति ।
 शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५
 सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६
 अक्षय्योदकदानन्तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थी कदाचन ॥ ७
 अर्घ्योऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८
 प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ।
 पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिद्धे दुत्तानपात्रकृत् ॥ ९
 युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठग्रहं सदा ।
 कृत्वा धूर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत् ततः ॥ १०
 एष आहविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ।
 ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति आहकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११
 इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसङ्ग्रानमेव च ।
 वसिष्ठोक्तञ्च यो वेद स आहं वेद नेतरः ॥ १२
 इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पञ्चमः खण्डः ।

असक्यत् तानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः आहमेव च ॥ १

आधानहोमयोस्यैव वैश्वदेवे तथैव च ।

वत्तिकर्माणि दर्शं च पौर्णमासे तथैव च ॥ २

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येव मनोषिणः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न आह्वे आह्वमिष्यते ।

न सोष्यन्ती जातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो

गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।

विवाहादावेकमेवात्र कुर्यात्

आह्वं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५

प्रदोषे आह्वमेकं स्याद्दोनिष्क्रमप्रवेशयोः ।

न आह्वं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्माणि ॥ ६

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकान्तु कारयेत् ॥ ७

दृष्टत्पञ्चद्व्यष्टपञ्चस्वर्थं परिविन्यतोः ।

सूर्येन्दोः कर्मणौ ये तु तयोः आह्वं न विद्यतेः ॥ ८

न दशाग्रन्यिके चैव विषवदृष्टकर्माणि ।

कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषू विद्यते ॥ ९

गणशः क्रियमाणेषु मादृभ्यः पूजनं सकृत् ।

सक्तदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १०

यत्र यत्र भवेच्छ्रायं तत्र तत्र च मातरः ।
 भासङ्गिकमिदं प्रोक्तामतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११
 इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः ।

आधानकाला ये प्राक्तास्तथा यथाग्निर्योनयः ।
 तदाश्रयाऽग्निमादद्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १
 दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्निमः ।
 परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २
 परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।
 अपि चोर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनी ॥ ३
 देशान्तरस्थत्तोवैकवृषणानसहोदरान् ।
 वैश्याभिसक्तपतिनशूद्रतूल्यातिरोगिणः ॥ ४
 जडसूकान्धधरकुलशामनकुण्ठकान् ।
 अतिवृद्धानभ्यर्थ्यांश्च क्षपिसक्तान् नृपस्य च ॥ ५
 धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।
 कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन् न दुष्यति ॥ ६
 धनवार्हुपिकं राजसेवकं कर्मकं तथा ।
 प्रोषितश्च प्रतोक्षितं धर्मव्ययमपि त्वरन् ॥ ७
 प्रोषितं यद्यश्वखानमब्दादूर्ध्वं समाचरेत् ।
 आगते तु पुनस्तस्मिन् प्रादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८
 लक्षणे प्राग्गतयास्तु प्रमाणां द्वादशाङ्गुलम् ।
 तन्मालसक्ता यादीचौ तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ९

उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
 सप्तसप्ताङ्गुलांस्त्वक्त्रा कुशेनैव समुस्त्रिखेत् ॥ १०
 मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामिव निश्चयः ॥ ११
 पुण्यमेवादधीताग्निं स हि सर्वैः प्रशस्यते ।
 अनर्हुकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमौम् ॥ १२
 यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
 सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३
 अनूढैव तू सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्धहेत् ॥ १४
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।
 तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी ॥ १५
 इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः ।

अश्वत्थो यः शमौगर्भः प्रशस्ताब्बीसमुद्भवः ।
 तस्य या प्राङ्मुखो शाखा वादीचौ वोर्द्धगापि वा ॥ १
 अरणिस्तन्मयो प्रोक्ता तन्मय्येवोत्तरारणिः ।
 सारवहारवं चत्रमोविलो च प्रशस्यते ॥ २
 संसक्तमूलो यः शम्याः स शमौगर्भ उच्यते ।
 अलाभे त्वशमौगर्भादुद्धरेदविलम्बितः ॥
 चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
 चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्तितम् ॥ ४

अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चतुरां स्याद्वादशाङ्गुलम् ।
 ओविलौ द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्त्रकम् ॥ ५
 अष्टाङ्गुलमानस्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
 तत्र तत्र वृद्धत्पर्व्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥ ६
 गोवालैः शणसन्मिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।
 व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७
 मूर्ध्नाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
 अष्टाङ्गुलमात्राख्येतानि द्वादशाङ्गुलं वक्ष उच्यते ॥ ८
 अष्टाङ्गुलमात्रं हृदयं त्र्यष्टाङ्गुलमुदरं स्मृतम् ।
 एकाङ्गुला कटिर्ज्ज्या द्वौ वस्ति द्वौ च गुह्यकम् ॥ ९
 ऊरु जङ्घे च पादौ च चतुस्त्येकैर्यथाक्रमम् ।
 अरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १०
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सीच्यते ।
 अस्यां यो जायते वङ्गिः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११
 अन्येषु ये तु मथन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
 प्रथमे मन्यने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२
 उत्तरारणिनिष्यन्नः प्रमन्यः सर्व्वदा भवेत् ।
 योनिशङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३
 आर्द्रां सशुषिरां चैव घूर्णाङ्गीं पाटितां तथा ।
 न हिता यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४
 इति सप्तमः खण्डः ॥ ७

अष्टमः खण्डः ।

परिधायाङ्गतं वासः प्राहृत्य च यथाविधि ।
विभ्रयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १
चक्रवर्धने प्रमन्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वर्धनमुपरि न्यसेत् ॥ २
चक्राधःकौलकाग्रन्यामोविलौमुदगग्रकाम् ।
विष्टम्भाक्षरयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३
त्रिरुद्देश्याथ नेत्रेण चक्रं पद्मगोहतांशुकाः ।
पूर्वं मथ न्यरण्यान्त्याः प्राच्याग्नेः स्यादयथाश्रुतिः ॥ ४
नैकयापि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः ।
अकृतं तद्विज्ञानोयात् सर्वान्वाचारभन्ति यत् ॥ ५
वर्णज्यैष्ठेयन वङ्गीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।
कार्यमग्निच्युतेराभिः साध्वोभिर्मथनं पुनः ॥ ६
ततः शक्ततरा पद्यादासामन्यतरापि वा ।
उपेतानां वान्यतसा मथ्ये दग्निं निकामतः ॥ ७
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।
न चेवात्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ८
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।
आधाय समिधश्चैव ब्राह्मणश्चोपवेशयेत् ॥ ९
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्व्वमन्त्रसमन्विताम् ।
गां दद्याद्यज्ञवास्वन्ते ब्रह्मणे वाससौ तथा ॥ १०
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।
पाणिरेवेतरस्मिंस्तु स्रुचैवात्र तु ह्ययते ॥ ११

खादिरो वाथ पालागो द्विवितस्त्रिः स्त्रुवः स्मृतः ।
 स्त्रुग्वाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रयष्टस्तयोः ॥ १२
 स्त्रुवाग्रे घ्राणवत् स्वातंश्चरुष्टपरिमण्डलस्थलम् ।
 जुह्वाः शराववत् स्वातं सनिर्व्वीहं पङ्कजं कुर्यात् ॥ १३
 तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यः सम्प्रमार्गो जुह्वयता ।
 प्रतापनश्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णो न वारिणा ॥ १४
 प्राञ्चं प्राञ्चसुहृन्नेरुह्यं समोषतः ।
 तत्तथामादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५
 भ्राज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६
 नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
 न वियुक्ता त्वच्चा चैव न सकौटा न पाटिता ॥ १७
 प्रादेशास्त्राधिका नोना तथा न स्याद्विशालिका ।
 न सम्पूर्णा न निर्व्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८
 प्रादेशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकोर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्व्वकर्मसु ॥ १९
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनोषिणः ।
 दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २०
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदेवत्ववर्जिता ।
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च होन्वनार्थं समिद्विवेत् ॥ २१
 इधोऽप्येधार्थमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात् तत् स्पष्टौकरवाक्यहम् ॥ २२
 अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोप्यन्याग्येषु कर्मसु ।
 येषाञ्चैतदप्युक्तं तेषु सत्सदृशेषु च ॥ २३

अचभङ्गादिविपदि जलं होमादिकर्मणि ।
सोमाहुतिषु सर्वासु नैतेष्विधौ विधीयते ॥ २४
इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः ।

सूर्योऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाच्च दर्शनात् ॥ १
हस्तादूर्ध्वं रविर्यावद्भिरिं हित्वा न गच्छति ।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २
यावत् सम्यङ्न भव्यन्ते नभसृचाणि सर्वतः ।
न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च ह्ययते ॥ ३
रजोनौहारधूमाभ्यवृत्त्याग्रान्तरिते रवी ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयादुत्तमस्य न लुप्यते ॥ ४
न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।
विरुपाक्षश्च न जपेत् प्रवदश्च विवर्जयेत् ॥ ५
पर्युक्षणश्च सर्वत्र कर्त्तव्यमादितेऽन्विति ।
अन्ते च वामदेवस्य गानं कुर्याद्वचस्त्रिधा ॥ ६
अहोमकेष्वपि भवेद्यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।
वामदेव्यङ्गणेष्वन्ते वल्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७
यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।
एककार्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ।
बर्हिःपर्युक्षणञ्चैव वामदेव्यजपस्तथा ।
क्रत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ८

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु त्रौहयः स्मृताः ।
 माषकोद्रवगौरादि सर्वाणामेऽपि वर्जयेत् ॥ १०
 पाण्याहतिर्द्वादशपर्व्वपुरिका
 कांसादिना चेत् स्रवमात्रपावका ।
 दैवेन तीर्थेन च ह्रयते हविः
 स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥ ११
 योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२
 तस्मात् समिद्धेऽहोतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
 आरोग्यमिच्छोरायूश्च त्रियमात्यन्तिकीम्यराम् ॥ १३
 होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फुरदारुभिः ।
 न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४
 सुखेनैके धमन्त्यग्निं सुखाद्देवोऽध्यजायत ।
 नाग्निं सुखेनेति च यत्कौकिके योजयन्ति तत् ॥ १५
 इति नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

दशमः खण्डः ।

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं सायादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ १
 नारदाद्युक्तवाचे यदष्टाङ्गलमपाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २
 उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिभूत्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्राणि भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३

आयुर्वलं यशो वर्चं प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्मा प्रज्ञाश्च मेधाश्च त्वन्नो धेहि वनस्पते ॥ ४
 यप्य हयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५
 धनुःसहस्राण्यथौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदीशब्दवहा गतास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६
 उपाकर्मणि चातृमर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७
 वेदाम्बुन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो मरौच्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८
 उपाकर्मणि चोतृमर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवाटिनः ।
 यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९
 समागमस्तु यत्रैषां यत्र हत्यादयो मलाः ।
 जनं सर्वं क्षयं यान्ति किन्मूतैकं नदीरजः ॥ १०
 ऋषीणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 सम्पिवेद् यः शरीरेण पर्यन्मूक्तजलच्छटाः ॥ ११
 विद्यादोन् ब्राह्मणः कामान् वरादोन् कन्याका ध्रुवम् ।
 आमुष्मिकानपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः ॥ १२
 अशुच्यशुचिनां दत्तं मांसं मन्तर्जलादिनां ।
 अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३
 स्वर्धन्यम्भः समानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले ।
 कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपठकः ॥ १ ॥

एकादशः खण्डः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।
अनर्हं कर्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १
सन्ध्ये पाणी कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।
ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादि कर्मणि ।
सन्ध्यः सोपग्रहः कार्थ्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३
रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।
शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४
प्रणवो भूर्भुवः स्वस्व सावित्री च तृतीयका ॥
अब्देवत्यं चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ५
भूराद्यास्त्रिस्त एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
महर्जनस्तपः सत्यं गायत्रो च शिरस्तथा ॥ ६
आपज्योतौरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरिति शिरः ।
प्रतीप्रतीकं प्रणवमूच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७
एता एतां सहासेन तथैभिर्दशभिः सह ।
त्रिज्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८
करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।
जपेदनायतासुब्बा त्रिः सकृद्वाघमर्षनम् ॥ ९
उत्थायार्कं प्रतिप्रोहे त्रिकोणाञ्जलिनाम्भसः ।
उच्चित्रमृगक्षयेनाथ चोदतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १०
सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्भनीपिणः ।
मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११

तदसंसक्तपाणिर्वा एकपादार्धपादपि ।

कुर्थात् कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वं बाहुरथापि वा ॥ १२

यत्र स्यात् कच्छभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः ।

भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कच्छाच्छेयो ह्यवाप्यते ॥ १३

तिष्ठेदुदयनात् पूर्वां मध्यमामपि शक्तितः ।

आनतोडूङ्गमाच्चान्त्यं सन्ध्यां पूर्वत्रिकं जपन् ॥ १४

एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मणं यत्र तिष्ठति ।

यस्य नास्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५

सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ।

तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६

वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽह्वरहर्जपेत् ।

उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्वाद्वा वैदिकाञ्जपात् ॥ १७

इति एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

द्वादशः खण्डः ।

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितॄनपि ।

नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दांस्यग्नीन्
पुराणानार्थान् गन्धर्वानितरान् मासं संवत्सरं सावयवं
देवीं रक्षरसो वेदानुगान् नागान् सागरान् पर्वतान् सरितो
दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि सुपर्णान्
पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूतग्रामं चतु-
र्विधमित्युपवौत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान् कव्यवाङ्-
नलं सोमं यममर्थमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान् वह्निषदोऽथ

स्नानं पितॄन् सकृत् सकृन्मातामहांसेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ज-
भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश-मातृवंशौ वै चान्ये मत्त-
उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामौत्ययमवमानाञ्जलिरथ श्लोकाः ॥ २

क्षायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः

पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।

बालो जनित्रीं जननो च बालं

योपितृ पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ ३

तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्भि सः ॥ ४

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन् महतैनसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन् विश्वमेतद्विभक्तिं हि ॥ ५

अल्पत्वाद्दोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः ।

प्रातर्न तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥ ६

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः खण्डः ।

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्मं शाश्वतम् ॥ १

देवभूतपितृब्रह्म-मनुष्याणामनुक्रमात् ।

महःसत्राणि जानीयात् त एवेह महामखाः ॥ २

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होमो देवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ३

आर्घं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्रे वलिरथापि वा ।
 यद्य श्रुतिजपः प्रोक्ता ब्रह्मयज्ञः स वोच्यते ॥ ४
 स चाव्वक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
 वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्तर्पणं निमित्तकात् ॥ ५
 अनेकमाशयेद्दिप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।
 अद्वैतं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६
 अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि ।
 पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्दिजः ॥ ७
 पितृभ्य इदमित्युक्ता स्वधाकारमुदौरयेत् ।
 हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदहो निनयेदपः ॥ ८
 मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम्
 अहनि च तथा तमस्त्रिन्याः सार्धप्रहरयामान्तः ॥ ९
 सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।
 अनश्रतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १०
 अमुष्मै नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।
 वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् ।
 स्वधाकारः पितृणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२
 स्वधाकारेण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।
 तदध्येके नमस्कारं कुर्वते नेति गौतमः ॥ १३
 नावरार्द्धग्रावलयोभवन्ति महामार्जारश्चवणप्रमाणात् ।
 एकत्र चेद्विकृष्टा भवन्तीतरैतर संसक्ताश्च ॥ १४
 इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतूरो वलीन् निद-
ध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत
एतेषामेकैकमङ्ग्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्ये-
तेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षो-
जनेभ्य इति सर्व्वेषां दक्षिणतः पिष्टभ्य इति चतुर्दश नित्या
आलस्यप्रभृतयः काम्याः सर्व्वेषामुभयतोऽङ्गिः परिषेकः पिण्ड-
वच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोतिवलिकर्मणोः ।

पूर्व्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिवलिकर्मणोः ॥ २

काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।

नैकस्मिन् कर्मणि ततो कर्माण्युत्तायते यतः ॥ ३

अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।

अनाहिताग्नेरप्येव युज्यते वलिभिः सह ॥ ४

स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।

वामदेव्यजपात् पूर्व्वं प्रार्थयेद्द्रविणोदयम् ॥ ५

आरोग्यमायुरैश्वर्य्यं धीर्धृतिः शं वलं यशः ।

ओजोवर्चः पशून् वीर्य्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६

सौभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठं सुकर्तृताम् ।

सर्व्वमेतत् सर्व्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरौहिणः ॥ ७

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो

न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।

सर्व्वं तदन्ताः क्रतवः सदाना

नान्तो दृष्टः कैचिदस्य द्विकस्य ॥ ८

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।
 छतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ८
 सामान्यपि पठन् सोमद्युतकुल्याभिरन्वहम् ।
 मेदःकुल्याभिरपि च अथर्वार्द्धिरसः पठन् ॥ १०
 मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।
 पाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११
 ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ।
 पठन् मध्वान्यकुल्याभिः पितॄनपि च तर्पयेत् ॥ १२
 ति तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।
 कामचारौ च भवति सर्वेषु सुरसञ्ज्ञसु ॥ १३
 गुर्वप्येनो न तं स्पृशेत् पङ्क्तिश्चैव पुनाति सः ।
 यं यं क्रतुश्च पठति फलभाक् तस्य तस्य च ॥ १४
 वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्द्धानफलमाप्नुयात् ।
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते ॥ १५
 इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः खण्डः ।

ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ।
 कर्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १
 यावता बहुभोक्तस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।
 नावराद्धमृतः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २
 विदध्याक्षौत्रमन्यसेदक्षिणार्धहरो भवेत् ।
 स्वयञ्चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३

कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।
 नातिक्रामेत् सदा दितुमन् य इच्छेदात्मनो दितम् ॥ ४
 अहमस्मै ददामोति ण्वमाभाष्य द्योयते ।
 नैतावपृष्टा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५
 दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।
 इतरेभ्यस्ततो देयादेव दानविधिः परः ॥ ६
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 यद्ददाति तमुक्तह्य ततः स्तेयेन युज्यते ॥ ७
 यस्य त्वेकगृहे भूखी दूरस्थश्च गुणान्वितः ।
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति सुखे व्यतिक्रमः ॥ ८
 ब्राह्मणाभिक्रमो नान्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि ह्रियन्ते ॥ ९
 आज्यस्थालौ च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।
 महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाग्याहुतीषु च ॥ १०
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणान्तु यथाकामन्तु कारयेत् ।
 सुहृदामव्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११
 तिर्य्यगूर्धं समिन्मात्रा दृढा नातिवृद्धमुखी ।
 अन्मय्यौडुम्वरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२
 स्वशाखोक्तिः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
 न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुद्यारसस्तथा ॥ १३
 इक्ष्वाजातीयमिषार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्ताच्चाङ्गुष्ठपृथ्व्यग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४
 एषैव दर्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ।
 दर्वी द्रवङ्गुलपृथ्व्या तुरीयाऽनन्तमेक्षणम् ॥ १५

मुषलोलूखले वार्त्ते स्थायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रमाणेः भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६
 दक्षिणं वामतो वाह्यामात्माभिमुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणेन्यञ्च कर्मणः ॥ १७
 कृत्वान्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८
 बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ।
 त्रयो भवन्ति शीर्णाया एकेषान्तु चतुर्द्दिशम् ॥ १९
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यस्त्रेदुदगग्रः स पूर्वतः ॥ २०
 यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधमा व्रीहीणामिव शालयः ॥ २१
 इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

षोडशः खण्डः ।

पिण्डान्वाहार्थकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमौपतः ॥ १
 यदा चतुर्द्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।
 अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते ॥ २
 यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।
 आनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३
 यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्दश्यपेक्षया ।
 अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्व्वपेत् ॥ ४

अष्टमैऽंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५
 आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
 विशेषमाभ्यां ब्रुवतो चन्द्रचारविदोऽजनाः ॥ ६
 अश्वेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते, चतुर्थभागे न कलावशिष्टः ।
 तदन्त एव क्षयमेति कृतस्त्रमेवं ज्योतिष्कविदो वदन्ति ॥ ७
 यस्मिन्नब्दे द्वादशैकस्य यव्यस्तस्मिंस्तृतौयया

परिदृश्यो नोपजायते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणे तस्मिन्नपराङ्गे च दद्यात् ॥ ८

सन्मित्रा च चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् क्वचित् ।
 खर्व्वितां तां विदुं केचित्कृताध्वामिति चापरे ॥ ९
 वर्द्धमानासमावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।
 यामांक्षोनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १०
 पक्षादाविव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
 पूर्वाङ्ग एव कुर्व्वन्ति विद्वेऽप्यन्ये सणीपिणः ॥ ११
 स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
 न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२
 पितामहे प्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वयेत् ।
 पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३
 पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
 कुर्यात् पिण्डवयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४
 जीवन्तमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
 पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 पौत्रेणैकादशाह्वादि कर्त्तव्यं आष्टषोडशम् ॥ १६
 नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
 पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्नासानुमासिकम् ॥ १७
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकौ ।
 पितरं तत्र संस्कुर्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८
 पापिष्ठमति शुद्धेन शुद्धं पापीकृतापि वा ।
 पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः ॥ १९
 ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।
 व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २०
 मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
 यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१
 न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ।
 स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयस्तु पितुः पितुः ॥ २३
 इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

सप्तदशः खण्डः ।

पुरतो याजनः कर्षः सा पूर्वा परिकीर्त्तयते ।
 मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तदक्षिणत उत्तमा ॥ १
 वायुग्निदिष्णु खान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धाङ्गुलान्तराः ।
 तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २

शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः ।
 शङ्कुसैवोपवेश्य द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३
 अग्न्याशायैः कुशैः कार्यं कर्पूणां स्तरणं घनैः ।
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४
 तगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
 सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५
 स्वस्तरे सर्व्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।
 देवपूर्व्वं ततः आद्यमत्वरः शुचिरारमेत् ॥ ६
 आसनाद्यर्घ्यपर्य्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् ।
 कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७
 तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ।
 गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८
 आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात् तिलोदकम् ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९
 कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम् ।
 तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १०
 गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्यर्क्षुभवानि च ।
 धूपश्चैवानुपूर्व्वेण ह्यग्नौ कुर्यादनन्तरम् ॥ ११
 अग्नौकरणहोमस्य कर्त्तव्य उपवीतिना ।
 प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुतेः ॥ १२
 अपसथ्येन वा कार्यो दक्षिणाभिसुखेन च ।
 निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि ह्यते ॥ १३
 स्वाहा कुर्यान्नचात्रान्ते न चैव जुहुयाद्विः ।
 स्वाहाकारेण हुत्वान्नौ पश्चान्मन्त्रं समापयेत् ॥ १४

पित्रे यः पङ्क्तिमूर्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
 हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूचीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५
 न कुर्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ।
 अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६
 सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदौरितम् ।
 परियहणमात्रं तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७
 पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
 अन्वारभ्य च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८
 यावदर्थमुणादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।
 चरुणा सह सन्नोय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९
 पितुरुत्तरकर्ष्यं श्रे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्व्वपेत् ॥ २०
 वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
 सर्व्वं गोतमशाण्डित्यो शाण्डित्यायन एव च ॥ २१
 आहृत्य प्राणमायम्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।
 जपंस्तेनैव चाहृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२
 शाकञ्च फालुनाष्टम्यां स्वयं पत्रपि वा पचेत् ।
 यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३
 आन्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।
 वार्कैश्चण्डिश्च सर्व्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४
 स्थालोपाकं पशुस्थाने कुर्यादयद्यनुकल्पितम् ।
 अययेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यनु ॥ २५

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अष्टादशः खण्डः ।

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म प्रचक्षते ।
दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनोपिणः ॥ १
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दृशः पौर्णमासोऽपि वाग्रिमः ।
य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरुपान् स्वशक्तितः ।
यजमानस्ततोऽग्नौ यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत सायं प्रातस्वतर्द्धितः ।
चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाव्यायनेर्गम्यतम् ॥ ५
ऊर्ध्वं पूर्णाहुतिः प्रातर्द्धुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
प्रातर्होमस्तदैव स्यादेव एवोत्तरो विधिः ॥ ६
पौर्णमास्यत्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ।
तदहर्जुहुयादेवसमावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७
अहयमानेऽनश्वं श्रेययेत् कालं समाहितः ।
सम्पन्ने तु यथा तत्र हयते तदिहीच्यते ॥ ८
आहताः परिसङ्ग्राह्य पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
मन्त्रेण विधिवद्भूत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १०
अपि वाज्ञातमित्येवा प्राजापत्यापि वाहुतिः ।
होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११

यद्याग्निरग्निनान्येन सन्भवेदाहितः क्वचित् ।
 अग्नये विधिवय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२
 अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्वैद्युतेन चेत् ।
 अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद्, रग्निना ॥ १३
 गृहदाद्याग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान् द्विजैः ।
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरत्येहिरिशर्मैवमुक्तवान् ॥ १५
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्तैकां समिदाहुतिम् ।
 स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
 चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तन्तु तस्य तत् ॥ १८
 परेणाग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २०
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
 पिण्डानोद्धृत्वा तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजो रोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२
 महानसेऽन्नं या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 प्रणवाद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३

यज्ञवास्तुनि मुध्याच्च स्तम्बे दर्भवटौ तथा ।
 दर्भसङ्क्रान्ता न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४
 इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

निक्षिप्याग्निं स्वदारिषु परिकल्प्यत्विजं तथा ।
 प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव नचिरं क्वचित् ॥ १
 मनसा नैतिकं कर्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः ।
 उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्रवेत् ॥ २
 पत्न्या चाप्यवियोगिन्या श्शुश्रूष्योऽग्निर्व्विनीतया ।
 सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्तृभक्तया ॥ ३
 या वा स्यादोरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
 दद्यात् प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४
 विनैकेन न कर्मस्थात् यथाज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
 विभज्य सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५
 स्त्रीणां सौभाग्यतो जैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
 न हि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६
 भर्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्ब्रतैः ।
 अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
 असुलोमाग्निभर्तृणामवज्जातिः कृता तथा ॥ ८
 ओत्रियं सुभगां गाश्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्गः स प्रमुच्यते ॥ ९

षापिष्ठं दुर्भगामख्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १०
 पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं न किं नरकं व्रजेत् ।
 कच्छान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२
 सदारोऽन्यान् पुनर्हारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।
 य इच्छेदग्निमान् कर्तुं वा होमोऽस्य विधीयते ॥ १३
 स्वेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।
 न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४
 षडाहुतिकमन्येन जुहुयाद्भुवदर्शनात् ।
 न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात् तावदयावन्न परिणीयते ॥ १५
 पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
 तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकौर्त्तितम् ॥ १६
 इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १८ ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

विंशः खण्डः ।

असमचन्तु दम्पत्योर्होतव्यं नत्विंगादिना ।
 द्वयोरप्यसमचं हि भवेद्भुतमनर्थकम् ॥ १
 विहायाग्निं सभार्थं स्रेत् सीमामदुल्लङ्घ्य गच्छति ।
 होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २

अरूण्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।
 पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३
 ज्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ।
 पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः ॥ ५
 दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् ।
 पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ४
 एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६
 द्वितीयाश्चैव यः पत्नीं दहेद्द्वैतानिकाग्निभिः ।
 जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७
 मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।
 ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यस्य कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८
 मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत्कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनीम् ।
 ईजे यज्ञैर्व्वहुविधै सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १०
 यो दहेद्दग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्यां कथञ्चन ।
 स स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत् ॥ ११
 भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारौ भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२
 मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भार्य्या पतिविमानिता ।
 स्त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३
 पूर्वैव योनिः पूर्वाहत् पुनराधानकर्मणि ।
 विशेषोऽत्रान्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १४

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ।
 अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५
 अग्निमीडे अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये ।
 तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृडेति च ॥ १६
 इत्यष्टावाहुतौहुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूर्ववदाचरेत् ॥ १७
 अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत् तिष्ठति पूर्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८
 विनष्टं सुक् सुवं न्युक्तं प्रत्यक्स्थलमुदच्चिषि ।
 प्रत्यगग्रश्च मुपलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९
 इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

एकविंशः खण्डः ।

स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
 तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १
 हुतायां सायमाहुत्यां दुर्व्वलस्येदृगृहौ भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छुः पुनर्न वा ॥ २
 दुर्व्वलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंहतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ वह्निषत्यां निवेशयेत् ॥ ३
 घृतेनाभक्तमाप्लव्य सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्व्विभूषितम् ॥ ४
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा च्छिद्रेषु सप्तसु ।
 सुखेष्वथापिधायैनं निर्हरेयूः सुतादयः ॥ ५

आमपात्रेऽन्नमादायं प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत् तस्यार्धमर्घं पथ्युत्सृजेद्भुवि ॥ ६ -
 अर्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणासुखः ।
 सव्यं जान्वाच्च शनकैः सतिलः पिण्डदानवत् ॥ ७
 अथ पुत्रादिराज्ञं त्वं कुर्याद्द्वारुचयं महत् ।
 मूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्वादिक्षत्रक्षणे ॥ ८
 तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं सुखे ।
 आन्यपूर्णां सुवं दद्याद्दक्षिणार्घां नमि सुवम् ॥ ९
 पादयोरधरां प्राचीमरणौमुरसीतराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥ १०
 मूप्रलेन सहान्युजमन्तर्ज्वरुदूखलम् ।
 चत्रौ विलीकमर्ध्वं वसनश्रुनयनो विभीः ॥ ११
 अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिक्षु खः ।
 अधाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 तसौ स्वर्गाय लोकाय स्नाहेति ययुरीरवन् ॥ १३
 एवं गृहपतिर्ह्यग्नः सव्यं तरति दुष्कृतम् ।
 यद्यैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम् ॥ १४
 यथा स्वायुधघृक् पान्यो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः ।
 अतिक्रम्यात्सनोऽभौष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५
 एवमेष्टोऽग्निमान् यन्नपात्रायुधविभूषितः ।
 लोकानन्यानतिक्रम्य एवं ब्रह्मैव विन्दति ॥ १६
 इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

द्वाविंशः खण्डः ।

अथानवेक्षमेत्यापः सर्व्व एव श्रवण्युशः ।
ज्ञात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले ॥ १
गोत्रनामानुरादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम् ।
दक्षिणायां कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्व्वान् शालसंस्थितान् ।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्व्वस्मिन् प्राणधर्म्मणि ।
धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४
मानुष्ये कदलौस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।
यः करोति स सन्मूढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ५
गन्धो वसुमती नाशमुदधिर्द्देवतानि च ।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्तलोको न यास्यति ॥ ६
पञ्चधा स स्मृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
कर्मभिः स्त्रशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ७
सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ८
श्लेष्माश्रु वान्धवैर्मुक्तं मृतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ ९
एवमुक्ता ब्रजेयुस्ते गृहाङ्गुपुरःसराः ।
स्नानान्निस्पर्शनाज्याशैः शुध्येयुरितरे कृतैः ॥ १०

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः खण्डः ।

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।
कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १
विदेशमरणेऽस्थौनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा ।
दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २
अस्थामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।
भर्जयेदस्थिसङ्ग्रहानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३
महापातकसंयुक्तो देवात् स्यादग्निमान् यदि ।
पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आन्दोषसंचयात् ॥ ४
प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्व्वन् वा म्रियते यदि ।
गृह्यं निर्व्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५
सादयेदुभयं वाष्पु ह्यज्ञोऽग्निरभवद् यतः ।
पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत् ॥ ६
अनयेवावृता नारौ दग्धव्या वा व्यवस्थिता ।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७
अग्निनेव दहेद्भार्यां सतन्त्रा पतिता न चेत् ।
तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्ना सञ्चयनं भवेत् ।
यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते ॥ ९
स्नान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।
सिध्देदस्थौनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १०
शमोपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।
आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा ॥ ११

मृत्पात्रसम्पुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
 श्वभ्रं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेहक्षिणामुखः ॥ १२
 पुरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।
 द्रुत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वार्ककर्मणा ॥ १३
 एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।
 स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादद्यातोऽनुक्तमुच्यते ॥ १४
 इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः खण्डः ।

सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।
 होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १
 अकृतं हावयेय् स्मार्त्ते तदभावे कृताकृतम् ।
 कृतं वा हावयेदन्नमन्नरश्मविधानतः ॥ २
 कृतमोदनशक्नादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।
 ब्रौह्मादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥ ३
 सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।
 एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४
 न त्यजेत् सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ।
 न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपस्वरन् ॥ ५
 पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् ।
 अशौचं कर्मणोऽन्ते स्यात् व्रतं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ६
 श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि ।
 प्रत्यादिकन्तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदा ॥ ७

द्वादश प्रतिमास्थानि आद्यं षान्मासिके तथा ।
 सपिण्डीकरणश्चैव एतद्वै आद्यषोडशम् ॥ ८
 एकाहेन तु षन्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।
 न्यूनाः संवत्स्रस्यैव स्यातां षान्मासिके तदा ॥ ९
 यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्गि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १०
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्रया अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्याच्चानुजस्य तथायजः ॥ ११
 एवादशेऽङ्गिनिर्वृत्तं तत्र अर्वाग्दर्शादयथाविधि ।
 प्रकुर्वीतान्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम् ॥ १२
 सपिण्डिकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
 एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १३
 कर्षूसमन्वितं सुक्ता यथाद्यं आद्यषोडशम् ।
 प्रत्याष्टिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ १४
 अर्घ्येऽचर्योदके चैव पिण्डदानेऽवने जने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ १५
 ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्वग्निसत्क्रिया ।
 आद्यादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६
 इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४

पञ्चविंशः खण्डः ।

अन्तान्नायेऽग्न इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामिव विंशतिः ॥ १
अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्याबहुवदूह्य च ।
समस्य पञ्चमौसूत्रे चतुश्चतुरिति श्रुतेः ॥ २
प्रथमे पञ्चके पांपौ लक्षीरिति पदं भवेत् ।
अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३
द्वितीये तु पतिघ्नीत्यादपुत्रेति तृतीयके ।
चतुर्थे त्वपसव्येति द्विदमौहृतिर्विंशकम् ॥ ४
धृतिहोमे न प्रयुक्ताग्नोनामसु तथाष्टसु ।
चतुर्थामग्नय इत्यग्नोनामसु हि ह्रयते ॥ ५
लताग्रपक्षवो गूढः शुङ्गेति परिकीर्त्यते ।
पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मवन्धुस्तथाश्रुतः ॥ ६
छेलाटु नैलमित्थुक्तं ग्रन्थः स्तवक उच्यते ।
कपुष्पिकाभितः केशा मूर्द्ध्नि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७
श्लविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ।
तिलतण्डुलसम्पत्तः क्षयरः सोऽभिधीयते ॥ ८
नामधेये सुनिवसुपिशाचाबहुवत् सदा ।
यक्षाश्च पितरो देवा यष्टव्यास्तिथिदेवताः ॥ ९
आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
श्रीषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १०
इन्द्रान्येतानि बहुवदक्षाणा जुहुयात् सदा ।
इन्द्र इयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११

देवता अपि ह्यस्ते बहुवत् सर्पवस्त्रपः ।
 देवाश्च पितरथैव द्विषद्ब्रह्माश्विनौ सदा ॥ १२
 ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ।
 वाढमोमिति वा ब्रूयात् तथा चैवानुपालयेत् ॥ १३
 सशिखं वपनं कार्यमास्त्रानादन्नह्यचारिणा ।
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलक्रोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाभवेत् ॥ १५
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६
 संस्कारा अपि पत्येरन् स्वकालेष्टेत् कथञ्चन ।
 हृत्वेतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवाक्षं योऽत्यकामतः ।
 वैश्वानरथरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८
 इति पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

षड्विंशः खण्डः ।

चरुः समसनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ।
 वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १
 आवण्यां वा प्रदोषे यो कृष्यारम्भे तथैव च ।
 कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २
 देवतासङ्ग्रहा ग्राह्या निर्व्वपास्तु पृथक् पृथक् ।
 तूष्णीं दिरेव गृह्णीयाद्भोमस्यापि पृथक् पृथक् ॥ ३

यावता होमनिर्वृत्तिर्भवद्गो यत्र कीर्त्तिता ।
 शेषश्चैव भवेत् किञ्चित् तावन्तं निर्व्वपेच्चरुम् ॥ ४
 चरौ समश्नौये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ।
 होतव्यं मेक्षणेनान्य उपस्तीर्णाभिधारितम् ॥ ५
 कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः ।
 हृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६
 पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।
 अन्यस्मादुपदेशात् प्रस्तरारोहणस्य च ॥ ७
 अथवा मार्गपाल्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।
 मोराजनेऽङ्गि वाश्वानामितितन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८
 शरहसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।
 धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः ॥ ९
 आश्वयुज्यां तथा कृथां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ॥
 यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १०
 द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।
 शेषा प्राज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११
 पथो यदान्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
 दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२
 ज्ञोहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्यपास्तिलाः ।
 यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३
 संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गोतमादिभिः ।
 अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्व्वे कालाक्रमोदिताः ॥ १४
 सकृदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो हिजः ।
 स पङ्क्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्रुतः ॥ १५

एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ।
 नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६
 यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादौ नैभिरिष्टवान् ।
 निराकर्त्तामिरादौनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७
 इति षड्विंशः खण्डः ।

सप्तविंशः खण्डः ।

यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ॥
 अमावास्याऽद्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १
 एकसाध्येष्वर्वाहः पु न स्यात् परिसमूहनम् ।
 नोदगासादनश्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २
 अभावे व्रीहियवयोर्दध्ना वा पयमापि वा ।
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३
 रौद्रन्तु राक्षसं पित्रमासुरक्षाभिचारिकम् ॥
 उक्त्वा मन्त्रं सृष्टेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४
 यजनौ वेऽस्थि सोमश्चेद्धारुण्यां दिशि दृश्यते ।
 तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्भिजातये ॥ ५
 लवणं मधु मांसञ्च चारांशो येन ह्रियते ।
 क्षपवासेन भुञ्जीत नोऽरुवात्रौ न किञ्चन ॥ ६
 स्वकाले सायमाहुत्य अप्राप्तो होतृहव्यग्रेः ॥
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासाद्दर्शश्च प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८

वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथोऽहुत्वा पुनः सन्तनुयाद्व्रतम् ॥ ८
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भागवशासनम् ॥ १०
 अनृचो मानवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः ।
 रुरुर्गौरमृगः प्रोक्तमृगः शल उच्यते ॥ ११
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसन्धितो राज्ञः स्वात्तु नासान्तिको विशः ॥ १२
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्व्वर उच्यते ॥ १४
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५
 अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्यादुयातयान्तवकारि तत् ॥ १६
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते च्छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७
 अयातयामैश्वन्दोभिर्यत् कर्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रौडमानमपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८
 गायत्रींश्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ १९
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्काभिरेवर्गभिराद्याभिर्होम इष्यते ॥ २०

पर्व्वभिद्यैव गानेषु वाद्यण्युत्तरादिभिः ।
 अङ्गेषु चर्वात्मन्त्रेषु इति पट्टिर्जुहोतायः ॥ २९
 इति सप्तविंशः खण्डः । २७

अष्टाविंशः खण्डः ।

अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते ।
 भृष्टास्तु ब्रौहयो लाजा घटः स्त्राण्डक उच्यते । १
 नार्धीयोत रहस्यानि सौत्तराणि विचक्षणः ।
 न चापनिपदस्यैव पण्मासान् दक्षिणायनान् । २
 उपाकृत्योदगयने ततोऽर्धीयोत धर्मवित् ।
 उत्सर्गस्यैक एवैषां तैषां प्रौष्ठपदेऽपि वा ॥ ३
 अजातव्यञ्जना लोम्नी न तथा सद्य मंविमेत् ।
 अयुगूः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् । ४
 संसृतापदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
 सार्त्तं कर्मणि सर्व्वत्र श्रौते त्वर्य्युणोदितः ॥ ५
 यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामिवाभिमूर्खो बलिम् ।
 अवणाकर्मणि भवेन्नरक्षकर्म न सर्व्वदा ॥ ६
 बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा ।
 प्रत्यहं न भवेयातासुष्टुकन्तु भवेत् सदा ॥ ७
 शृपातकप्रपणयोनयस्य हविषस्तथा ।
 शिष्टस्य प्राशने सन्तस्तत्र सर्व्वेऽधिकारिणः ॥ ८
 ब्राह्मणानामसार्त्तक्ष्ये स्वयमेव शृपातकम् ।
 अवलेहविषः श्रेष्ठं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९

शकला वदरीशाखा कलवत्यभिधीयते ।
 धनाविसिकताशङ्काः स्मृता ज्ञातुशिलास्तु ताः ॥ १०
 जष्टो विंशत्यो भणिकः शिलानाशे तथैव च ।
 तदेवाहृत्य संस्कार्यो नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११
 अथणाकर्म्म लुप्तश्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।
 आग्रहायणिकं कुर्यादहलिबर्जमशेषतः ॥ १२
 ऊर्ध्वं स्वस्तरगायी स्यान्मासमर्द्धमध्यापि वा ।
 समरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३
 नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्मास्योगारं नियम्यते ।
 माहतास्तरणश्चैव न पार्श्वश्चापि दक्षिणम् ॥ १४
 दृढयेदाग्रहायण्यामाहतावपि कर्म्मणः ।
 कुम्भी मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत् ॥ १५
 अल्पानां यो विघातः स्यात् स बाधो बहुभिः स्मृतः ।
 प्राणसन्धित इत्यादिवाभिष्टं बाधितं यथा ॥ १६
 त्रिरोधो यत्र वाक्यानां प्रमाणं तत्र भूयसाम् ।
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकौर्त्तितः ॥ १७
 त्रेथम्बकं करतलमपूपा मण्डिकाः स्मृताः ।
 पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णश्च चौवरम् ॥ १८
 सृग्वनामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि ।
 अनुमन्त्रणीयं सर्व्वं च सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९

इत्यष्टाविंशः श्रुत्यः ॥ २८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

क्षालनं दूर्भकूर्चेन सर्वत्र स्त्रोतसां पशोः ।
तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वसार्थं पार्श्वदारुणी ॥ १
सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्नानचतुष्टयम् ।
नाभिः श्रोणिरपानच्च गोस्त्रातांसि चतुर्दश ॥ २
क्षुरो मांसावदानार्थः कृत्स्ना शिष्टकदाहता ।
वसामादाय जुहुयात् तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३
हृज्जिह्वा क्रोडमस्थौनि यकृहृक्षौ गुदं स्तनाः ।
श्रोणिस्तथसटापार्श्वं पञ्चङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्गृह्या ।
पार्श्वस्य हृक्सश्रोश्च द्वित्वादाह्यतुर्दश ॥ ५
चरितार्था श्रुतिः कार्य्या यस्मादध्यनुकल्पशः ।
अतोऽष्टर्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि ॥ ६
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्राप्तये पशोः ।
तावतः पायसान् पिण्डान् पञ्चभावेऽपि कारयेत् ॥ ७
उहनव्यञ्जनार्थन्तु पञ्चभावेऽपि पायसम् ।
सद्रव्यं अपयेत् तद्वदन्वाष्टकेऽपि कर्मणि ॥ ८
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनौपिणः ।
शयाटौ पिण्डमात्रस्य दौघमानत्वदर्शनात् ॥ ९
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीचायां महायज्ञपददर्शनात् ॥ १०
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११

विद्वन्मत्तसुपादायं ममाप्येतद्दृदि स्थितम् ।
 प्रधानमुभयोर्यस्मात् तस्मादेषः समुच्चयः ॥ १२
 प्राचीनावौतिना कार्यं पित्रेषु प्रोक्षणं पशोः ।
 दक्षिणाद्दासनेऽन्तश्च चरोर्निर्व्वपणादिकम् ॥ १३
 सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४
 द्वीपमुर्द्धतमाख्यातं शादा दैवेष्टकाः स्मृताः ।
 कौलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५
 द्वारगवाक्षस्तम्भैः कर्द्दमभित्यन्तकोणवेधैश्च ।
 मेषं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्यैश्च ॥ १६
 वशङ्गमाविति ब्रौहोच्छृङ्गश्चेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्ताञ्जुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७
 साक्षतं सुमनोसुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जली ।
 कांस्यापिधानं कांस्यस्य मधुपर्कं समर्पये ॥ १९

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ २८

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥

बृहस्पतिसंहिता ।

इष्टा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
सधवान् वाग्विदांऽश्वेष्टंऽपर्यपृच्छद् बृहस्पतिम् ॥ १
भगवन् केन दानेन सर्वतः सुखमेधते ।
यद्दत्तं यन्महार्घञ्च तन्मे ब्रूहि महातपः ॥ २
एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव ।
एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नञ्च वासव ।
सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५
फालाकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां शस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गं महौयते ॥ ६
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
दश तान्येव विस्तारो गोचर्मैतन्महाफलम् ॥ ८
सहस्रं गोसहस्रञ्च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥

यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
 एवं पुण्याः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥ ११
 यथाप्सु पतितः सद्यस्तैलविन्दुः प्रसर्पति ।
 एवं भूमिदत्तं दानं शस्ये शस्ये प्ररोहति ॥ १२
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्रदस्यैव रूपवान् ।
 स नरः सर्वदा भुपो यो ददाति वसुन्धराम् ॥ १३
 यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ।
 एवं दत्ता सहस्राक्षं भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४
 शङ्खं भद्रासनं कृत्वा चरस्थावरवारणाः ।
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर ॥ १५
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥ १६
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ।
 भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ॥ १७
 त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात् पापाटसंशयम् ॥ १८
 प्रावृता वस्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्रदाः ।
 वृषा यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्त्यनन्नदाः ॥ १९
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ।
 गयां यो यास्यति पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ २०
 एष्टया वहवः पुत्राः यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नौलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ।
 श्वेतः स्युरविषाणाभ्यां स नौलो वृष उच्यते ॥ २२

नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्त्रणमुद्धरते तु यः ।
 प्रष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३
 यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कुलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ।
 पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं शुभाद्युतिम् ॥ २४
 पृथ्वी यदोर्द्ध्वीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ।
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ॥ २५
 बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ।
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥ २६
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रौघ्नो वा यस्तु वे पितृघातकः ।
 गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती ॥ २७
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् ।
 त्वविष्टायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥ २९
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।
 ऊर्ध्वो वावतिष्ठेत यावदाभूतसंभवम् ॥ ३०
 अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वेण्वो सूर्यसूताश्च गावः ।
 लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं
 गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥ ३१
 षडङ्गीतिसहस्राणां योजनानां वसुन्धराम् ।
 स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥ ३२
 भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥ ३३
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
 द्वाटकज्जितिगौरौणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३४

यो न हिंसादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 तस्य देहाद्वियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥ ३५
 अन्यायेन हृता भूमिर्येनैरपहारिता ।
 हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते ममं कुलम् ॥ ३६
 हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः ।
 सः वध्यो वारुणैः प्राणैस्त्रिर्ग्योनिषु जायते ॥ ३७
 अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकौत्तनम् ।
 ब्राह्मणस्य हृते चैत्रे हृतं त्रिपुररूपं कुलम् ॥ ३८
 वापौकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
 गवां काटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥ ३९
 गामिकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्धमङ्गलम् ।
 रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४०
 अर्धाङ्गलस्य क्षीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
 गोवीथीं ग्रामरथ्याच्च श्मशानं गोकुलं तथा ॥ ४१
 सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्रास्तं शस्यं विसर्जयेत् ॥ ४२
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ४३
 शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ।
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदेत् ॥ ४४
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मास्र भूम्यनृतं वदीः ।
 ब्रह्मस्वे माः रतिं कुर्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ४५
 अनौषधमभेषजः विषमं तद्वलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ ४६

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्त्रः पुत्रपौत्रकम् ।
 लौहखण्डाश्मचूर्णञ्च विषञ्च जरयेद्भरः ॥ ४७
 ब्रह्मस्त्रं त्रिषु लेकेषु कः पुमान् जराययति ।
 मन्थुप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः ॥ ४८
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्थुप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥ ४९
 चक्रात् तौव्रतरो मन्थुस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥ ५०
 मन्थुदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ ५१
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्थुना ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु यत् सौम्यं देवस्त्रेण तु या रतिः ॥ ५२
 तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मस्त्रं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् ॥ ५३
 गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पौड्येत् ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥ ५४
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥ ५५
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ।
 श्रौत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ॥ ५६
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ॥ ५७
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥ ५८

विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात् तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गात्रं हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥ ५८
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥ ६०
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यातिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्व्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके मद्भोयते ॥ ६२
 बाष्पीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनःसंस्मारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥ ६३
 निदाघकाले पानौघं यस्य तिष्ठति वासव ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ६४
 एकाहन्तु स्थितं तांयं पृथिव्यां राजसत्तम ।
 कुलानि तारयेत् तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति ॥ ६६
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा ।
 न चार्वेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ।
 माहाच्चलति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ७०

धने फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
 अपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ ७१
 फलमूलाश्रयात् पूज्यं स्वर्गं स्वस्तेन लभ्यते ।
 प्रायापवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ ७२
 गवाद्यशक्रदौक्षायाः स्वर्गगामौ दृणाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिषवणस्त्रायौ वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥ ७३
 नित्यस्त्रायौ भजेदर्कं सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तत् साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशके ॥ ७४
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलाके महौयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति ॥ ७५
 नाके चिरं स वसते उपवासो च ये भवेत् ।
 सततश्चैकशायौ यः स लभेद्दोषिता गतिम् ॥ ७६
 वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ।
 अक्षयास्तस्य लाकाः स्युः सर्वाकामगमास्तथा ॥ ७७
 उपवासश्च दौक्षाश्च अभिवेकश्च वासव ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानादि शिष्यते ॥ ७८
 अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते ।
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लाके महौयते ॥ ७९
 बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।
 चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८०
 इति बृहस्पतिसंहिता ।

दक्षसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञः सर्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥ २
ब्रह्मचारौ गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
एतेषान्तुः संहितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ३
जातमात्रः शिशुस्तावदुयावदष्टौ समा वयः ।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥ ४
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥ ५
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥ ६
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवव्रतानि च ।
ब्रह्मचारौ भवेत् तावद्रूढं स्नातो भवेद्गृही ॥ ७
द्विविधो ब्रह्मचारौ तु स्मृतः शास्त्रे मनूषिभिः ।
उपकुर्व्वाणिकस्त्वाद्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः ॥ ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारौ भवेत् पुनः ।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्वाश्रमविवर्जितः ॥ ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥ १०

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये चरतेस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्व्वाणोऽप्याश्रमाङ्गतः ॥
 त्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥ ११
 प्रातिलोम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥ १२
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलोन्ना वनाश्रितः ।
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ १३
 यस्येतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्तो न चाश्रमौ ।
 उक्तकर्मक्रमेणोक्तो न कान्तो मुनिभिः स्मृतः ॥ १४
 द्विजानान्तु द्वितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥ १५
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातरुत्थय कर्त्तव्यं यद्विजेन दिने दिने ।
 तत् सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १
 उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः कास्यैश्चान्यैरगर्हितः ॥ २
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानादयदि वा मोहात् स तेन पतितो भवेत् ॥ ३
 दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥ ४
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेष्वेषु यत् कर्म तत् प्रवक्ष्याम्यशीघ्रतः ॥ ५

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ६
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रममन्वितः ।
 स्रवत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशेषनम् ॥ ७
 क्लियन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥ ८
 नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥ ९
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्बर्षैर्व्यपोहति ॥ १०
 उषस्युपमि यत् स्नानं सन्ध्यायासुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तत्त्वं महापातकनाशनम् ॥ ११
 प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥ १२
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचितामियात् ॥ १३
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेदम्बु बोजितम् ।
 संहत्वाङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ॥ १४
 संहत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपसृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्यक्ष्य अङ्गानि समुसृशेत् ॥ १५
 अङ्गुष्ठेन प्रदंशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः ॥ १६
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयश्च तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्वाह चाग्नेण संसृशेत् ॥ १७

सन्ध्यायाश्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः ।
 स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ॥ १८
 सन्ध्याक्षीनोऽशुचिर्नित्यमनर्घः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्रुते ॥ १९
 सन्ध्याकर्मवसाने तु स्वयं होमो विधीयते ।
 स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥ २०
 ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिनियोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव हृतं यत्तु तदधुतं स्वयमेव हि ॥ २१
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलबोधनम् ।
 देवकार्याणि पूर्वार्द्धे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥ २२
 पितृणामपराद्धे च कार्याण्येतानि यत्नतः ॥ २३
 पौर्वार्द्धिकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ।
 न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥ २४
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ।
 द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥ २५
 वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते ।
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः पङ्कजसहितस्तु सः ॥ २६
 वेदस्त्रीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ।
 ततो दानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ २७
 समित् पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ।
 तृतीये चैव भागे तु प्योष्यवर्गार्थसाधनम् ॥ २८
 पिता माता गुरुर्भार्या प्रजा दीनाः समाश्रिताः ।
 श्रम्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ २९ ॥

ज्ञातिर्वन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ।
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्गं उदाहृतः ॥ ३०
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ।
 नरकं पोडने चास्य तस्माद्यत्नेन तं भरेत् ॥ ३१
 सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्त्तवन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ ३२
 स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तो मृतकाद्यान्ये य आत्मभरयो नराः ॥ ३३
 षष्ठ्यर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा पराः ।
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः ॥ ३४
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ॥ ३५
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने ।
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं नृदमाहरेत् ॥ ३६
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ ३७
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत् पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलापहरणं पश्चान्मन्त्रं वत्तु जले स्मृतम् ॥ ३८
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याञ्च स्नानभेदाः प्रकौर्त्तिताः ।
 मार्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥ ३९
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥ ४०

विश्वामित्र ऋषिच्छन्दो गायत्री सा विशिष्यते ।
 पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथाहृतः ॥ ४१
 पिष्टदेवमनुष्याण्यं कौटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवेष्वयं मनुष्येषु तिर्यग्भिर्योपजीव्यते ॥ ४२
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्ज्येष्ठायमी गृहो ।
 त्रयाणामायमाणान्तु गृहस्था यो निरुच्यते ॥ ४३
 तन्नैव सोदमानेन सोदन्ताहेतरं त्रयः ।
 भूतप्राणा भवेत् स्कन्धः स्कन्धाच्छाखाः सपत्न्याः ॥ ४४
 मूलेनैव यिनष्टेन सर्वमेतद्दिनश्रुति ।
 तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन रक्षितव्यं गृहायमी ॥ ४५
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्या माननीयस्य सर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्ता न गृहेण गृहायमी ॥ ४६
 न चैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
 अस्त्रात्वा चाप्यहुत्वा चाजघाटत्वा च मानवः ॥ ४७
 देवादौनामृणो भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपराऽग्नेन भुज्यते ॥ ४८
 न भुज्यते स एवैका या भुङ्क्तेऽन्नं स साक्षिणः ।
 विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्ता दयापरः ॥ ४९
 देवतातिथिभक्तस्य गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया क्षमा क्षमा यथा प्रज्ञा यागः कृतज्ञता ॥ ५०
 एते यस्य गुणाः सान्ति स गृहो सुख्य उच्यते ।
 संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥ ५१
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणायैः पष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥ ५२

अष्टमे लोकयात्रा तु बहिः सन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकश्चैव यच्चान्यदगृहकृत्यकम् ॥ ५३
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं कश्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥ ५४
 यामद्वयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥ ५५
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नैव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥ ५६
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविष्य यत् ॥ ५७
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसौर्दात ॥ ५८
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नव गृहस्थस्य शब्दयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥ १
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥ २
 अटेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।
 नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥ ३
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाक्यं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥ ४

चतुर्णां सांशकपेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 हयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ २३
 स्वसंवेद्यं हि तदब्रह्म कुमारौ मैथुनं यथा ।
 अयोगो नैव जानाति जातोन्वो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादिनिर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २५
 बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्कटाः सुराद्यापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायेणैककर्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्हं एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

सामान्यं याजितं न्यास आधिर्हीराश्च तद्धनम् ।
 क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥ १७
 आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
 यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ १८
 नवनवकवैत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
 इह लोके परे च श्रौः स्वर्गस्थश्च न सुचिन्ति ॥ १९
 यथैवात्मा परस्तद्वद्व्ययः सुखमिच्छता ।
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥ २०
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत् किञ्चित् क्रियते परे ।
 ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥ २१
 न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥ २२
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥ २३
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् ।
 दानञ्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते ॥ २४
 समद्विगुणसाहसमानन्त्यञ्च यथाक्रमम् ।
 दाने फलविशेषः स्याद्विंशत्यां तावदेव तु ॥ २५
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्यं त्वनन्तं वेदपारगे ॥ २६
 विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
 न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥ २७
 व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
 एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥ २८

मातापितृविहीनन्तु संस्कारादृष्टनादिभिः ।

यः स्थापयति तस्यैव पुण्यमद्वयं न विकर्त ॥ २८

न तच्छ्रेयाऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमन लभ्यते ।

यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसः विप्रेण स्थापतेन तु ॥ २९

यद्यदिष्टतमं लोके यस्यापि दयितं गृह्यते ।

तत्तद्गुणवते दयं तद्देशाद्ययमिच्छता ॥ ३०

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे दत्तयाऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्त्येऽनुवर्तिनी ।

गृहाश्रमममं नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥ १

तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमनुते ।

प्राक्ताम्ये वर्तमाना तु स्नेहात् तु निवारिता ॥ २

अवश्या सा भवेत् पयादयया व्याधिरुपेक्षितः ।

अनुकूला न याग्दृष्टा दक्षा साध्वी प्रियंवदा ॥ ३

आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥ ४

अनुकूलकलत्रा यस्तस्य स्वर्गे इहैव हि ।

प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥ ५

स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।

रक्त एका विरक्ताऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं न किम् ॥ ६

गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।

सा पत्नी या विनीता स्याद्विज्ज्ञा यथवर्तिनी ॥ ७

दुःखा ह्यत्रा सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ॥ ८
 याषित् सर्वा जलौकीव भुषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभूयापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥ ९
 जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनौ ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं वलं सुखम् ॥ १०
 सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 भृत्यवन्मन्यते पश्चाद्दृढभावे स्वकं पतिम् ॥ ११
 अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥ १२
 या हृष्टमनसा नित्यं ध्यानमानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरो नित्यं सा भार्या होतरा जरा ॥ १३
 शिष्यो भार्या शिशुभर्ता पुत्रो दासः समान्वितः ।
 यस्यैतानि विनौतानि तस्य लांके हि गौरवम् ॥ १४
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥ १५
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दांषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥ १६
 अदुष्टांपाततां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 स जौवनान्ते स्त्रीत्वञ्च वन्ध्रत्वञ्च समाप्नुयात् ॥ १७
 दरिद्रं व्याधितञ्चैव भर्तारं यावमन्यते ।
 शुनौ गृध्री च मकरी जायते सा पुनःपुनः ॥ १८
 नृते भर्त्तरि या नारी समारोहेद्दुताशनम् ।
 सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥ १९

व्यालगाही यथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् ।

तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥ २०

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

- उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १
- शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचसूत्रां द्विजः स्मृतः ।
शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥
शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥ ३
- अशौचादि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु न शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ ४
- एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा ।
उभयोः सप्त दातव्या ऋदास्त्रिस्तु पादयोः ॥ ५
- गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ।
द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥ ६
- अर्द्धप्रवृत्तिमात्रन्तु प्रथमा स्मृतिका स्मृता ।
द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥ ७
- लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्वी पूर्यते यया ।
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८
- त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
दातव्यमुदकं तावन्मृदभावो यथा भवेत् ॥ ९

ऋदा जलैर्न शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परौक्षितम् ॥ १०
 एतदेव दिवा शौचः रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापंतुसु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि ॥ ११
 दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तद्वर्द्धमातुरस्याहुस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥ १२
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिसंभोषता ।
 प्रायश्चित्तं न युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥ १३
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५

षष्ठोऽध्यायः ।

सूतकैर्न प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १
 सद्यःशौचं तथैकाहं द्वित्रिचतुरहस्तथा ।
 दशाहो द्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च ॥ २
 भरणान्तं तथा चान्यद्व्यपचन्तु सूतके ।
 उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥ ३
 ग्रन्थार्थतो विजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्पं सरहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन सूतकौ ॥ ४
 राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च दाले देशान्तरे तथा ।
 प्रतिनां सत्रिणाञ्चैव सद्यःशौचं विधीयते ॥ ५
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हीने हीनतरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥ ६

जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ७
 अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्तेऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवंविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ॥ ८
 व्याधितस्य कदर्यस्य मृणमस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ ९
 व्यमनामक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 अद्वात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत् ॥ १०
 न सूतकं कदाचित् स्याद्यावज्जीवन्तु सूतकम् ।
 एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥ ११
 सूतके मृतके चैव तथा च मृतसूतके ।
 एतत्संहतशौचानां मृतशौचेन शुध्यति ॥ १२
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ।
 दशाहात् परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥ १३
 दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत् ।
 मृतकान्ते मृतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥ १४
 एतत् संहतशौचानां पूर्वशौचेन शुध्यति ।
 उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥ १५
 चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्यर्शो विधीयते ॥ १६
 वर्णानामानुलोम्येन स्त्रोणामेका यदा पतिः ।
 दशष्टचरहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत् ॥ १७
 यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्गे तथैव च ।
 हयमाने तथाग्नौ च नाशौचं मृतसूतके ॥ १८

सुखकाले त्विदं सर्वमशौचं परिकौर्तितम् ।
आपन्नस्य सर्वस्य सूतकेन तु सूतकम् ॥ १८
इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

लाको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् ॥ १
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गो योग उच्यते ॥ २
नारण्यसेवनाद्योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
व्रतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥ ३
न च पथ्याशनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
न च शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन स भवेत् क्वचित् ॥ ४
न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतेस्तथा ।
लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥ ५
अभियोगात्तथास्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
पुनःपुनश्च निर्व्वेदाद्योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ६
आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रौडनकेन च ।
सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥ ७
यथात्मनिरतो नित्यमात्मक्रौडस्तथैव च ।
आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥ ८
व्रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
आत्मन्येव सुहृत्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिध्यति ॥ ९

सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रदपि विशेषतः ।

ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥ १०

य आत्मशक्तिरेकेण हितौघं नैव पश्यति ।

ब्रह्मोभूय स एवं हि दत्तपक्ष उदाहृतः ॥ ११

विषयासक्ताचित्तं हि यतिर्मोक्षं न विन्दति ।

यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगो विवर्जयेत् ॥ १२

विषयेन्द्रियसंयोगं केचिद्योगं वदन्ति हि ।

अधर्म्मो धर्म्मरूपेण गृहीतस्तैरपि गडतैः ॥ १३

मनसश्चात्मनश्चैव संयोगश्च तथापरः ।

उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवद्विताः ॥ १४

वृत्तिहीनं मनः कृत्वा चैतज्ज्ञं परमात्मनि ।

एकोक्तस्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते ॥ १५

कषायमाहविक्षेप लज्जाशङ्कादिचेतसः ।

व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥ १६

कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः पष्ठस्तत्र महत्तरः ।

देवासुरमनुष्यैस्तु न जेतुं नैव शक्यते ॥ १७

बलेन परराष्ट्रानि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते ।

जिता येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥ १८

बाहिर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।

सर्वश्चैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥ १९

सर्वभावांनिर्मुक्तः चैतज्ज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।

एतद्व्यानञ्च योगश्च श्रेष्ठाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः ॥ २०

त्यक्त्वा विषयभागांश्च मनो निश्चलतां गतम् ।

आत्मनश्चैव स्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥ २१

चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 हयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २२
 यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदस्तौति विरुध्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ २३
 स्वसंवेद्यं हि तदब्रह्म कुमारी मैथुनं यथा ।
 अयोगौ नैव जानाति जातोन्मो हि यथा घटम् ॥ २४
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत् सूक्ष्मत्वादनिर्य्येष्टं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २५
 बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २६
 सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥ २७
 तस्मात् त्यक्तकषायेणैककर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २८
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत् ॥ २९
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्ह एव सः ॥ ३०
 ब्रह्मचर्य्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कौर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३२
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्व्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥ ३३

पारित्रन्यं गृहीत्वा च यो धर्मो नावतिष्ठति ।
 श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजाऽशीघ्रं प्रवासयेत् ॥ ३४
 एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।
 त्रयो ग्रामस्तथा ख्यात ऊर्ध्वन्तु नगरायते ॥ ३५
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा ।
 एतन्नयं प्रकुर्वाणः स्वधर्माच्चरते यतिः ॥ ३६
 राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम् ।
 स्नेहपैशुन्यमात्सर्यं सन्निकर्षादसंशयम् ॥ ३७
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥ ३८
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशौलता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ३९
 तपोजपैः कृशोभूतो व्याधितोऽवसथावहः ।
 हृदो ग्रहगृहीतश्च यश्चान्यो विकलेन्द्रियः ॥ ४०
 नौरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः ।
 स दूषयति तत् स्थानं पशून् पौडयतीति च ॥ ४१
 नौरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्यादिनश्यति ।
 ब्रह्मचर्याविनष्टन्तु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥ ४२
 वसन्नावसधे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते ।
 तस्यावसधनाथस्य मूलान्यापि निहन्तति ॥ ४३
 आश्रमे तु यतिर्यस्य मूहत्तमपि विभ्रमेत् ।
 किं तस्यान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ॥ ४४
 सञ्चितं यदृष्टहस्तेन पापमाभरणान्तिकम् ।
 स निर्देहति तत् सर्वमेकरात्रापितो यतिः ॥ ४५

योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
 निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४६
 यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
 सोऽपि देशो भवेत् पूतः किं पुनस्तस्य बान्धवाः ॥ ४७
 द्वैतश्चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च ।
 न द्वैतं नापि चाद्वैतमितो तत् परमार्थिकम् ॥ ४८
 नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेण भावितः ।
 ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥ ४९
 द्वैतपक्षे समास्था ये अद्वैते तु व्यवस्थिताः ।
 अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥ ५०
 तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राख्यधीयन्ते श्रूयन्ते अन्यसञ्चयाः ॥ ५१
 दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम् ।
 अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम् ॥ ५२
 इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कौर्त्तिश्च समवाप्नुयात् ॥ ५३
 श्रावयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः ।
 अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यश्चोपजायते ॥ ५४
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

शीतातपसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तबिहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नं तत्पापसूचितम् ॥ १
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥ २
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्चान्नौणि पापसमुद्भवम् ॥ ३
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चापक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥ ४
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिचये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जघ्यादिभिः शमः ॥ ५
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरोकासा अतिसारभगन्दरौ ॥ ६
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७
जलादरं यकृतं ग्लोहा शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजौर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८
रक्तार्बुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ।
दण्डापतानकश्चित् वपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९
बल्लौकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ।
अर्शभाद्या नणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ॥ १०

अन्ये च बहवो रोगा जायन्तं पापमहाराः ।

उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ॥ ११

महापापेषु सर्वं स्यात् तद्वैमुपपातके ।

दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्पं व्याधिवलावलम् ॥ १२

अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ।

गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी ॥ १३

वृषदाने शुभाऽनडान् शुक्ताम्बरसकाञ्चनः ।

निवर्त्तनानि भूदाने दश दद्याद्विजातये ॥ १४

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्त्तनम् ।

दश तान्येव गाचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ १५

सुवर्णशतनिष्कान्तु तद्वैर्द्धिप्रमाणतः ।

अश्वदाने ऋदुः श्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥ १६

महिषीं माहिषीं दाने दद्यात् स्वर्णायुधान्विताम् ।

दद्यात्तज्जं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥ १७

लक्षसङ्ग्रहार्हं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्त्तने ।

दद्याद्द्विजसहस्राय सिटान्नं द्विजभोजने ॥ १८

रुद्रं जपेन्नक्षत्रपुष्पैः पूजयित्वा च त्र्यम्बकम् ।

एकादश जपेद्गुदान् दशांशं गुग्गुलैर्वृतैः ॥ १९

हुत्वाभिषेचनं कुर्यान्मन्त्रैर्वैष्णवैर्वृतैः ।

शान्तिके गणशान्तिश्च ग्रहशान्तिकपूर्वकम् ॥ २०

धान्यदाने शुभं धान्यं खारौषष्टिमितं स्मृतम् ।

वस्त्रदाने षट्पञ्चदशं कर्पूरसंयुतम् ॥ २१

दशपञ्चाष्टचतुर उपवेश्य द्विजान् शुभान् ।

विधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाय्यया ॥ २२

धेनुं दद्याद् द्विजातिभ्यो दक्षिणाञ्चापि शक्तिः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्करणैर्द्विजान् ॥ २३
 याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४
 पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्चयेद्विधिवद्द्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा दध्यनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २५
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मान्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रान् तद्वचनमन्यथा ॥ २७
 उपवासो व्रतश्चैव स्थानं तीर्थफलं तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २८
 सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्व्वकामिकम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ३०
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
 भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह पशुभिः ॥ ३१
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अष्टाष्टा नरकस्थान्ते पाण्डुकुष्ठौ प्रजायते ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्व्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १

चत्वारः कलसाः कार्य्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥ २
 अश्वस्थानादिष्टद्वयुक्तास्तौर्थादिकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३
 सव्वर्षधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भीपरि न्यस्येत् ॥ ४
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणस्य चतुर्मुखम् ।
 पलार्द्धार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ ५
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥ ६
 पूर्वार्दिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्रस्त्रवेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥ ७
 दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलहैमभिः ॥ ८
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥ ९
 ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहैमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १०
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वदेवा मरुद्गणाः ।
 प्रीता सर्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥ ११
 इत्युदौर्ध्वं सुहृर्भक्त्या तमाचार्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठौ विशुध्यति ॥ १२
 कुष्ठो गोवधकारी स्यान्नरकान्तेऽस्य निष्कृतिः ।
 स्थापयेद् घटमेकन्तु पूर्वोक्तद्रव्यसंयुतम् ॥ १३

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यत्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।

चाण्डालीगमने चैव ह्योनकोषः प्रजायते ॥ १

तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।

कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाख्यविभूषितम् ॥ २

तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।

सुवर्णनिष्कपटकेन निर्मितं नख्यहनम् ॥ ३

यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।

अथर्ववेदविद्भिप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥ ४

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।

दद्याद्विप्राय सम्पुज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ ५

धन्योनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।

सौम्याग्नाधिपतिः सौमान् मम पापं व्यपोहतु ॥ ६

इष्टं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।

दद्याद्देवं ह्योनकोषे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥ ७

गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।

तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ८

स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।

नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाख्यविभूषितम् ॥ ९

तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।

सुवर्णनिष्कपटकेन निर्मितं यादृशाम्पतिम् ॥ १०

यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।

सामविद्ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११

स्रष्टघातौ तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
 मूलो म्नाटवधे चैव तस्त्रेयं निष्कृतिः स्मृता ॥ २६
 साऽपि पापविशुद्धयैः चरेद्यान्द्रायणावतम् ।
 व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २७
 द्रुमं मग्नं समुच्चार्य ब्राह्मणीं तां विसर्जयेत् ॥
 सरस्वतिः जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते ॥ २८
 दुष्कर्मकरणात् पापं पाहि मां परमेश्वरि ।
 बालघातौ च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९
 ब्राह्मणोद्वाहनश्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 श्ववणं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥ ३०
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
 षडङ्गिकादशै रुद्रै रुद्रः सामभिधीयते ॥ ३१
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः ।
 एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३२
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्व्यायुतसङ्ख्याया ।
 एकादश स्र्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥ ३३
 पलान्येकादश तथा दद्यादक्षिणानुसारतः ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विज्येभ्यो दक्षिणान्दिशेत् ॥ ३४
 स्नापयेद्दम्पती पश्चात्तन्त्रैर्वैरुणदैवतैः ।
 आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्कारणानि च ॥ ३५
 गोवहा पुरुषः कुक्षी निर्बंशयोपजायते ।
 स च पापविशुद्धयै प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥ ३६
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
 स्त्रीहन्ता चातिसारो स्यादश्वत्थान् रोपयेद्दश ॥ ३७

दद्याच्च शर्कराघेनं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
 राजहा क्षयरोगौ स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥ ३८
 गोभूद्विरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
 घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ ३९
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशान्त्यति ।
 रक्ताब्जुदौ वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥ ४०
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥ ४१
 प्राजापत्यं सक्तचैवं दद्याद्घेनं सदक्षिणाम् ।
 कारुणाञ्च बधे चैव रुक्मभाषः प्रजायते ॥ ४२
 तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्यो गजघाती भवेन्नरः ॥ ४३
 प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यस्येत् ।
 गणनाथस्य मन्त्रान्तु मन्त्रो लक्षमितं जपेत् ॥ ४४
 कुलत्थशाकैः पूपैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उद्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥ ४५
 स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात् कर्पूरकं पलम् ।
 षष्ठे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ॥ ४६
 शतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यघनुत्तये ।
 महिषौघातने चैव कृष्णगुल्फः प्रजायते ॥ ४७
 खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ।
 निष्कत्रयस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्विरण्ययीम् ॥ ४८
 तरक्षी निहते चैव जायते काकरेक्षणः ।
 दद्याद्रत्नमयीं घेनं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५७
 हरिणे निहते खड्गः शृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णपल्लनिर्मितः ॥ ५९
 अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रमंयुता ॥ ५२
 उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तुरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्ध्यर्थे ॥ ५३
 मार्जारं निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावतं ससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ५४
 शकसारिकयोर्घाते नरः स्वलितवाग्भवेत् ।
 मच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥ ५५
 वकघाती दीर्घनसो दद्याद्गङ्गां धवलप्रभाम् ।
 काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गङ्गामसितप्रभाम् ॥ ५६
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे ससुदाहता ।
 तदर्द्धाङ्गेप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ५७
 इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

मुरापः श्यावदन्तः स्यात् प्राजापत्यान्तरं तथा ।
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्ध्यर्थे ॥ १

जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।
ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ॥ २
मद्यपो रक्तपित्तौ स्यात् स दद्यात् सर्पिषो घटम् ।
मधुनोऽर्धघटश्चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३
अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिलोदरः ।
यथावत्तेन शुद्धयर्थमुपोष्य भीष्मपञ्चकम् ॥ ४
उदक्या बीजितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ५
भुक्त्वा चासृश्य संसृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
विरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥ ६
परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
लज्जहामं स कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ७
मन्दादराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ।
प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ८
विषदः स्याच्छर्द्दिरोगौ दद्याद्दशपयस्त्रिणीः ।
मार्गहा पादरोगौ स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत् ॥ ९
पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् ।
घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् ॥ १०
धूर्त्तोऽपस्माररोगौ स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्वाञ्छ सदक्षिणाम् ॥ ११
शूलो परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
सांऽश्वदानं प्रकुर्व्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥ १२
दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥ १३

सुरालये जले वापि शक्यम् कुर्यात् करोति यः ।
 गुदरोगो भवेत् तस्य पापकृपः सुदारुणः ॥ १४
 क्षासं सुरार्चनेनैव गोदानद्वितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शास्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १५
 सर्भपातनजा रोगा यस्तत्प्रीहज्जलोदराः ।
 तेषां प्रगमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १६
 एतेषु दद्याद्दिप्राय जलधेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलद्वयममन्वितम् ॥ १७
 प्रतिमाभङ्गकारो च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 संवत्सरवयं मिष्टे दक्षत्यं प्रतिवामरम् ॥ १८
 घट्टाद्वयेत् तमश्नत्यं स्वर्गलोक्तविधानतः ।
 तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं संपूजितम् ॥ १९
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्दिजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घट्टद्वयममन्वितम् ॥ २०
 खल्लौटः परनिन्दायान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥ २१
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निस्तव्यमितं हेम स दद्यात् मत्स्यवर्तिनाम् ॥ २२
 इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
 स तु स्पर्शशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥ १
 श्रीङ्मुखो ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥ २
 कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥ ३
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिदासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४
 सुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गभूर्द्विजः ।
 सुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५
 त्रपुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य द्विसं सोऽपि दद्यात् पलशतं त्रपु ॥ ६
 सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्यादष्टतधेनुं विधानतः ॥ ७
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते बहुभूतकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ८
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ९
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये ॥ १०
 इक्षोर्बिकारहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥ ११

लोहहारौ च पुरुषः कर्वुराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥ १२
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्डादिपीडितः ।
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात् तैलघटद्वयम् ॥ १३
 आमन्त्रहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४
 पक्वान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्तत्तं दशांशं जुहुयात् तिलैः ॥ १५
 फलहारौ च पुरुषो जायते त्रिणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥ १६
 तास्तुलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥ १७
 शाकहारौ च पुरुषो जायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याच्चै महानीलमणिद्वयम् ॥ १८
 कन्दसूतस्य हरणात् क्रस्वप्राणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्य्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥ १९
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मिकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २०
 दारुहारौ च पुरुषः स्त्रिन्नपाणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषेः शुद्धो काश्मोरजपलद्वयम् ॥ २१
 विद्यापुस्तकहारौ च किलः सूक्तः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२
 वस्त्रहारो भवेत् कुष्ठौ सम्प्रदद्यात् प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमितच्चै व वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥ २३

ऊर्णाहारौ लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम् ।
 स्वर्णनिष्कमितं हेमवर्णिं दद्याद्विजातये ॥ २४ ॥
 पटसूत्रस्यः हरणान्त्रिलोमा जायते नरः ।
 तेन धेनुः प्रदातव्याः विशुद्धग्रथं द्विजन्मने ॥ २५ ॥
 श्रीषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।
 सूर्यायाध्वः प्रदातव्या मासं देयञ्च काञ्चनम् ॥ २६ ॥
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारौ स्याद्रक्तवातवान् ।
 सवस्त्रां महिषो दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥ २७ ॥
 विप्ररत्नापहारौ चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
 तेन कार्यं विशुद्धग्रथं महारुद्रजपादिकम् ॥ २८ ॥
 मृतवत्सोदितः सर्व्वो विधिरत्र विधीयते ।
 दशांशहोमः कर्त्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥ २९ ॥
 देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
 ज्वरो महोज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥ ३० ॥
 ज्वरे रौद्रं जपेत् कर्णे महारुद्रं महाज्वरे ।
 अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्वयं जपेत् ॥ ३१ ॥
 नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणीयुतः ।
 तेनन्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तिः ॥ ३२ ॥
 इति शातातपोयेः कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

साहगामी भवेद्यत्तु निष्कं न स विनश्यति ।
 धाण्डालीगमने यैश्च होनकोतः प्रजायते ॥ १
 तस्य प्रतिप्रियां कर्तुं कुम्भसुत्तरतो न्यसेत् ।
 छाणयस्तसमाश्रित्यं छाणमाख्यविभूषितम् ॥ २
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रं धनैश्चरम् ।
 सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं नरदाहनम् ॥ ३
 यजेत् पुरुषसूक्तो न धनदं विष्णुसपिणम् ।
 अथर्ववेदविशिष्टो याथर्व्यं समाधरेत् ॥ ४
 सुवर्णपात्रकां कृत्वा भिक्षाविंशतिमद्वया ।
 दद्याद्विनायकस्युच्य निष्पापोऽहमिति ब्रूवन् ॥ ५
 धनोनामधिपो देवः शङ्करश्च प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः शोभान् मम पापं लप्याहृतु ॥ ६
 इमं मन्त्रं मसुषार्यं आचार्य्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं होनकोतपे निष्कनाशे विशुद्धये ॥ ७
 गुरुजायामिगमनान्मूलतत्पुत्रः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्माद्या ॥ ८
 स्थापयेत् कुम्भमेवास्तु पवित्रायां शुभे दिने ।
 नोक्तवस्तसमाश्रित्यं नोक्तमाख्यविभूषितम् ॥ ९
 तस्योपरि न्यसेद्देवं तास्त्रपात्रं प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं यादसाम्प्रतिम् ॥ १०
 यजेत् पुरुषसूक्तो न पुरुषं विष्णुसपिणम् ।
 आभविद्वाह्यस्तस्य सासवेदं समाधरेत् ॥ ११

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १२
 यादमासधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 संसाराद्धो कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु ते ॥ १३
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवसन्तुष्ट्यः सूत्रज्ञाच्छ्रमशान्तये ॥ १४
 स्वसुतागमने चैव रक्ताङ्गुष्ठं प्रजायते ।
 भगिनीगमने चैव पीतङ्गुष्ठं प्रजायते ॥ १५
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलसं न्वसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छ्रितं पीतमाख्यविभूषितम् ॥ १६
 तस्योपरि न्वसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कपट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥ १७
 यजेत् पुरुषसूक्तो न वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥ १८
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ १९
 देवानामधिपो देवा वज्रो विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पाप भम निहन्तु ॥ २०
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं न पापस्यापनुत्तये ॥ २१
 भ्रातृभार्याभिगमनाद्गन्तुङ्गुष्ठं प्रजायते ।
 स्ववधुगमने चैव क्षणिकुष्ठं प्रजायते ॥ २२
 तेन कार्यं विशुद्धेयं प्रागुक्तस्याधिनैव हि ।
 दशांशहोमः सर्वत्र घृताक्षैः क्रियते तिलैः ॥ २३

यदगस्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलपष्टिप्रमाणतः ॥ २४
 कार्पासभारसंयुक्तां कांश्यटोद्गां सवत्मिकाम्
 दद्याद्विप्राय विधिवदिसं मन्त्रमुदोरयेत् ।
 सुरभौ वैष्णवौ माता मम पापं व्यपीडतु । २५
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्वमेधिनः ।
 स तु पापविशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २६
 दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम् ।
 तिलद्रोणगतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥ २७
 पितृस्वस्रभिगमनाहजिष्णांशप्रणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन शक्तिः ॥ २८
 मातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुक्षः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २९
 मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दानप्रदानतः ॥ ३०
 मृतभार्याभिगमने मृतभार्य्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्धयर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ ३१
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सहिषीदानयत्नतः ॥ ३२
 तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मासं रुद्रजपः कार्य्या दद्याच्छ्रुत्या च काञ्चनम् ॥ ३३
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तादृक् ।
 स पातकविशुद्धयर्थं प्राजापत्यहयं चरेत् ॥ ३४

स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ।
 तत्पापस्य विशुद्धार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३५
 पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्धये ॥ ३६
 अश्वयोनौ च गमनाद् गुदस्तम्भ प्रजायते ।
 सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्यात् शिवस्य च ॥ ३७
 एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः ।
 स्त्रौणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमात् ॥ ३८
 इति शातातपीये कर्मविपाकेऽगस्यागमनप्रायश्चित्तं
 नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरमृद्धाद्रिद्रुमादिशकटेन च ।
 भृग्वग्निदारुशस्त्राश्मविषोदन्धनजैर्मृताः ॥ १
 व्याघ्राहिगजभूपालचौरवैरवकाहताः ।
 काष्ठशल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥ २
 विसूचिकान्नकवलदवातीसारतो मृताः ।
 शाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३
 असृश्या अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः ।
 पञ्चत्रिंशत् प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥ ४
 पित्राद्याः पिण्डभाजः स्युस्तयो लेपशुजस्तथा ।
 ततो नान्दीमुखाः प्रोक्तास्तयोऽप्यशुमुखास्तथा ॥ ५

द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ।
 गतिहोनाः सुतादौनां सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥ ६
 दश व्याघ्रादिनिहता गर्भं विघ्नन्त्यसौ क्रमात् ।
 द्वादशास्त्रादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥ ७
 विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशेष्वपि ।
 वर्षेकबालकं कुर्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८
 व्याघ्रेण हन्यते यस्तुः कुमारौगमनेन च ।
 द्वादशैव सर्पेण गजेन नृपटुष्टकत् ॥ ९
 राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौरैः पशुहिंसकः ।
 बैरिणा मित्रभेदौ च वकवृत्तिर्वृकेण तु ॥ १०
 गुरुघातौ च शय्यायां मत्सरो शौचवर्जितः ।
 द्रोही संस्काररहितः शूना निक्षेपहारकः ॥ ११
 नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ।
 क्रिमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणः च निहन्तनः ॥ १२
 शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः ।
 मृगुणा मेदिनीचौरो वज्रिणा यज्ञहानिकृत् ॥ १३
 हवैः दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ।
 अश्मना द्विजनिन्दाकृदिपेण कुम्भतिप्रदः ॥ १४
 उद्वन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदो जलेन तु ।
 क्रिमिणा राजदन्तहृदतीसारिणः लोहहृत् ॥ १५
 आकिन्याद्यैश्च स्त्रियते सदर्पकार्यकारकः ।
 अनध्यायेऽप्यधीयानो स्त्रियते विद्युता तथा ॥ १६
 असृश्रसर्गसङ्गौ च वस्तुमाश्रित्य शास्त्रहृत् ।
 पतितो मदविकेतानपत्यो द्विजवस्त्रहृत् ॥ १७

अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधयते ।
 कारयेन्निष्कमाचन्तु पुरुषं प्रेतर्कपिणम् ॥ १८
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ।
 पिष्टैः क्षणातिलैः कुर्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः ॥ १९
 मध्वान्यथर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ।
 अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥ २०
 क्षणवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वौषधिसमन्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥ २१
 सप्तधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत् ।
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतर्कपिणम् ॥ २२
 कुर्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ।
 षडङ्गञ्च जपेद्द्वयं कलसे तत्र वेदवित् ॥ २३
 यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ।
 नायत्राश्वैव कर्त्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये ॥ २४
 अहशान्तिकपूर्वञ्च दशांशं जुहुयात् तिलैः ।
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥ २५
 प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमान्वितम् ॥ २६
 ददामि तस्मै प्रेताय यः पौडां कुरुते मम ।
 सजलान् क्षणकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान् ॥ २७
 द्वादश प्रेतसुद्दिश्य दद्यादेकञ्च विष्णवे ।
 ततोऽभिषेच्यदाचार्यो दम्पतीकलसोदकैः ॥ २८
 शुचिर्व्वरायुधधरो मन्त्रैर्व्वरुणदेवतैः ।
 यजमानस्ततो दद्यादाचार्याय सदर्शिणाम् ॥ २९

ततो नारायणवलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
 एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ ३०
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतैष्वपि ।
 व्याघ्रेण निहते प्रेते परवान्यां विवाहयेत् ॥ ३१
 सर्पदंष्ट्रे नागबलिर्द्वेयः सर्वेषु काञ्चनम् ।
 चतुर्निष्कमितं हेमगजं दद्याद्गजेर्घते ॥ ३२
 राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषस्तु हिरण्यमयम् ।
 चौरिण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥ ३३
 वृकेन निहते दद्याद्यथाशक्ति च काञ्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलौसमन्विता ॥ ३४
 निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
 शौचहीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥ ३५
 संस्कारहीने च मृते कुमारस्य विवाहयेत् ।
 शुना हते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः ॥ ३६
 शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कृमिभिश्च मृते दद्याद्गोधूमाक्षं द्विजातये ॥ ३७
 शृङ्गिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसंयुतम् ।
 शकटेन मृते दद्यादश्वं सोपस्कारान्वितम् ॥ ३८
 भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ।
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥ ३९
 दधेन निहते चैव कर्त्तव्या सदाने सभा ।
 शस्त्रेण निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥ ४०
 अश्वना निहते दद्यात् सप्तत्सां गां पर्यास्वनीम् ।
 विप्रेण च मृते दद्यान्नेदिनीं त्रैत्रसंयुताम् ॥ ४१

उद्वन्धनमृते चापि प्रदद्याद्गन्धं पयस्विनीम् ।
 मृते जलेन वरुणं ह्येवं दद्याच्चिनिष्ककम् ॥ ४२
 वृक्षं वृक्षहते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
 अतौसारमृते लक्षं सावित्र्याः संहतो जपेत् ॥ ४३
 शाकिन्यादिमृते चैवं जपेद्बुद्धं यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहतं विद्यादानं समाचरेत् ॥ ४४
 अस्पर्शं च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ।
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमात्रित्य संस्थिते ॥ ४५
 पातित्येन मृते कुर्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां जवतिष्ठरेत् ॥ ४६
 निष्कलत्रयमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयाहते ।
 कपिना निहतं दद्यात् कपिं कनकनिर्मितम् ॥ ४७
 विसृचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजाम् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले मृते ॥ ४८
 केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ।
 एवं कृते विधानेन विदध्यादीर्घदेहिकम् ॥ ४९
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ।
 दद्युः पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसम्पदः ॥ ५०
 इति शातातपप्रोक्तो विपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥ ५१
 इति शातातपीये कर्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्तं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

लिखितसंहिता ।

इष्टापूर्त्तु कर्त्तव्यो ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठसुदकं शुभम् ।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्विदूषा भवेत् ॥ २
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तत्त्वोक्तान् प्राप्नुयान्मर्त्यैः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्तफलमश्नुते ॥ ४
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम् ।
आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५
इष्टापूर्त्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ।
अधिकारो भवेच्छूद्रः पूर्त्तेऽधर्मो न वैदिके ॥ ६
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाज्जलिम् ।
असंस्कृतमृतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाज्जलिम् ॥ ८
एकादशाहं प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ।
मुच्यते प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति ॥ ९
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
यजेत वाग्धमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १०

वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योऽन्यं करताडनैः ॥ ११
 गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नान्ना पिण्डन्तु निर्व्वपेत् ।
 नरकस्थो दिवं यातिः स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२
 आत्मना वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नान्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १३
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णश्चुरस्तथा ।
 लाङ्गुलशिरसोश्चैव स वै नौलवपः स्मृतः ॥ १४
 नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्त्रेव मासिकम् ।
 प्रणमासौ चाब्दिकश्चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥ १५
 यस्यैतानि न कुर्व्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं द्विजः ।
 मातापित्रोः पृथक्कुर्यादेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि ॥ १७
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तुःसन्ततम् ।
 अद्वैतं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकन्तु निर्व्वपेत् ॥ १८
 संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये ।
 निर्व्वाम्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु चयेऽहनि ॥ १९
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्व्वणं कुरुते द्विजः ।
 अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः ॥ २०
 अभावस्यां क्षयो यस्य पितृपक्षेऽथवा यदि ।
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः ॥ २१
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अहन्येकादशे प्राप्ते पार्व्वणन्तु विधीयते ॥ २२

यस्य संवत्सरादव्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजः ॥ २३
 पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु चयेऽहनि ॥ २४
 तस्यां सत्यां प्रकर्त्तव्यं तस्या श्वश्रूति निश्चितम् ॥ २५
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं सा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥ २६
 स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ २७
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥ २८
 अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषं तत् यमः प्राह पङ्क्तिप्रावन एव सः ॥ २९
 अग्नौकरणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्द्वैश्वदैविके ॥ ३०
 अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा ॥ ३१
 अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा ।
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकादिष्टं न पार्वणम् ॥ ३२
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्विजन्मनः ।
 तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥ ३३
 वर्षवृद्धाभिषेकादि कर्त्तव्यमधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि ॥ ३४

स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिधानान्तरं कार्यं तत्रैवाहःकृतं भवेत् ॥ ३५
 शालाग्नौ पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥ ३६
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किर्त्तव्यम् ॥ ३७
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
 संविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽग्नौयादनग्निमान् ॥ ३८
 उच्छेपणन्तु नोत्तिष्ठेदयावद्विप्रविसर्जनम् ।
 ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३९
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणश्च विशेषतः ।
 नैते निर्मात्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः ॥ ४०
 पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥ ४१
 पान आचमने चैव तर्पणेऽद्वैतके सदा ।
 कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥ ४२
 वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपसृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रूधिरणाचमन्ति ते ॥ ४३
 नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः ।
 पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ४४
 पिण्डैः कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूत्रांश्छिष्टपुरौषच्च तेषां त्यागो विधीयते ॥ ४५
 देवपूर्वं तु यच्छादमदैवञ्चापि यद्ववेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत् तत्र कुर्याच्छादन्तु पैदकम् ॥ ४६

मातुः आहन्तु पूर्वं पितॄणां तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहानाञ्च द्वौ आह्वयं स्मृतम् ॥ ४७
 क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४८
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महावलाः ।
 ये यत्र विहिताः आह्वे सावधाना भवन्तु ते ॥ ४९
 इष्टिआह्वे क्रतुर्दक्षो वसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामोऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरुरवा माद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत् ॥ ५०
 यस्यास्तु न वेदभ्राता न विज्ञायेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत् तां प्राज्ञः पुत्रिकाकर्मशङ्कया ॥ ५१
 अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्घिताम् ।
 अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५२
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्त्रयास्तृतीयं तत्पितुः पितुः ॥ ५३
 मृन्मयेषु च पात्रेषु आह्वे यो भोजयेत् पितॄन् ।
 अन्नदाता पुरोधश्च भोक्ता च गरकं व्रजेत् ॥ ५४
 अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 घृतेन प्रोक्षणं कार्यं मृदः पात्रं पवित्रकम् ॥ ५५
 आह्वं कृत्वा परआह्वे यस्तु भुञ्जीत विद्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५६
 आह्वं दत्त्वा च भुङ्क्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥ ५७

पुनर्भोजनमध्वानं भारध्ययनमैशुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहं होमं आहं कृत्वाष्ट वर्जयेत् ॥ ५८
 अध्वगासौ भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः ।
 कर्मकृत्वायते दामः स्त्रीगमने च शूकरः ॥ ५९
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत शुध्येत तदनन्तरम् ॥ ६०
 आर्द्रवासास्तु यत् कुर्याद्वह्निर्जानु च यत्कृतम् ।
 सर्वं तन्निष्फलं कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहम् ॥ ६१
 चान्द्रायणं नवआहे पराको मासिके तथा ।
 पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् परमासे कृच्छ्रमेव च ॥ ६२
 जनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 शावे मासन्तु सुक्ता वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥ ६३
 सर्पविप्रहृतानाञ्च शृङ्गिर्दंष्ट्रिसुरौसृपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव आहमेपां न कारयेत् ॥ ६४
 गोभिर्हृतं तयोद्वहं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तं सृशन्ति च ये विप्राः प्राजाश्चाय भवन्ति ते ॥ ६५
 अग्निद्राता तथा चाग्नेः पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥ ६६
 ब्राह्ममुष्णं पिवेदापस्यहमुष्णं पयः पिवेत् ।
 ब्राह्ममुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७
 गोभूदिरण्डरुणे क्षोणां क्षेत्रगृहस्य च ।
 यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्नक्षत्रघातकम् ॥ ६८
 उच्चगाः सह धावन्ते यद्येको धर्मघातकः ।
 सर्वे ते शुद्धिमुच्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः ॥ ६९

पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चःण्डालवेश्मनि ।
 स मासाहं चरेद्द्वारि मासं कामकृतेन तु ॥ ७०
 योगेन पतितेनैव स्पर्शं स्नानं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७१
 ब्रह्महा च सुरापयी स्तेयोऽच गुरुतल्पगः ।
 महान्ति पातकान्वाहुस्तत्संसर्गो च पञ्चमः ॥ ७२
 स्नेहाहा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ७३
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥ ७४
 कुलवासनपण्डिषु गृह्येषु जडेषु च ।
 जात्यन्ये वधिरं मूके न दोषः परिवेदने ॥ ७५
 क्लोवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ७६
 पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ।
 विक्रोगात् गजञ्चाश्वं गोवधं तस्य निर्दिशेत् ॥ ७७
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
 तृतीयेतु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥ ७८
 चाण्डालोदकसंस्पर्शं स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७९
 चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिवते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८०
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ ८१

चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राज्ञापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तदर्हन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८२
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूकरयायमैः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ८३
 अज्ञानतः स्नातमात्रमा नाभेन्तु विगेषतः ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्मर्गने मतम् ॥ ८४
 बानस्यैव दशाहं तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोदकक्रिया ॥ ८५
 श्रावसूतक उत्पन्ने सूतकान्तु मदा भवेत् ।
 गावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः गायशोधिनी ॥ ८६
 पष्टेन शुद्धतैकाहं पञ्चमे द्व्यहमेव तु ।
 चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात् त्रिपुरुषे दशमेऽहनि ॥ ८७
 मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः ।
 आ दाहान्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥ ८८
 आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाच्च फलसन्धावाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ८९
 मार्ज्जनोरजसासक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ।
 नवाभसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाहातम् ॥ ९०
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्तुषु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अक्षुप्तोर्व्यसते सदा ॥ ९१
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्हंसं गायत्र्यष्टयतं जपेत् ॥ ९२

शङ्खसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यसंहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥ १
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥ २
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मोदं परिकीर्तितम् ॥ ३
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
क्षत्रिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परीकौर्तितम् ॥ ४
शूद्रस्य द्विजशूद्रूषा सर्व्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्व्वेषामविशेषतः ॥ ५
ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥ ६
आचार्य्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि ॥ ७
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्वेदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥ ८
इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुठताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु स्यन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥ १
 अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्त्तव्यं वर्णानाञ्च समाचरम् ॥ २
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य च ।
 धनान्तञ्चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्तजन्मनः ॥ ४
 चतुर्थे मासि कर्त्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ।
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि जुडा कार्या यथाकुलम् ॥ ५
 गर्भाष्टमेऽब्दे कर्त्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशेऽविशः ॥ ६
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ।
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्त्तिता ॥ ७
 नाभिभाषित सावित्रीमत_ऊर्ध्वं निवर्त्तयेत् ॥ ८
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्याः सर्वधर्मवहिष्कृताः ॥ ९
 मौञ्जोवन्धो द्विजानान्तु क्रमान्मौञ्जो प्रकीर्त्तिता ।
 मार्गं वैयाघ्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ १०
 पर्णपिप्पलबिल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्त्तिताः ।
 कर्णकेशललाटेस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ ११

श्रवणाः सत्त्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।
यज्ञोपधौतं कार्पासक्षौमोर्णानां यथाक्रमम् । १२
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णनामनुपूर्वशः ॥ १३
इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्मै प्रयच्छति ।
भृतकाध्यापको यस्तु, उपाध्यायः स उच्यते ॥ १
प्रयतः कल्पमुत्याय ज्ञाता हुतहुताशनः ।
कुर्वीत प्रयतो सुत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥ २
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥ ३
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवश्च प्रकीर्तयेत् ।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ४
चतुर्दशीं पञ्चदशोमष्टमीं राहुचूतकम् ।
उल्कापातं महीकम्पमशीचं ग्रामविप्लवम् ॥ ५
ऋन्द्रप्रयागं सुरतं घनसङ्घातनिस्वनम् ।
घःद्यकोलाहलं दुद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥ ६
नाधौयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
देवायतनवल्मीकश्मशानशिवसन्निधौ ॥ ७
भैक्षचर्यान्तथा कुर्याद् ब्राह्मणेषु यथाविधि ।
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् पाङ्मुखः शुचिः ॥ ८

हितं प्रियं गुरोः कुर्यादहङ्कारविवर्जितः ॥ ८
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद् गुरोर्वचनकृद्भवेत् ॥ १०
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ ११
 मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ।
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलौलाश्च विप्रपतः ॥ १२
 मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारौ समाहितः ॥ १३
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरणं बुधः ।
 गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥ १४
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्यामसमानार्पणोत्तरजाम् ।
 मातृतः पञ्चमीश्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥ १
 ब्राह्मो देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव देशाचयाष्टमोऽधमः ॥ २
 एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्त्तिताः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ ३
 अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तः परिकीर्त्तितः ।
 यज्ञेषु ऋत्विजे देवमादायार्षस्तु गोद्वयम् ॥ ४
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्त्तितः ।
 आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयान्मिथः ॥ ५

राक्षसी युजहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छ्रितात् ।
 तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥ ३
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्त्तिता ।
 ब्राह्मणो क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्त्तिताः ॥ ७
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्राः शूद्रस्य कीर्त्तिता ॥ ८
 नापद्यपि न दात्तव्या शूद्रा भार्या द्विजजना ।
 पत्यां तस्य प्रसूतस्य निरुत्तिनं विधीयते ॥ ९
 तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्वधर्माभूतां वरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रायाश्चे त्रयोदशे ॥ १०
 नौयते तु सपिण्डत्वं येषां आद्यं कुलोक्तम् ।
 सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्त ते ॥ ११
 सपिण्डोत्तरणं कार्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् ।
 आद्यं द्वादशकं कृत्वा आद्ये प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १२
 सपिण्डोत्तरणं नाहं न च शूद्रस्तथाहंति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शूद्रभार्यां विवर्जयेत् ॥ १३
 पाणिग्राह्यः सवर्णास्तु नृज्ज्ञेयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्द्वेदले तु द्विजस्त्रयः ॥ १४
 सा भार्या या वहेदग्निं सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्राजावती ॥ १५
 लालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च ।
 लालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥ १६
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चसूना गृहस्थस्य चुल्लो पेथरुपस्करः ।
 कण्डनी चोटकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न ह्यपयेत् ।
 यच्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति । २
 देवयज्ञो भृतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३
 होमो दैवो बलिर्भोजनः पितरः पिण्डक्रिया स्मृतः ।
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्तेति यथाविधि ॥ ५
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्यात् तन्नाच्छेडो गृहायमी ॥ ६
 यथा भर्ता प्रभुः स्वोणां वर्णाणां ब्राह्मणो यथा ।
 अतिथिस्तद्देवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७
 न व्रतैर्नापवासेन धर्म्येण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् । ८
 न ज्ञानेन न होमेन नैवाग्निपरितपेणात् ।
 ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥ ९
 नाग्निगृथूपया चान्या ज्ञानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थां दिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥ १०
 न भैक्षेन च मौनेन शून्यागाराययेन च ।
 योगौ सिद्धिमवाप्नोति यथा भैद्युनवर्जनात् ॥ ११

न यत्तैर्दक्षिणाभिश्च बह्निशुश्रूषया न च ।
 गृहो स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात् ॥ १२
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थाऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥ १३
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दशं च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च तथाविधिः ॥ १४
 यज्ञैर्व्या पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 वैवाधिकारिकान्नेन पिबेत् साममतन्द्रितः ॥ १५
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः ।
 न भिचेत् धनं शूद्रात् सर्वं दद्यादभौषितम् ॥ १६
 वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्तूनां शुद्धं विद्यात् पात्रं बलीततम् ॥ १७
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माज्जितधनं तथा ।
 याजयेत् सदा विप्रा आह्नस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥ १८
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्वेद्वलीपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ १
 पुत्रेषु दारान् निक्षिप्य तथा वानुगतो वने ।
 अग्नौ नुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥ २
 यदाहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥ ३

ग्रासादाहत्य चाश्लोयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायश्च सदा कुर्याज्जटाश्च विभृयात्तथा ॥ ४
 तपसा शोषयेन्नित्वं स्वकश्चैव कलेवरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥ ५
 ग्राह्यथाकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याच्च षष्ठक एव च ॥ ६
 कृच्छ्रैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्य्यश्च पालयेत् ।
 एवं नौत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७
 इति शङ्खौये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

ह्यत्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्व्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोम्य द्विजो ब्राह्मण्यसी भवेत् ॥ १
 विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्तवर्ज्जने ।
 अतीते पादसम्याते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥ २
 न व्यथेत तथालासे यथालब्धेन वर्त्तयेत् ।
 नः पाचयेत्तथैवान्नं नाश्लोयात् दास्यचिदृष्टहे ॥ ३
 शृङ्गयालावुपात्राणि यतीनान्शु दिनिर्दिशेत् ।
 तेषां सम्मार्ज्जनाच्छूद्धिरग्निश्चैव प्रकीर्त्तिता ॥ ४
 कौपोनाच्छादनं वासी विभृयादसखस्वरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्यादयत्र सायं गृहो सुनिः ॥ ५
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
 सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ६

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णेर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संशयेत् ॥ ७
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्राश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्थायात् परांगतिम् ॥ ८
 जल्पनायस्तु निर्व्विण्णो मन्यते च तथैव च ।
 आधिभिर्याधिभिश्चैव तं देवो ब्राह्मणं विदुः ॥ ९
 अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्य्ययः ।
 गर्भावासे च वसतिस्तस्यानुच्येत नान्यथा ॥ १०
 जगदेतन्निराक्रन्दं न तु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्व्विण्णो सुच्यते नात्र संशयः ॥ ११
 प्राणायामैर्हृद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ १२
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १३
 मनसः संयमस्तज जैर्द्धारणेति निगद्यते ।
 संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकौर्त्तितः ॥ १४
 हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्व्वस्मादुद्योगतः शुभम् ॥ १५
 हृदिस्था देवताः सर्व्वे हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतीषि भूयश्च हृदि सर्व्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १६
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्ममथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद्भृदि स्थितम् ॥ १७
 हृद्यर्कचन्द्रमाः सूर्य्यः सोमो मध्ये हुताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥ १८

अणोरणौयान् सद्गतो सद्गौया-
नात्मास्य जन्तोर्निर्दितां गुहायाम् ।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको

धातुः प्राप्तादान्महिमानमात्मनः ॥ १९

वासुदेवस्तमोऽन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते ।

अज्ञानपटसंवोतेरिन्द्रियैर्विषयेषुभिः ॥ २०

एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।

एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २१

विदेहमेतं पुरुषं महान्त-

मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्यो-

र्नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाथ ॥ २२

पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।

पञ्चेमानि विजानीयन्महाभूतानि पण्डितः ॥ २३

चक्षुश्चोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।

बुद्धौन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥ २४

शब्दा रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥ २५

हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।

कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं मति शरीरके ॥ २६

मनो बुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।

इन्द्रियेभ्यः पराणौह चत्वारि प्रवराणि च ॥ २७

तथात्मानं तद्व्रतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।

तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥ २८

इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।
 अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् ।
 निर्दुःखमसूत्रं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८
 विज्ञानसारयिर्यस्तु मनः प्रग्रहवन्धनः ।
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २९
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ।
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३०
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषान्न परं कलित् मा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३१
 एषु सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यद्विरलः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया वुष्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ३२
 इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियाज्ञानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 मृद्गिरङ्गिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपसृज्य यथाविधि ।
 तीर्थमावाहनं कुर्यात् तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २
 प्रपद्य वरुणं देवमभसां पतिमर्चितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघावनिसूदनम् ।
 सान्निध्यमास्मिंस्तोये च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥ ४

रुद्रात् प्रपद्य वरदान् सर्वानप्यु सदस्तथा ।
 सर्वानप्यु सदस्यैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥ ५
 देवमंशुसदं बलिं प्रपद्या घनिसूदनम् ।
 आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणश्चाप एव च ।
 शमयन्त्वाशु मे पापं साधु रक्षन्तु सर्वशः ॥ ७
 हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्जगतीति चतसृभिः ।
 शत्रो देवोति च तथा शन्न आपस्तथैव च ॥ ८
 इदमापः प्रब्रूते द्यूतञ्चैव सुदीरयेत् ।
 एवं सन्मार्जनं कृत्वा च्छन्द आर्पञ्च देवताः ॥ ९
 अधमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ॥ १०
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिस्त्रैवाधमर्षणः ।
 देवता भाववृत्तश्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥ ११
 ततोऽश्वसि निमग्नः स्यात्तिष्ठः पठेदधमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्धनि तथा महाव्याहृतिभिर्जलम् ॥ १२
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाधमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३
 अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौत वाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि सञ्जपेत् ॥ १४
 उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशार्टी न पीडयेत् ।
 अनेन विधिना स्नातस्तोर्थस्य फलमश्रुते ॥ १५
 इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८

नवमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 कार्यं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं वारस्य तु ॥ १
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं पितॄन् तर्ज्जनिमूलकम् ॥ २
 प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रमृज्य मुखं पश्चादङ्गिः, खं समुपस्पृशेत् ॥ ३
 हृन्नाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ४
 अन्तर्जानुः शुचौ देशे प्राञ्ज, खः सुसमाहितः ।
 उदङ्म, खोऽपि प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५
 अङ्गिः, समुद्धृताभिस्तु ह्यीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
 षङ्गिना, चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपस्पृशेत् ॥ ६
 तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु अवणौ समुपस्पृशेत् ॥ ७
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन, स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 सर्वांसामेव योगेन नाभिश्च, हृदयं ततः ॥ ८
 संस्पृशेत् तु तथा मूर्ध्ना यथा चाचमने विधिः ॥ ९
 त्रिः प्राश्नीयाद् यदम्भस्तु पीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशश्रुमः ॥ १०
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्ज्जनात् ।
 नासत्यदस्त्रौ पीयेते स्पृष्टे नासापुठद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनदृष्टे च प्रोच्येन गङ्गिभः स्तुतौ ।
 वर्णयुग्मे यथा स्पृष्टे प्रोच्येते अनिलाननी ॥ १२
 स्नान्यग्नौः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 सुर्जन्तु स्पर्शनादस्य गीतस्तु प्रसूया भवेत् ॥ १३
 विना यज्ञोपवीतिन तथाः स्तुतिगिष्वाऽपि वा ।
 अप्रक्षानित पादस्तु आचान्ताऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४
 वह्निर्जानुरूपस्पृश्य एकजस्तापितैर्जनैः ।
 मसनाभिस्तथाङ्गिभ नैव शुद्धिर्वाप्नुयात् ॥ १५
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तोयमवाप्नोति ततः ।
 उपस्पृश्य ततः पश्चान्नस्नेहानेन धर्मातः ॥ १६
 अन्तरामि भूर्तपु गुहायां विष्णुतामुजः ।
 त्वं यज्ञस्त्वं धपदकार आपोज्यामोरमाऽमृतम् ॥ १७
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिसृज्यां जलम् ।
 उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत् ततः ॥ १८
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाञ्च द्विजातिषु ।
 पूर्व्यां सन्ध्यां जपंस्निष्टेदासीनः पश्चिमां तथा ॥ १९
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वायु शक्तितः ।
 ऋषयो दौर्घमन्वत्वाद्दौर्घमायुश्चाप्रयुः ॥ २०
 इति गङ्गीये धर्मशास्त्रे नवमाऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

सर्व्वेदपवित्राणि सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्त मानवाः सदा ॥ १

अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत् सदा ।
 कुष्माण्डाः पावसान्यथ सर्वसावित्र एव च ॥ २
 अभीष्टरूपदा चैव स्तामानि व्याहृतिस्तथा ।
 भारूण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृतं तथा ॥ ३
 पुरुषव्रतञ्च भारञ्च तथा सामव्रतानि च ।
 अविज्ञं वार्हस्यञ्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥ ४
 शतरुद्रोमथर्वं शिरास्त्रिसुपर्णां महाव्रतम् ।
 गासूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥ ५
 त्रीणि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरञ्चाग्नव्रतं वामदेव्यञ्च ।
 एतानि गीतानि पुनान्ति जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ६
 इति शङ्खोद्ये धर्माशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नास्त्यघमर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परं होमः ॥ १
 न सावित्र्याः परं जप्यम् । कुशहृष्यामासीनः कुशो-
 त्तरोयः कुशपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिसुखो वाक्षमालामादाय
 देवताध्यायोऽतज्जपं कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फाटिक-
 पद्मपत्रबीजाद्याणामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वाम-
 हस्तापरि वा गणयेत् । आदौ देवतामार्षं चन्दंश्च स्मरेत् । ततः
 सप्रणवव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीं सावर्तयेत् ।

तथास्याः सविता ऋषिर्विश्वामित्रा गायत्रीकृन्दः । प्रणवाद्या
भूर्भुवः स्वर्गहर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । आपोज्योती-
रसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ २

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।

ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ ३

दशजप्ता तु सा देवौ दिनपापप्रणाशिनौ ।

शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिणौ ।

सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ ४

स्वर्णस्तेयौ कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुध्येत लज्जजप्तेन सर्वदा ॥ ५

प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकालेऽसमाहितः ।

अहोरात्रकृतात् पापात् तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ ६

सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडशः ।

अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ ७

हुता देवौ विशेषेण सर्वकामप्रदायिनौ ।

सर्वपापक्षयकरौ वनस्थभक्तवत्सला ॥ ८

शान्तिकामस्तु जुहुयाद्वायव्यौमयुतैः शुचिः ।

हर्तुकामोऽपमृत्युश्च घृतेन जुहुयात् तथा ॥ ९

श्रीकामस्तु तथा पद्मेविल्वैः काञ्चनकामतः ।

ब्रह्मवर्चसकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत् तथा ॥ १०

घृतपुक्तेस्तिलैर्वक्त्रौ हुत्वा तुःसुसमाहितः ।

गायत्रायुतहोमात् तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११

पापात्मा लज्जहोमेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् काममौषितम् ॥ १२

गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ।
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ॥ १३
 हस्तत्राणपदा देवी पततां नरकार्णवे ।
 तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ॥ १४
 गायत्रीजप्यनिरतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् न तिष्ठते पापमव्विन्दुरिव भास्करे ॥ १५
 जपेनैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणा नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १६
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः ॥ १७
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ १८
 तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन स्नातः प्रयत्नमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वं पापप्रणाशिनीम् ॥ १९
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकेन
 तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पाञ्जलीन्
 भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पित्रेऽथ
 पितॄणां श्राद्धप्रकारमुदकं दद्यात् । पित्रे पितामहाय पिता-
 मह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपत्ने यास्तां नाम जानीयात् ।

पितृपक्षोद्याणां त्रयाणां दत्त्वा साहचर्योद्याणां गुरुणां सम्यन्वि-
वान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना तास्त्रगिलेन च ।

विना दर्भेय मल्लेय पितॄणां नापतिष्ठते ॥ १

सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गैर्गोडुम्बरैश्च वा ।

दत्तमजयतां याति पितॄणान्तु तिलोदयम् ॥ २

कुर्यादहरहः आक्षमन्नाद्येनोदकेन वा ।

पयोमूनफलैर्त्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥ ३

स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाग्रभा ।

पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥ ४

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे द्वादशाऽध्यायः ॥ ११ ॥

तथोदणोऽध्यायः ।

ब्राह्मणाश्च परीक्षित देवे कर्माणि धर्मापत् ।

पित्रे कर्माणि सग्मातेः सुतगर्भिः परीक्षणम् ॥ १

ब्राह्मणा येऽधिकर्माणां वेङ्गान्नवतिकाः शठाः ।

होनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २

गुरुणां प्रतिकूलाश्च तथाग्नयतपातिनश्च ये ।

गुरुणां त्यागिणश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३

अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।

शूद्राचरससम्पृष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४

पङ्क्तिवेदवेत्तारो बहूचरैव सामगाः ।

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्वापाणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५

ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६
 ऋग् यजु पारगां यश्च मान्नां यश्चापि पारगः ।
 अथर्वाङ्गिरसाऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ७
 नित्यं यांगरतो विद्वान् भूमलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानशौलो यातिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८
 हो देवे प्राङ्मुखो त्र्यंशं पित्रे च दक्ष्णं स्वांस्तथा ।
 भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकसु न यत्र वा ॥ ९
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वक्त्रौ तु तत् क्षिपेत् ॥ १०
 उच्छिष्टमग्निधौ कार्यं पिण्डनिर्व्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११
 आहं कृत्वा तु यत्नेन त्वरा क्रोधविवर्जितः ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत् ॥ १२
 भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भोज्यं वा भक्ष्यमेव वा ।
 अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिण्डभूले कथञ्चन ॥ १३
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यहचभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्ज्जनौयानि तथा पर्व्वतजानि च ॥ १४
 तोयोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विप्रैः पतः ।
 कर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥ १५
 दद्याद्विवर्जयेत् प्राज्ञा यद्यनाहतवस्त्रजाः ।
 घृतेन दीपां दातव्यं स्तिलतैलेन वा पुनः ॥ १६

धूपार्थं गुग्गुलुं दद्यात् छत्रयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्यादिएं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥ १७
 कृत्वाकं शरशिखञ्च पलञ्च सूपकं तथा ।
 कुष्माण्डालावुयार्त्ताकुकोविटारांसं यर्जयेत् ॥ १८
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथा वै पिण्डमूलकम् ।
 कृतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तुं विषर्जयेत् ॥ १९
 राजमासान् मसूरांसं प्रवालकीरदूपकान् ।
 लोहितान् हज्जनिर्थासान् श्राद्धकर्मणि यर्जयेत् ॥ २०
 श्राव्नातलवलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 सकोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥ २१
 शक्नून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥ २२
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान् ।
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ॥ २३
 निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः ।
 श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्महत्तैनसा ॥ २४
 कालशाकं महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च ।
 खड्गमांसं तथानन्त्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५
 इति शङ्खोद्ये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

पादप्रतापनं बह्वौ चिक्षां बह्वौ तथाप्यधः ।
 कुशेः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 संवलसरव्रतं कुर्याच्छित्वा पिप्पलपादपम् ॥ ४९
 दिवा च मेषुनं छात्वा स्नात्वा दृष्टजले तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतौ भवेत् ॥ ५०
 चिक्षाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदश्वसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥ ५१
 तथा विशेषजं पीत्वा पानौयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्रिराचन्तु व्रतं कुर्याद्बामहस्तेन वा पुनः ॥ ५२
 एकपङ्क्त्यपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदमौ पक्षं प्रकुर्याद् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं यनिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् ॥ ५४
 विक्रोय पाणिना मय्यस्तिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५
 हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा हुङ्कारश्च गर्दीयसः ।
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुममाहितः ॥ ५६
 प्रेतस्य प्रेतकार्य्याणि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ५७
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्धते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पण्डितानुमतं व्रतम् ॥ ५८
 स्थित्वा च श्वापदाकोणे बहुश्याधरुगे वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥ ५९

क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुध्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥ ३ ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विशुद्धति ।
 अजातदन्तवाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्वाले त्वक्कतचूडके ।
 तथैवानुपनौते तु त्र्यहाच्छुध्यन्ति मानवाः ॥ ५ ॥
 मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।
 अनूढभार्यः शूद्रस्तु षोडशादत्सरात् परम् ॥ ६ ॥
 मृत्युं समवगच्छेत् मासं तस्यापि बान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥
 पितृवेश्मनि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥ ८ ॥
 ह्योनवर्णाद् यदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशास्यति ॥ ९ ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितीयेन धर्म्मराजवचो यथा ॥ १० ॥
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्त्वानां मरणाङ्गदी ।
 यच्छेपं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 अतीते दशरात्रे तु तावदेव शुचिर्भवेत् ।
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नान एव विशुध्यति ॥ १२ ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्ये च तथा मृते ।
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्र्यहं तथा ॥ १४ ॥

विनष्टे राजनि तथा जाते दीहित्वके गृहे ।
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥ १५
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्वान्धवेषु च ।
 सन्नह्यचारिणि तथा अनचाने तथा मृते ॥ १६
 एकरात्रं तिरात्रं वा षड् रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥ १६
 सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड् रात्रं ब्राह्मणस्य च ।
 वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशेऽङ्गि विनिर्द्दिशेत् ॥ १८
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व्व एवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुद्धेयुरित्याह भगवान् यमः ॥ १८
 भृग्वग्निपतनाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥ २०
 यती व्रती ब्रह्मचारौ सूपकारश्च दीक्षितः ।
 नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥ २१
 यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णीं सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 अमुष्य शुचौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥ २२
 पराशौचे नरो भुक्त्वा क्षमियोनी प्रजायते ।
 भुक्त्वान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥ २३
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्ज्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥ २४

इति शङ्खोये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षड्दशोऽध्यायः ।

मृन्मयं भाजनं सत्त्वं पुनःपाकेन शुध्यति ।
 मलेभूतैः पुरोषैर्वा ष्ठीवनेः पूयशोणितैः ॥ १
 संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम् ।
 एतैरेव यदि स्पृष्टं तास्त्रसौवर्णगतम् ॥ २
 शुध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भमा ।
 अम्लोदकेन तास्त्रस्य सोमस्य त्वपुषस्तथा ॥ ३
 क्षारेण शुद्धिः कांस्यस्य लोहस्यापि विनिर्द्दिशेत् ।
 मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४
 अजानाञ्चैव भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च ।
 शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥ ५
 मार्जनाद्यज्जपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 उष्णाम्भसा तथा शुद्धिः सर्केशानां विनिर्द्दिशेत् ॥ ६
 शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणाद्यज्ञे करकेन्धनयोस्तथा ॥ ७
 मार्जनाद्देश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ॥
 समाम्बनेन तोयेन वामसां शुद्धिरिष्यते ॥ ८
 बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्द्दिशेत् ।
 प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात् ॥ ९
 सिद्धार्थकानां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च ।
 गोवालेः फलपात्राणामस्यां शृङ्गवतां तथा ॥ १०
 निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुमकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११

प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।

भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम् ॥ १२

वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।

शुद्धं नदीगतं तोयं सर्वदैव सुखाकरम् ॥ १३

शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाद्याश्वाद्यो मुखे ।

मुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्वमे शुचिः ॥ १४

शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवौतं कमण्डलुः ।

आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥ १५

नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनानां शुनां सुखम् ।

रात्रौ प्रसरणे वृक्षे मृगयायां सदा शुचिः ॥ १६

शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्गि स्नाता नारी रजस्वला ।

दैवे कर्माणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥ १७

रथ्याकर्द्दमतोयेन छीवनाद्येन वाप्यथ ।

नाभेरुद्धं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ १८

कृत्वा मूत्रपुरौषच्च लेपगन्धापहं तथा ।

छद्मतेनाभ्यसा स्नानं मृदा चैव समाचरेत् ॥ १९

मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्तिते ।

एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्द्वयाश्चतुर्दश ॥ २०

तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।

तिस्रस्तु पादयोर्द्वेयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥ २१

शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा ॥ २२

मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिपल्लं पूर्यते यथा ॥ २३

इति शङ्खौघे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटी वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १
 ग्रामं विशेत भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्तयन् ।
 एवं कालं समास्थाय वर्षे च द्वादशे गते ॥ २
 रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैकेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥ ३
 यागस्थं जत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादाश्रमं विनिद्रूपकः ॥ ४
 कूटसाक्ष्यं तथैवोक्ता निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छक्त्या च शरणागतम् ॥ ५
 आहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ ६
 व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्विगुणञ्च विशुद्धये ॥ ७
 क्षत्रियस्य तु पादोनं तर्द्धं वैश्यघातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥ ८
 पादन्तु शूद्रहत्यायासुद्यक्यागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥ ९
 पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते ॥ १०
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयविलेशयी ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥ ११

अनथ्यान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं संवत्सरं तथा ॥ १२
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १३
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥ १४
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सौमानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ १५
 तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च ।
 संवत्सराहं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥ १६
 टणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥ १७
 लावणानां गुड़ानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासार्धंस्तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १८
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्रं व्रतं कुर्यात्तद्वदेव समाहितः ॥ १९
 भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यञ्च कवकानि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विड् वराहं खरं तथा ॥ २०
 गौधेरकुञ्जरोद्गच्छ सर्वं पञ्चनखं तथा ।
 क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् संवत्सरं व्रतम् ॥ २१
 भक्ष्याः पञ्चनखस्त्वेत गोधाकच्छपशल्बकाः ।
 सङ्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्व्रतम् ॥ २२
 हंसं मदगुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यादांसं तथा मत्स्यान् वलाकाशुकसारिकाः ॥ २३

चक्रवार्कं प्लवं कीकं मण्डकं भुजगं तथा ॥
 मासमेतद्व्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ २४
 राजीवान् सिंहतण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठौनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्तितौ ॥ २५
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्करान् ।
 रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६
 तित्तिरिञ्च मयूरञ्च लावकञ्च कपिञ्जरम् ।
 बाह्मीणिं वत्तकञ्च भक्ष्यानाहं यमः सदा ॥ २७
 भुक्त्वा चैवोभयदत्तं तथैकशफटं द्विणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मासं वै मासाहं व्रतमाचरेत् ॥ २८
 स्वयं मृतं ह्यथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः ॥ २९
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पचन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ॥ ३०
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद् यदेतत् परिकीर्तितम् ।
 लोहितान् हृत्तनिर्यासान् व्रणानां प्रभवांस्तथा ॥ ३१
 केवलानि तथान्नानि तथा पर्युषितञ्च यत् ।
 गुडपक्कं तथा भुक्त्वा तिरात्रन्तु व्रतौ भवेत् ॥ ३२
 दधिभक्तञ्च शुक्तेषु यच्चान्यद्वारुसम्भवम् ॥
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः ॥ ३३ ।
 यवगोधूमजं सत्त्वं विकाराः पयसाञ्च ये ।
 राजवाहञ्च कुल्यञ्च भैक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ३४
 सजीवपक्वमांसञ्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ।
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात् प्राण्यैतान् ज्ञानतस्तथा ॥ ३५

शुद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रङ्गावतारिणः ।
 षडस्य चैव चोरप्यावोरायाश्च तथा क्षियः ॥ ३६
 कर्मकारस्य वेशस्य कोरस्य पतितस्य च ।
 रुक्मकारस्य तक्ष्णश्च तथा बार्ह षिकस्य च ॥ ३७
 कट्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च ।
 शणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजोविनः ॥ ३८
 सौनकायान्नं सूतिकायान्नं भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा यण्मासान् व्रतमाचरेत् ॥ ३९
 वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतं चरेत् ।
 क्षत्रियस्य तथा सुक्ता द्वौ मासौ च व्रतं चरेत् ॥ ४०
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्याः पीत्वा पक्षं व्रतो भवेत् ॥ ४१
 शूद्राच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा दिशः ।
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥ ४२
 अथाश्वहाशने विद्वान् मासमेकं व्रतो भवेत् ।
 परिवर्त्तितः परिवेत्ता यथा च परिविद्यते ॥ ४३
 व्रतं मन्वत्सरं कुर्याद्वाट्याजकपञ्चमः ।
 शुनाच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतो भवेत् ॥ ४४
 दूषितं केशकाटैश्च मूर्ध्नि कानकुलेन च ।
 मज्जिकामशकेनापि त्रिरात्रन्तु व्रतो भवेत् ॥ ४५
 हृथाक्षगरमंयावपायमापूषणष्कुलीः ।
 भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्वीति व्रतमेतत् समाहितः ॥ ४६
 नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्यात् पञ्चक्षौदशनक्षतः ॥ ४७

पादप्रतापनं वल्लीं चिषां वल्लीं तथाप्यधः ।
 कुशेः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत् ॥ ४८
 क्षत्रियस्तु रणे कृत्वा मृदं प्राणपरायणम् ।
 संवत्सरव्रतं कुर्याच्छ्रित्वा पिष्यनपादपम् ॥ ४९
 दिवा च मेषुनं कृत्वा स्नात्वा दृढजने तथा ।
 नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रतं भवेत् ॥ ५०
 क्षिप्रान्नायशुचि द्रव्यं तद्वदनामि मानवः ।
 साममेकं व्रतं कुर्यात्पक्वञ्च तथा गुणम् ॥ ५१
 तथा विधेपत्रं पोत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्रिराचन्तु व्रतं कुर्याद्भामहस्येन वा पुनः ॥ ५२
 एकपङ्क्तयविष्टम् विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदमी पक्षं पकुर्यात् ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५३
 धारयित्वा तलासैव विषमं यमिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा चौरं व्रतं चरेत् ॥ ५४
 विक्रोय पाणिना मद्यस्तिलानि च तथाचरेत् ॥ ५५
 दृक्कारं ब्राह्मणव्याक्ता दृक्कारश्च गर्भेयमः ।
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः समर्थादितः ॥ ५६
 म्रेतस्य म्रेतस्कार्याणि कृत्वा धै धनधारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्राक्तं तद्व्रतं प्रयतचरेत् ॥ ५७
 कृत्वा पापं न गृहेन गुह्यमानं हि व्रतेति ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्यदानुमते व्रतम् ॥ ५८
 स्थित्वा च खापटाकोणे वद्व्याधमरीचने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधभयात् सदा ॥ ५९

सतो हि जीवतो जीवं सर्वपापमपोहति ।
 ब्रतेः कच्छेस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥ ६०
 शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणाय प्रयत्नतः ।
 शरीराच्चरते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥ ६१
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्नेच्छया न कदाचन ॥ ६२
 इति शङ्खो वै धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

ब्रह्मं त्रिपवणस्नाने प्रकर्ष्यादधमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १
 चोरासनं सदा तिष्ठेद्वाञ्छ दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अधमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वाधनाशनम् ॥ २
 ब्रह्मं सायं ब्रह्मं प्रातस्त्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं ब्रह्म नाश्रीय्यात् प्राजापत्यं चरन् ब्रतम् ॥ ३
 ब्रह्मसुणं पिवेदापस्त्यहसुणं घृतं पिवेत् ।
 ब्रह्मसुणं पयः पौत्वा वायुभक्षौ दिनत्रयम् ॥ ४
 तप्तकच्छं विजानीयादेतदुक्तं सदा ब्रतम् ।
 द्वादशेनापवासेन पराक्रः परिकौत्तितः ॥ ५
 विधिनोदकसिद्धानि समश्रीय्यात् प्रयत्नतः ।
 शत्रून् हि सोदकान् मासं कच्छं वारुणमुच्यते ॥ ६
 वित्त्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लोकेऽतिकच्छः कथ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ७ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कृशोटंकम् ।
 एकरात्रापवासन्तु कच्छं सान्तपनं स्मृतम् ॥ ८
 व्रतेस्तु ब्रह्ममध्यस्तैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 पादद्वयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात् ।
 उपवासान्तराभ्यासात् तुलापुरुष उच्यते ॥ ९
 गांपुरोषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वार्द्धिकं कुर्यात् सर्वपापपनुत्तये ॥ १०
 आसं चन्द्रकलावृक्षं प्राश्नोयाद्द्वयं सदा ।
 क्लासयन्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ११
 मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्छैव शक्तितः ।
 अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः ।
 पापात्मनस्तु पापेभ्या नात्र कार्यः विचारणा ॥ १२
 शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं याऽधीते प्रयतः सुधीः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महौयते ॥ १३
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १४

गौतमसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले, दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
साहसञ्च महतां, न तु दृष्टोऽर्थो वरदौर्वल्यात्, तुल्यबलविरोधे
विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे, पञ्चमे वा
काश्यं, गर्भादिः सङ्ग्रा वर्षाणां, तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात्
स आचार्यो वेदानुवचनाञ्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रिय-
वैश्ययोः । आषोडशाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री, द्वाविंशते
राजन्यस्य, द्वात्रिंशतिकाया वैश्यस्य । मौञ्जीज्यामौर्वीसौत्रयो
मेखलाः, क्रमेण कृष्णरूखस्ताजिनानि वासांसि, श्राणक्षीम-
चोरकुतपाः, सर्वेषां कार्पासञ्चाविकृतम् । काषायमप्येके ।
वार्त्तं ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः । वैश्यालशौ
ब्राह्मणस्य दण्डावश्वत्थपैलवो शेषे, यज्ञिया वा सर्वेषामपीरिता
यूपचक्राः सवल्कला (सशल्कला) मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणाः ।
मुण्डजटिलशिखाजटाश्च । द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायाचामेदु-
द्रव्यशुद्धिः, परिमार्ज्जनप्रदाहृतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिक-
दारवतान्तवानां, तैजसवदुपलमणिशंखशुक्तीनां, टारूवदस्थि-
भूम्याराधनञ्च, भूमेखेलवद्रज्जुविदलचर्मणासुतमर्गो वात्यन्तो-
यहतानाम् । प्राङ्मुख उटङ्मुखो वा शौचमारमेत् । शुचौ
देशे आसोनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्या
भणिवन्धनात् पाणौ प्रक्षाल्य वाग्यतां हृदयस्पृशस्त्रिषुर्वर्षे

आचामेहिः प्रमृज्यात् पादौ, चाभ्युक्षेत् खानि, चोपस्पृशे-
च्छीर्षणानि सूर्ध्वेन च दद्यात् । सुप्ता भुक्त्वा क्षुत्त्वा च पुनः ।
दन्तश्लिष्टेषु दन्तवदन्यत्र जिह्वाभिमर्षणात् । प्राक्च्युतेरित्येके ।
पुनरेवास्त्रावर्द्धव्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः । न सुख्या विप्रुज
उच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौच-
ममेध्यम् । तदग्निः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीपरितो विस्रंसनाभ्य-
बहारसंयोगेषु च यत्र चाम्नाया विदध्यात् । पाणिना सव्यसुप-
संगृह्णाङ्गुष्ठमधोहि भां इत्यामग्नयेत गुरुः । तत्र चक्षुर्मीनः-
प्राणापस्पर्शनं दर्भैः ; प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः । प्राक्तने-
न्वासनञ्च ॐ पूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः । गुरोः पादोपसंग्रहणं
प्रातर्ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोरनुज्ञात उपविशेत् । प्राप्नुस्वो
दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रीश्चनुवचनमादितो ब्रह्मण
आदाने ॐ कारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने गुणरूपसदनं
श्वनकुलसर्पमण्डूकमार्जारिणां ब्रह्मसुपवासो विप्रवासश्च ;
प्राणायाम् दृतप्राशनञ्चेतरेषाम् । श्मशानाध्ययने चैवं चैवम् ।

इति गौतमोद्ये धर्माशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽष्टतोऽन्नह्यचारी यथोप-
पादमूत्रपुरीषो भवति ; नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापि-
मार्ज्जनप्रधावनावोक्षणेभ्यो । न तदुपस्पर्शनाशीचं न त्वेवैनमग्नि-
हवनवलिहरणयोर्नियुक्त्यान्न श्रद्धाभिव्याहारयदन्यत्र स्वधान-
नयनात् । उपनयनादिनियमः । उक्तं ब्रह्मचर्यमग्नीन्धन-

भेक्षचरणे सत्यवचनमपासुपस्पर्शनम् । एके गोदानादि । बहिः
 सन्ध्यायञ्चातिष्ठेत् पूर्वभासीतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषो
 दर्शनाद्वाग्यतः । नादित्यमौचेत्, वर्जयेन्मधुमांसगन्धमात्य-
 दिवास्त्रप्राञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहवाद्य-
 वादनस्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगौतपरिवादभयानि गुरुदर्शने
 कर्णप्राहतावसक्थिकायाश्चयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसि-
 तविजृम्भितास्फाटनानि स्तोत्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां व्युत्
 होनवर्णसेवामदत्तादानं हिंसाम् आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
 सामानि शुष्कां वाच मयं नित्यं ब्राह्मणः । अधःशय्याशायो
 पूर्वोत्थायो जघन्यसंवेगो वाग्वाहट्टरभंयतः । नामगोत्रे गुरोः
 समानतो निर्दिशेत् । अर्चयेत् श्रेयसि चैवम् । शय्यासन-
 स्थानानि शिञ्जाय प्रतिशयणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधःस्थाना-
 मनन्तिर्यग्वा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्, गच्छन्त-
 मनुव्रजेत्, कर्म विज्ञाप्याख्यायाद्गताध्यायो युक्तः प्रियहितयो-
 स्तङ्गाय्यापुत्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रसाधनपादप्रक्षाल-
 नोन्मर्दनोपसंग्रहणानि । विप्रोप्योपसंग्रहणं गुरुभार्याणां तत्-
 पुत्रस्य च । नैके युवतीनाम् । व्यवहारप्राप्तेन सार्व्वर्षिकं
 भेक्षचरणमभिगस्तपतितवर्जम् । आदिमध्यान्तेषु भवच्छब्दः
 प्रयोज्या वर्णानुपूर्वेण । आचार्यज्ञातिगुरुस्त्वेष्वलाभेऽन्यत्र ।
 तेषां पूर्वं परिहरन् निवेद्य गुरुवेऽनुज्ञातो भुञ्जीत । असन्निधौ
 तद्भार्यापुत्रमन्नह्यचारिसङ्गाः । वाग्यतस्तृप्यन्नलोलुप्यमानः
 सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तो रज्जुवेणुविद-
 लाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शस्यः । द्वादशवर्षाख्येकैक-
 वेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं वा । विद्यान्ते

गुरुरर्थे निमन्त्र्यः ततः कृतानुज्ञानस्य ज्ञानम् । आचार्यः
श्रेष्ठो गुरुणां मातेत्येके मातेत्येके ।

इति गौतमस्यै धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रवते ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्वै-
खानस इति तेषां गृहस्था योनिरप्रजनत्वादितरेषाम् । तथोक्तं
ब्रह्मचारिण आचार्याधौनत्वमात्रं गुराः कर्मशेषेण जपेत् ।
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदवृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नी वा । एवं-
वृत्तौ ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदविरोधौ ।
अनिचया भिक्षुरुर्द्ध्वरेता ध्रुवशोला वर्षासु भिक्षार्थी ग्राम-
मियात् । जघन्यमनिवृत्तं चरेत् । निवृत्ताशोर्वाक्चक्षुःकर्म-
संयतः । कौपौनाच्छादनार्थं वासो विभृयात् । प्रहोणमेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तम् । आंषधिवनस्पतौनामङ्गमुपाददौत । न
द्वितीयासुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । सुण्डः शिखौ वा वर्ज्ये-
ज्जावबधम् । समा मूत्रेषु हिंसानुग्रहयोरनारम्भो । वैखानसो
वने मूनफलाशो तपःशीलः श्रावणकेनाग्निमाधायाश्रास्यभोजो
देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिसिद्धवर्जं भैक्षम-
प्यप्रयुञ्जीत, न फालकृष्टमधितिष्ठेद्, ग्रामश्च न प्रविशेज्जटिल-
श्वोराजिनवासो नातिशयं भुञ्जीत । एकाग्रमं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाहार्हस्थस्य गार्हस्थस्य ।

इति गौतमस्यै धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

गृहस्थः सदृशीं भार्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवोयसीम् ।
 असमानप्रवरैर्विवाह ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवन्धुभ्य वीजिनश्च
 मातृवन्धुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मो विद्याचारित्रवन्धुश्रीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्घ्यताम् [१] । संयोगमन्त्रः प्रजापत्ये सहधर्मो
 धरतामिति [२] । आर्षे गोमिथुनं कन्यावर्ते दद्यात् [३] ।
 अन्तर्वैद्युत्विजे दानं देवः [४] । अलङ्घ्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो
 गान्धर्वः [५] । वित्तेनानतिस्त्रोमतामासुरः [६] । प्रहृष्टादाना-
 द्राक्षसः [७] । असंविज्ञानोपसङ्गमनां पैशाचः [८] । चत्वारो
 धर्मग्रा प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैकान्तरह्यन्तरासु
 जाताः सवर्णास्वष्टाग्रनिषाददौष्मन्तपारशवाः । प्रतिलोमासु
 सुतमागधायोगवचत्तृवैदेहकचाण्डालाः । ब्राह्मण्यजीजनत्
 पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपुत्र्याद् ब्राह्मणसुतमागधचण्डालान् तेभ्य एव
 क्षत्रिया मूढोवसिक्तक्षत्रियधौवरपुक्ताशान्, तेभ्य एव वैश्या
 भृज्यकण्ठकमाहिष्यवैश्यवेदेहान् तेभ्य एव पारशवयवनकरण-
 शूद्रान् शूद्रत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन
 चाचार्याः । सृष्टान्तरजातानाञ्च प्रतिलोमस्तु धर्महोनाः
 शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् प्रतितर्हत्तिरन्त्यः पापिष्ठः ।
 पुनान्त साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानार्षाद्दश, देवाद्दशैव, प्राजा-
 पत्याद्दश, पूर्वान् दश वरानात्रानञ्च ब्राह्मौपुत्राः बाह्यौपुत्राः ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋताकुंपेयात् सयत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्य-
 भूतर्षिपूजकां नित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चादकदानं यथात्साह-
 मन्यदुकार्यदिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्यानि देवपितृ-
 मनुष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वेदेवाः
 प्रजापतिः सृष्टिकृदितिहोमः । दिग्देवताभ्यश्च यथास्वं द्वारेषु
 मरुद्भ्यो गृहतेवताभ्यो प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अङ्गा उदकूम्भे
 आकाशायेत्यन्तरिक्षेऽनक्तचरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य भिक्षा-
 दानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैवं धर्मेषु समद्विगुणसाहस्रानन्यानि
 फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्वर्थनिवेशौषधार्थ-
 हस्त्रिचीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो
 बह्वेवेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु । प्रातश्चुत्याप्यधर्म-
 संयुक्ताय न दद्यात् । कुक्षहृष्टभौतात्तलुब्धबालस्थविरमूढ-
 मत्तोन्मत्तवाक्यान्यनृतान्यपातकानि । भोजयेत् पूर्वमतिथि-
 कुमारव्याधितगर्भिणीसुवासिनोस्थविरान् जघन्यांश्च । आचार्य-
 पितृसखोनान्तु निवेद्य वचनक्रिया ऋत्विगाचार्यश्चशुरपितृव्य-
 मांतुलानामुपस्थाने मधुपर्कः संवत्सरे पुनः पूजिता यज्ञ-
 विवाहयारवाक् राज्ञश्च श्रोत्रियश्च । अश्रोत्रियस्यासनोदके
 श्रोत्रियस्य तु पादमार्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रकारयेन्नित्यं वा संस्कार-
 विशिष्टं मध्यताऽन्नदानमवेद्यसाधुवृत्ते विपरीते तु तृणोदक-
 भूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यानत्याशश्च शय्यासनावसथानुव्रज्यो-
 पासनानि सदृक्श्रेयसोः समान्यल्पगोऽपि हीने असमानग्रामी-
 ऽतिथिरेकरात्रिकाऽधिहृच्चसूर्योपस्थायौ कुशलानामयारोख्या-

णामनुप्रश्नोत्थं शूद्रस्यात्राज्ञाणस्यानतिथिरज्ञाज्ञाणो यज्ञे संवृत-
श्चेत् भोजनन्तु क्षत्रियस्योहं ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् श्रुत्यैः सहानृशं-
सार्धमानृशंसार्धम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पाटोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् । अभिगम्य तु विप्रोऽथ
मातृपितृनहन्धुनां पूर्वजानां विद्यागुरुणां तत्तद्गुरुणाञ्च
सन्निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये
स्त्रीपुंयोगेऽभिवादतोऽनियमेकै नाविप्रोऽथ स्त्रीणासमातृपितृव्य-
भार्याभगिनौनां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्याणां श्वश्रून् ।
ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्तानमनभि-
वाद्यान्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकारयः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना-
वरोऽपार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्राज्ञाजपः प्रेष्ठो भो-
भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षहृहः पौरः पञ्चभिः
कलाभरः श्रान्नियस्वारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्वकर्मविद्याहीनो
दौक्षितस्य प्राक् क्रयात् । वित्तवन्मुकर्मजातिविद्यावयांसि
मान्यानि परबलीयांसि श्रुतस्तु सर्वेभ्यो गरौयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
श्रुतेषु । चक्रिदशमौस्थानुग्राह्यवधृन्नातकराजभ्यः पथो दानं
राज्ञो तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्पो ब्राह्मणम्यावाह्यणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शृश्रूपा-
समाप्तेर्ब्राह्मणा गुरुयोजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्णो
गुरुस्तटलामे चतुर्विंशस्तटलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापत्यं गन्ध-
रसकृतान्नतिलशाणलीमाजिनानि रक्तनिर्गन्धो यामसौ स्त्रीरश्च
सविकारं मूलफलपुष्पोपधमधुमांसतृणोटकापय्यानि पशवश्च
हिंसासंयागे पुरुषवमाकुमारौष्ठे तत्र नित्यं भूमिन्नोहित्यत्रा-
जाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहश्चैके । विनिमयस्तु रसानां रमैः
पशूनाञ्च न लवणाकृतान्नयास्तिलानाञ्च समेनामेन तृपय्य
सम्प्रत्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्यके प्राणसंगये तद्वर्ण-
सङ्करोऽभक्ष्यतायमस्तु । प्राणसंगये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमादटौत
राजन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयो । शत्रुर्विधस्य
मनुष्यजातम्यान्तः संज्ञानां चलनतपनमर्पणानामायत्तं जीवनं
प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्मः । स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेद-
वेदाङ्गविदाकावाक्येतिहास-पुराण-कुशलस्तटपेचस्तद्वृत्तित्वत्वा-
रिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्त्रभिरतः षट्सु वासामय-
चारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्यो राजा वध्यश्चावध्यश्चा-
दगङ्गाश्चावहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्यश्चेति । गर्भाधान-

पं मवनसोमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौडोपनयनं
चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं मङ्गधर्मचारिणीसंयागः पञ्चानां
यज्ञानामानुष्ठानं देव-पितृमनुष्यभूतब्रह्मणामेतेषांष्टका-
पावेणश्चाद्व्यावण्याग्रहायणोचैत्राश्वयुजोति सप्त पाकयज्ञसंस्था
अग्न्यधियमग्निहावदर्शपौर्णमासावग्रहणं चातुर्मास्यनिरुद्धपशु-
बन्धनोत्रामणार्ति सप्त द्विर्द्वयसंस्था आग्नष्टोमांस्त्यग्नियाम
उक्थः षोडशि वाजपेयाऽतिरात्रोऽसार्थ्याम इति सप्त साम-
संस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणाः दया
सर्वभूतेषु जातिरनसूया । शौचमनायासो मङ्गलमकार्षणम-
सृष्टेर्ति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा न वाष्टावात्मगुणा न
न ब्राह्मणः सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति । यस्य तु खलु
संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं
सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

न विधिपूर्वं स्नात्वा भार्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् । स्नातको नित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशौलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्थान्न
रक्तमलवदन्यधृतं वा वासो विभृयान्न सगुपानहौ निर्णिक्तम-
शक्तौ न रुद्धश्मश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाज्जालिना
पिवेन्न तिष्ठन्नङ्गतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्यावार्ज्जतेन न
वायुग्नविप्रादित्यापो देवता गाश्च प्रतिपश्यन् वा मूत्रपुरीषा-

मध्याह्न्यस्यैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेत्त पणखोद्ग्राशभि-
 र्मूत्रपुरोषापाकर्षणं कुर्यान्न भस्मकेशतृषकपालान्यार्धातष्टेभ्यः
 स्नेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य, पुण्यकृतो मनसा
 ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सह : सम्भाषेत । अधेनुं धेनुभव्येति
 ब्रूयादभद्रं भद्रमिति : कपालं भगालमिति मणिधनुरितौन्द्र-
 धनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत न चैनां वारयेत्त सिधुनी-
 भूत्वा जीवं प्रति विलखेत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायम-
 धीयीत नचापररात्रमधोत्य पुनः प्रतिमंविशेन्नाकल्पां नारो-
 मभिरमयेत्त रजस्वलां न चैनां श्लिष्येत्त कन्यामग्निमुखोपधमन-
 विष्टञ्च शट-वह्निगन्धमाल्य-धारण-पापीयसावलेखनभार्यासह-
 भाजनाञ्जन्य वैक्षणकुहारप्रवेशनपादधावनामन्दिग्धस्यभोजन-न-
 दौबाहुतरण वृक्षविपमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च
 वर्ज्येत्त सन्दिधां नावमधिरोहेत् । सर्वत एवात्मानां गोपायेत्त-
 प्रावृत्य शिराऽहनि पर्यटेत् प्रावृत्यः तु रात्रौ । सूत्रोच्चारं च न
 भूमावनन्तर्धाय नाराच्चावसथान्न भस्मकरीपक्कष्टच्छायापाथ-
 काम्येषु उभे सूत्रपुरोषे दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सन्ध्योश्च रात्रौ
 तु दाक्षिणामुखः पालाशवामनं पादुके दन्तधावनामिति वर्जयेत् ।
 सोपानत्कञ्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न
 पूर्वोक्तमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्यार्थदयथाशक्ति धर्मार्थं
 कामेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोपितसौजेत न पदा-
 सनमाकर्षेत्त शिश्नादरपानिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कुर्याच्छेदन
 भेदनबिलिखनविमर्दनावस्फोटनानि नाकस्मात् कुर्यान्नापरि-
 वत्तमतन्वीं गच्छेत्त कुलस्कलः स्यान्न यज्ञमहतो गच्छेद्दर्शनाय
 तुं कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेत्त रात्रौ प्रेष्याद्वतमुद्धृतस्नेह-

निलपनपिण्डाकमथितप्रभृतौनि चातुर्वीर्याणि नाश्रीयात् ।
 सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूर्जितमनिन्दन् भुञ्जीत न कदाचिद्रात्रो नग्नः
 स्वपेत् स्त्रायाद्वा । यश्चालवन्ता वृद्धाः सम्यग्विनौता दम्भनाभ-
 मोहवियुक्ता वेदविद आचक्षते तत् समाचरेदुद्योगक्षेमार्थमौ-
 श्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभूतैर्धोदकयव-
 सक्तुगमाख्यापनिष्क्रमणमार्थजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिका-
 धिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत । प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतु-
 ष्यथादौन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत । मनसा वा तत्समग्रमाचारमनु-
 पालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा आर्य्यवृत्तः शिष्टाध्यापकशौच-
 शिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंसी सृदुः दृढकारो दमदान-
 शील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो
 सोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्व्रह्मलोकान् च्यवते न च्यवते ।

इति गौतमोये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

विजातौनामध्ययनमिज्या दानं वाह्मणस्याधिकाः प्रवचन-
 याजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्य्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्या-
 विनिमयेषु व्रह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथाज्ञात् कृषिवाणिज्ये
 चास्वयं कर्ते कुसीदच्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याय्य-
 दण्डत्वं विभृयाद् व्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरुत्माहंश्चान्नाह्मणा-
 नकरांश्चापकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भये विशेषेण चर्या च
 रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्तिश्च न दोषो हिंसायामाहवे-
 ऽन्यत्र अश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्णकेश-पराङ्ग खोपविष्ट-

स्थूल-वृक्षारुद्ध-दूतगोत्राह्वण-वादिभ्यः क्षत्रियश्चदन्यस्तमुपजीवेत्
 सद्धवृत्तिः स्यात् जीता लभेत मांशमिदं धितं वाहनन्तु राज्ञ
 उदारयापुत्रगजयेऽन्यत् तु यथाहे भाजयेद्राजा राज्ञे बलिदानं
 कर्पकेर्दशसमष्टयं पष्टं वा पशुहिरण्यगोरप्यके पञ्चाशद्भागात्
 विंशतिभागः शुल्कः पण्ये सूत्रफलपुष्पोपधमधुमांसतृणान्यनानां
 पष्टं तद्वत्तणधर्मित्वात् तेषु तु नित्ययुक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः
 शिल्पिना मामि मास्येकैकं कर्मा कुर्युरर्तनात्मापजीविनो
 व्याख्याता नौचक्रोधन्ताश्च भक्त तभ्या दद्यात् पण्यं वर्णिगभिर-
 र्घापचये न द्येयं प्रनष्टमस्वाभिकमधिगम्य राज्ञे णव्यूधिरस्याप्य
 संवत्सरं राज्ञो रक्ष्यसूक्ष्ममधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामो
 ऋक्थक्थमंविभागपरिचर्याधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं
 क्षत्रियस्य विजितं निर्दिष्टं वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न
 ब्राह्मणस्याभिरूपस्याब्राह्मणा व्याख्यातः पष्टं लभेतत्येकं चौरद्व-
 तमुपजित्य यथास्थानं गमयेत् काशाद्वा दद्याद्द्वयं बालधनमा-
 व्यवहारप्रापणात् समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृषिर्वाणिक्पाशु-
 पाल्यकुसौदम् । शूद्रश्चतुर्थो वर्णः एकजातिस्त्वस्यापि मत्स्यम-
 क्राधः शोचमाधमणार्थं पाणिपादप्रचालनमिधेकं श्राद्धकर्मा
 मृत्युभरण स्वदारवृत्तिः परिचर्या च क्षत्रेयां तेभ्यो वृत्ति निष्पेत्
 जाणान्युपानच्छत्रवामःकूर्चान्यच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिय यज्ञाया-
 थितो भर्तव्यस्त्रन क्षीणोऽपि तेन चाक्षरस्तदर्थोऽस्य निधयः
 स्यादनुज्ञातोऽप्य नमस्कृतो मन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येकं ।
 सर्वे चाक्षराक्षरं परिचर्युरार्यानाथीयार्थ्यतिक्षेपं कर्माणि सास्यं
 सास्यम् ।

इति गौतमीये धर्मीशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं, साधुकारी स्यात् साधुवादी
 धर्मात्मान्वोच्चिक्याच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्-
 सहायोऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्वितश्चासां कुर्वीत । तमु-
 पर्यासोनमधस्या उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन् ।
 वर्णानाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्मो स्थापयेच्च-
 र्मस्थो ह्यंशभागभवतोति विज्ञायते । ब्राह्मणश्च पुरो दधीतं
 विद्याभिजन-वाग्रपवयःशीलसम्पन्नं न्वासव्रत्तं तपस्विनं, तत्-
 प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत । ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्यते न व्यथत इति
 च विज्ञायते । यानि च देवोत्पातचिन्तकाः प्रब्रूयुस्तान्याश्रयेत्,
 तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते । शान्तिपुण्याहस्वस्त्यय-
 नायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सत्त्वलनमभिचा-
 रद्विषद्वाराधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्यादयथोक्तमृत्विजोऽन्या-
 नितस्य व्यवहारो वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देश-
 जातिकुलधर्माश्चान्नायैरविरूढाः प्रमाण । कृषिवणिक्पाशुपाल्य-
 कुसौदकारवः स्वे स्वे वर्गे । तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य
 धर्मव्यवस्थान्यायाविगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं
 गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयोविद्याहृद्वेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठां गमये-
 दथाहास्य निःश्रेयसं भवति । ब्रह्मचलेण सम्प्रवृत्तं देवपितृ-
 मनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते । दण्डो दमनादित्याहुस्तेना-
 दान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय
 ततः श्रेयेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसौ

जन्म प्रतिपद्यन्ते विद्याञ्च । विपरीता नश्यन्ति । तानाचार्याप-
देशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राजाचार्यावनिन्द्यावनिन्द्या ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः । ११

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रो द्विजातीनभिसन्ध्यायाभिऽहृत्य च वाग्दण्डपाकृष्या-
भ्यामङ्गं सोच्यो येनोपहृत्यादार्यस्त्रप्रभिगमने निङ्गोद्धारः ।
स्वहरणञ्च गोप्ता चेद्वधोऽधिकोऽथाह्रास्य । वेदमुपनृगवृत्तम्-
पुजतुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
भेद श्रासनशयनवाक्पथिषु समप्रेषुर्दण्ड्यः शतम् । क्षत्रियो
ब्राह्मणाक्षौभे दण्डपाकृष्ये द्विगुणमध्वर्हं, वैश्यो ब्राह्मणस्त
क्षत्रिये पञ्चाशत्तदध्वं, वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत्
क्षत्रियवैश्वावष्टापाद्यं । स्त्रियकिञ्चित्पञ्च शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणो-
तरेषां प्रतिवर्णं विदुषोऽतिज्ञाने दण्डभूयस्त्वं । फलहरितधान्य-
शाकादाने पञ्चकृष्णलमल्पे । पशुपौडिते स्नासिदोष, पालमं-
युक्ते तु तस्मिन् । पथि क्षेत्रेऽनाहते पालक्षेत्रिकयोः । पञ्च साया
गवि पङ्कजे खरऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्व्वविनाशे शतं,
शिशकरणे प्रतिपिहसेवायाञ्च, नित्यं चेलपिण्डादूर्तं स्वहरणञ्च ।
गोऽन्यथे लणमेधान् वीरुह्ननस्ततोनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत
फलानि चापरिहृतानाम् । कुसीदवृद्धिर्धर्मग्रा विंशतिः, पञ्च-
मापकौ मासं नातितावत्सरौमेके, चिरस्थाने द्वेगुण्यं प्रयोगस्य ।
सुताधिर्न वर्धते दितृत्वतोऽथरुदस्य च । क्षत्रकालहृदिः कारिता-
कायिकाशिखाधिभोगाश्च दुष्प्रीदं । पशूपजज्जोमक्षेत्रशतवाद्येषु

जातिपञ्चगुणम् । जडापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तु-
रशात्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः । पशुभूमिस्त्रीणासनतिभोग
ऋक्धभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः, प्रातिभाव्यवणिकशुक्लामद्यद्युत-
दण्डान् पुत्रानध्यामवेयुर्निध्यन्नादियाचितावक्रौताधेया नष्टाः
सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन । स्तेनः प्रकीर्णकेशो सुषलौ
राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतो वधमोक्षाभ्यामन्नन्नेनस्त्री
राजा । न शारौरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्यापनविवा-
सनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सचिवो मति-
पूर्वं प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते । पुरुषशक्त्यपराधानुबन्धविज्ञा-
नाद्दण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित् समवायवचनाद् वेदवित्
समवायवचनात् ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-
निन्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनभिता-
पाश्चान्यतरस्मिन्नपि शूद्रा । ब्राह्मणस्वब्राह्मणवचनादनुरोधो-
ऽनिबन्धाश्चेन्नासमवेताः पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः
सत्यवचने विपर्यये नरकः । शानिवन्धैरपि वैक्लव्यं पौडाकृते
निबन्धः प्रसक्तोक्ते च साक्षिसम्यराजकर्तृषु दोषो धर्मतन्त्र-
पौडायां । शपथैर्नैके सत्यकर्मणा तदेवराजब्राह्मणसंसदि स्याद-
ब्राह्मणानां । छुद्रपखनृते साक्षी दश हन्ति, गोऽश्वपुरुषभूमिषु
दशगुणोत्तरान्, सर्वे वा भूमौ हरणे नरको, भूमिवदसु, मैथुन-

संयोगे च पशुवन्मधुसर्पिणो, गोवहस्त्रहिरण्यधान्यव्रह्मसु, याने-
 च्चक्षुषन्निष्ठावचने । याप्यो दण्डश्च साक्षी, नानृतवचने दोषो
 जीवनक्षेत्तदधीनं, न तु पापीयसो जीवनं । राजा प्राङ् विवाको
 ब्राह्मणो वा शास्त्रवित्, प्राङ् विवाको मध्यो भवेत् । संवत्सरं
 प्रतीक्षेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु । शीघ्रमात्ययिके
 च । सर्वधर्मोभ्यो गरीयः प्राङ् विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।
 इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावसाशौचं दशरात्रमृत्विग्दीक्षितव्रह्मचारिणां सपिण्डा-
 नामेकादशरात्रं । क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं, वैश्यस्यार्द्धमासमेकं
 मासं शूद्रस्य । तच्चेदन्तःपुनरापतेत् तच्छेषेण शुद्ध्येरन्, रात्रिष्वे
 द्वाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्गोत्राघ्राणहतानामन्वक्षं राजक्रोधाच्च
 युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्वन्धनप्रपतनैरेच्छतां ।
 पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं । मातापित्रोस्तन्मा-
 तुर्वागर्भमाससमा रात्रिः संसने गर्भस्य । त्र्यहंवा श्रुत्वा चोर्द्धं
 दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयो निसगन्धे सहाध्यायिनि च सव्रह्म-
 चारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने । दशरात्रमा-
 शौचमभिसन्धाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरार्त्तवीर्वापूर्वयोच । त्र्यहं
 पाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरचेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुप-
 सृशेत् पूर्वं वावरं तत्र शावोक्तमाशौचं । पतितचण्डालसूतिको-
 दक्याश्वसृष्टितत्सृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शनाच्छुद्ध्येच्छ-
 वानुगमे च । शनश्च यदुपहन्यादित्येके उदकदानं सपिण्डेः

कृतचङ्गस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोग एकेऽप्रदत्तानामधःशय्या-
सनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मासं भक्षयेयुरा-
प्रदानात् । प्रथमद्वितीयपञ्चमसप्तमनवमेष्टकक्रिया वाससाञ्च
त्यागः अन्त्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता
बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशोचं । राजाञ्च
कार्यविरोधाद्व्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्याया-
निवृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहममावस्यायां पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चमीप्रभृति
वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशव्राह्मणसन्निधाने
वा कालनियमः ; शक्तितः प्रकर्षेदुगुणसंस्कारविधिरन्नस्य ।
नवावरान् भोजयेदरुजो यथोत्माहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
वाग्रूप वयःशीलसम्पन्नान् । युवेभ्यो दानं प्रथममेके पितृवन्न च
तेन मित्रकर्म कुर्यात् । पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः
शिष्याश्च दद्यात् स्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ । तिलमाषत्रौहियवोद-
कदानैर्मांसं पितरः प्रीणन्ति, मत्स्यहरिणरुरुशशकूर्मवराहमेष-
मांसैः संवत्सराणि, गव्यपयःपायसैर्द्वादशवर्षाणि, बार्ह्णीसेन-
मांसेन कालशाकच्छागलौहखड्गमांसैर्मधुमिश्रेष्टानन्त्यम् ।
न. भोजयेत् स्तेनह्नीवपतितनास्तिकतद्वृत्तिवोरहाग्रेदिधि-
षुपतिषुपतिस्त्री-ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमव्यप-कुचरकूट-
साक्षिप्रतिहारिकानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रयः

गारदाहौ गरदावकीर्णिगणप्रेष्यागम्यागामिहिंसुपरिवित्तिपरि-
 वेत्तपर्याहृतपर्याधातृत्यक्तात्मदुर्वलाः कुनस्त्रिण्यावटन्तः श्चित्रि-
 पौनर्भवकितवाजप्रेष्यप्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिक्लिप्तासी कु-
 सौदौ वणिकशिल्पोपजीविज्यावादित्त्रतालनृत्यगौतगौलान्,
 पित्रा चाकामेन विभक्तान्, शिष्यांश्चैकं सगोत्रांश्च । भोजयेदूर्तं
 त्रिभ्यो गुणवन्तम् । सद्यःश्राद्धोऽशूद्रातल्पगम्यत्पुरीषे सामं
 नयति पितृंस्तस्मात् तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् । श्वपचचापडान्-
 पतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात् तिलैर्वा क्षिरेण,
 पङ्क्तिपावनो वा शमयेत् । पङ्क्तिपावनाः पङ्कजविज्जेप्रष्ठमासि-
 कस्त्रिणाधिकेत्तमधुस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः स्नानको मन्त्र-
 ब्राह्मणविद्धर्मज्ञो ब्रह्मदेयानुसन्दान् इति हविःषु दैवं दुर्वलां-
 दौन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

अवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दांस्यर्द्ध-
 पञ्चमसासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा । न मांसं
 भुञ्जीत हेमास्यो वा नियमी नाधीयीत वार्यो दिवा पांशुहरे
 कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरोत्सृष्टगर्जार्त्तशब्देषु च श्वशृगाल-
 गर्दभसंज्ञादे लोहितेन्द्रधनुनौहारेष्वभ्रदर्शने चापत्तौ सूत्रित
 उच्चरिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीकसन्तानमाचार्य-
 परिवेषणे ज्योतिषोश्च भौतो यानस्थः शयानः प्रौढपादः
 श्मशानश्रांमान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तः श्वदिवाकीर्त्ति-

सूद्रमन्त्रिधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च सामशब्दे यावदा-
कालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदर्शनोल्कास्तनयित्नुवर्षविद्युतः
प्रादुष्कृताग्निष्वनृतौ विद्यति नक्तञ्चापररात्रात् त्रिभागादि-
प्रवृत्तौ सर्वम् । उल्का विद्यत्समेत्यकेषां । स्तनयित्नूरपरा-
ज्जेऽपि प्रदंषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्ये च
राजिं प्रेते विप्रोप्य चान्याऽन्येन सह सङ्कुलोपाहितवेदसमाप्ति-
च्छर्द्दित्रादमनुष्ययज्ञभाजनेष्वहोरात्रममावास्यायाश्च हरहं वा
कार्तिके फाल्गुन्यापादौ पौर्णमासौ तिस्रोऽष्टकास्त्रिरात्र-
मन्यामंके अभितां वार्षिकं सर्वं वर्षविद्यत्स्तनयित्नुसन्निपाते
प्रस्थन्दिन्यूङ् भोजनाद्युत्सवे प्राधौतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्तं
नित्यमंके नगरे मानमसप्यशुचि त्रादिनामाकालिकमक्ततान्न-
त्रादिकमंवागे च प्रतिविद्यच्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यच्च
यावत् स्मरन्ति ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रजस्तानां स्वकर्मासु द्विजातीनां ब्राह्मणो भुञ्जीत प्रति-
गृह्णीयाच्चैधोदकयवसमूल-फलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयान-
पयादधिधानाशफरि प्रियङ्गुसृङ्गागंशाकान्यप्रनोद्यानि । सर्वेषां
पितृदेवगुरुभृत्यभरणे चान्यवृत्तिस्त्रेन्नान्तरेण शूद्रात् पशुपाल-
क्षेत्रकर्षककुलसङ्गतकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना वणिक्
चाश्रित्यो नित्यमभोज्यं केशकौटावपन्नं रजस्वलाक्षष्टशकुनि-
पदोपहतं भ्रूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्नानां भावदुष्टं शुक्तं केवलमदधि

पुनःसिद्धं पर्युपितमशाकभक्ष्यं ज्ञेहमांम-मधुन्युत्सृष्टं पंचस्यभि-
 शप्तानपदेश्यदन्तिकतक्षकदर्थ्यबन्धनिकचिकित्सक मृगयु-काश-
 च्छिष्टभोजिगण-विद्विषाणामपाङ्गुत्वानां । प्राणदुर्धलादृहया-
 द्याचमनोत्थानव्यपेतानि । समासमाभ्यां विषमसमे पूजान्त-
 रानर्पितञ्च । गोश्च क्षीरमनिर्द्देश्याः सूतके चालामह्विष्योश्च
 नित्यमाविकमपेयमौद्रमैकशफेञ्च । स्यन्दिनीयमसूयस्यिनी
 नाञ्च याश्च व्यपेतवत्साः । पञ्चनखाद्याशल्यकशशशाविदु-
 षोधाखड्गकच्छपा । उभयतोदत्केशलोमेकशफकलविङ्कल-
 लवचक्रवाकहंसाः काककङ्कटप्रश्येना जलजा रक्तपादतुण्डा
 ग्राम्यकुक्कुटशूकरो धेन्वनडुहो, चापंसदावसन्नहयामांसानि
 किसलयक्याकुलशुननिर्यासलोहित—व्रयनाश्वनिचिदारुषक-
 लाकटिद्रिभमाग्धाटनक्तक्षरा अभक्ष्याः । भक्ष्याः प्रतुदा
 विष्किरा जालपादा मत्स्याद्याविकृता वध्याय धर्मार्थे व्याल-
 क्षता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभुञ्ज्यापयुञ्जीतोपयुञ्जीत ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टोदशोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा धर्मो स्त्री नातिचरद्भर्तारं । वाक्चक्षुःकर्म-
 संयता पतिरपत्यलिप्तसुहृद्वराद् गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्ड-
 गोत्रऋषिसम्बन्धिभ्यो योनिमात्राद्वा । नादेवरादित्येके ।
 नातिद्वितीयं जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे
 परस्मात् तस्य हयोर्वा रक्षणाद्भर्तुरेव नष्टे भर्तारि पादुवार्पिकं
 क्षपणं श्रूयमाणेऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात् तस्य

द्वादशवर्षाणि ब्राह्मीणस्य विद्यासंख्यन्ते भ्रातरि चैवं ज्यायसि
थवौयान् कन्यास्तुपषमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्युतूनतौत्य स्वयं
द्युज्येतानिन्दितेनोत्सृज्य पित्रानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोर-
प्रयच्छन् दोषो प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येक द्रव्यादानं
विवाहसिद्धयं धर्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्रावहु-
पशोर्हीनकर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात्
सप्तमौष्मासुक्ता निचयायाप्यहीनकर्मभ्य आचक्षीत राज्ञा
पृष्टस्तेन हि भर्त्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेधर्मतन्त्रपौङ्गायां तस्या-
करणे दोषो दोषः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽथैतदयान्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्याक्रिया
प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति
भीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्नहि कर्म क्षीयत इति कुर्यादित्य-
परे पुनः स्तोमेनेष्टा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते ब्राह्म-
स्तोमेनेष्टा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन
यजतेऽग्निष्टुताभिश्चस्यमानं याजयेदिति च । तस्य निष्कृत्य-
णानि जपस्तपो होम उपवासो दानमुपनिषदो वेदान्ताः
सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यधमर्षणमथर्वशिरोरुद्राः पुरुष-
सूक्तं राजनरीहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो
सहावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसान्नामन्यतमद्विष्टवमानं

कुषाण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि । पयोव्रतं तं
 शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं
 सोमपानमिति च मेध्यानि । सर्व्वं शिलोच्चयाः स्रज्वाः स्रवन्तः
 पुण्या ऋदाखीर्षाणि ऋपिनिकारगोष्ठपरिस्वन्दा इति देशाः ।
 ब्रह्मचर्य्यं सत्यवचनं सयनेषूदकोपप्रार्थनमार्द्रवज्रतापःशायिता-
 नाशक इति तपांसि । हिरण्यं गोर्वांसोऽश्वो भूतिस्त्रिता
 घृतमन्नमिति दैयानि । संवत्सरः पण्णाढायत्वारस्त्रयो द्वावे-
 वायतुर्विंशत्यष्टौ द्वादशाष्टः षड्विंशत्यष्टौऽहोरात्र इति कालाः ।
 एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्षिपेरन् एनःसुः गुरुषु युर्क्षणि
 लघुषु लघुनि लक्ष्म्यातिरुच्यं चान्द्रायणमिति सर्व्वप्रायश्चित्तं
 सर्व्वप्रायश्चित्तम् ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि
 लक्षणानि भवन्ति । ब्रह्महार्द्रकुष्ठी, सुरापः श्यावदन्तो, गुरु-
 तल्पगः पङ्कगधः, स्वर्णहारो कुनखो, खिली दस्तापहारी
 हिरण्यहारो दर्दरी, तेजोऽपहारी मण्डली, स्नेहापहारी क्षयी,
 तथाजौर्णगाननापहारी, ज्ञानापहारी मूकाः, प्रतिहन्ता गुरोर-
 पक्षारी, गोघ्नो जात्यन्धः, पिशुनः पूतिनासः, पूतवज्रस्तु
 सूचकाः, शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्तपुसौषचामरविक्रयी मद्यपः,
 एकाशफविक्रयी मृगव्याधः, कुण्डाशी मृतकामैलिको वा नक्षत्रो
 न्नावुदी, नास्तिको रङ्गोषजीव्यभक्ष्यभक्षी गण्डरी, ब्रह्मपुरुष-

तस्कराणां देशिकः पिण्डितः षण्डो महापथिक गण्डिक-
श्चण्डालो पुक्कसी गोष्ववकीर्णी मध्यामेही, धर्मपत्नीषु स्यान्मै-
थुनप्रवर्त्तकः खल्वाटसगोत्रसमयस्यभिगामी पितृमातृभगिनी-
स्यभिगाभ्यावोजितस्तेषां कुलकुण्डमण्डव्यापितव्यङ्गदरिद्रात्पा-
थुषोऽल्पबुद्धयश्चण्ड षण्डशैलूष-तस्कर परपुरुष-प्रेष्यपरकर्मकराः,
खल्वाटचक्राङ्गसङ्कीर्णाः क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्त्याथोपपद्यन्ते
तस्मात् कर्त्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणेर्जायन्ते धर्मस्य
धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

त्यज्येत् पितरं राजघातकं शूद्रायाजकं वेदविप्लावकं
भ्रूणह्नं यश्चान्त्यावसायिभिः सह संवसेदन्त्यावसायिन्या वा
तस्य विद्यागुरुन् योनिसम्बन्धांश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदका-
दीनि प्रेतकर्माणि कुर्युः पात्रज्ञास्य विपर्ययेयुः । दासः
कर्मकरो वायकरादमेध्यपात्रमानोय दासी घटान् पूरयित्वा
दक्षिणामुखः पदा विपर्ययेदमनुदकं करोमिति नामग्राहस्तं
सर्वेऽन्वालमेरन् प्राचीनादीतिनो सुक्तशिखा विद्यागुरवो
योनिसम्बन्धाश्च वीक्षेरन्नप उपसृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अत
छाङ्गं तेन सन्नाप्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमञ्जानपूर्वं
ज्ञानपूर्वञ्चेत् त्रिरात्रम् । यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत् तस्मिन्
शुद्धे शतकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाङ्गदात् पूरयित्वा स्रवन्तीथ्यो
वा त इममप उपसृश्येयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्

सम्प्रतिष्ठेद्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिव-
मन्तरौचं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यज्ञभिः पावमानीभि-
स्तरत्समन्दीभिः कुप्याख्येयाज्यं जुहुयाद्विरण्यं ब्राह्मणाय वा
दद्याद्ब्रह्माचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रार्थयित्तं स मृतः
शुध्येत् । तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्मणि कुर्व्युरेतदेव
शान्तुः प्रदकं सर्वेषूपपातकेषूपपातकेषु ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महःसुराप-गुरुतल्पग-मातृपितृयोनिसम्बन्धगस्तेनना-
स्तिक-निन्दितकर्माभ्यासि-पतितात्याग्यपतितत्यागिनः पातक-
संयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं । त्रीणि प्रथमान्यनिद्देश्यानि
मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततोत्येके भ्रूणहनि ह्रीनवर्णसेवायाञ्च
स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामिपैशुनं गुरोरनृताभिगंसनं
महापातकसमानि । अपाङ्क्त्यानां प्राग्दुर्वलाद्गोहन्तब्रह्मो-
ज्भयतन्त्रान्कदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं, याजनाध्य-
यनाद्विगाचार्यो पतनीयसेवाया च्छहैयावन्यत्र हानात् पतति ।
तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके । न कर्हिचिन्मातापित्रोरहन्तिदायन्तु
न भजेरन् । ब्राह्मणाभिगंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्वल-
हिंसायामपि मोचने शक्तयेत् । अभिक्रध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य
वर्षशतमस्वर्ग्यं, निर्वाते सहस्रं, लोहितदर्शने यावतस्तत्प्रस्कान्य
पांशून् संगृह्णीयात् ।

इति गौतमिye धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ शक्तिर्ब्रह्मन्नस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा
स्याज्जन्ये शस्त्रभृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्व्या द्वादश
संवत्सरान् ब्रह्मचारौ भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षणाः,
पथोपक्रामेत् सन्दर्शनादार्थ्यस्य । स्नानासनाभ्यां विहरन् सवर्णेषु-
दकोपस्पर्शी शुध्येत् । प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
द्रव्यापचये वा तत्रवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ-
प्यग्निष्टुदन्तस्योत्सृष्टस्येदुब्राह्मणवधे । हत्वापि आत्रेय्याच्चैवं
गर्भे चाविज्ञाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं
प्राक्ततं ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्च गादद्यात् । वैश्ये त्रैवार्षिकं
ऋषभैकशताश्च गा दद्यात् । शूद्रे संवत्सरमृषभैकदशाश्च
गा दद्यादनात्रेय्याच्चैवं गाश्च । वैश्यवन्मण्डूकनकुलकाकविवर-
चरमूपिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थि-
मतामनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चि-
दद्यात् । पण्डे च पलालभारः सौसमाषष्ठ, वराहे घृतघटः,
सर्पे लौहदण्डो, ब्रह्मवन्धाश्च ललनायां जीवोवैशिकेन
किञ्चित्तल्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे, परदारि त्रीणि ।
ओत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गमयेत् । प्रतिसिद्ध-
मन्त्रसंयोगे सहस्रवाक् चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु, चैवं
स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिण्डन्तु लभेत । अमानुषीषु गोवर्ज-
स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्घृतहोमो घृतहोमः ।

इति गौतमौये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिच्चेयुः सुरामास्ये मृतः
शुध्येदमत्या पाने पयोदृतमुदकं वायुं प्रतिब्रूहं तप्तानि
सक्तच्छ्रुततोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राशने
श्वापदाद्वखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धाम्राणे
सुरापस्य प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्व्वेद्य दष्टस्य (दृष्टस्य) ।
तल्पे लोहशयने गुरुतल्यगः शयौत सूर्मो वा ज्वलन्तीं श्लिष्ये-
स्त्रिङ्गं वा सहषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेद-
जिह्ममा शरीरनिपातान्मृतः शुध्येत । सखीसखीनिसगोत्रा-
शिष्यभार्यासु स्त्र,पायां गवि च तल्पसमीपवकर इत्येके
श्वभिरादायेद्राजा निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं
खादवेद्यथोक्तं वा गर्हमेनावक्रीणीं निऋतिं चतुष्पथे यजते
तस्याजिन मूर्ध्निवालं परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षं
चरेत् कर्माचक्षाणः संवत्सरेण शुध्येत् । रेतस्कन्दने भवे
रोगे सुप्तेऽग्नीन्यनभैक्षचरणाणि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः
साभिसन्धेर्व्या रेतस्याभ्यां सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदह
रहर्भुञ्जानोऽभ्यस्तमिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं
दृष्ट्वादित्यमीचेत प्राणायामं कृत्वाभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा
निष्पुरीषीभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णा-
न्युपयुञ्जानः फलान्यनतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्छर्दिनी
घृतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिंसासु त्रिरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये
चेद्धारुणीपावमानीभिर्हीमो विवाहमैथुननिर्मातृसंयोगेष्वदोष-

भेकेऽनृतं न तु खलु गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितंश्च परतश्च
हन्ति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नल्पेष्वाप्यर्थेष्वन्यावसायिनीगमने
कच्छाब्दोऽमत्या द्वादशरात्रमुदक्यागमने तिरालं तिरात्रम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

रंहंस्त्रं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्द्वयं तरत्समन्दी-
त्यप्सु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाभोज्यं
बुभुक्षमाणः पृथिवीमावपेद्वत्तरारमण उदकोपस्पर्शनाच्छुषि-
मेके स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमङ्गिस्तृतीयं
दिवादिष्वेकभक्तको जलक्षिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं
मांसं शोणितं स्नायुस्थिमज्जानमिति होम आत्मनो मुखे
मृत्योरास्ये जुहोमीत्यन्दतः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणं
हत्यायाः । तथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं वारयेति महा-
व्याहृतिभिर्जुहुयात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्ब्रत एव वा ब्रह्महत्या-
सुरापानस्तेयगुरुतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत्
सप्तमञ्जमेधावभृथेन सावित्रीं वा सहस्रक्षत्र आवर्त्तयन्
पुनोतेहैवात्मानमन्तर्जाले वाघमर्षणं तिरावर्त्तयन् पापेभ्यो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

तंटाहुः कंतिधावकीर्णो प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्र-
धलेन वृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण मर्यगेति सोऽमावा-
स्यायां निश्वग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति
कामावकीर्णोऽस्मरावकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाति-
मुग्धोऽस्मराभिमुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधाय-
नुपर्थ्य्य यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय सन्मामिञ्चत्वित्येतया त्रिरु-
पतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्योः पूत इव स्यात् स इत्यं
जुहुयादित्यमनुमन्त्रयेद्वरो दर्शयेति । प्रायश्चित्तामविशेषाद-
मार्जवपैशुन-प्रतिपिदाचारानाद्य प्राशनेषु । शूद्रायाश्च रेतः
सिक्ता योनौ च दोषवति कर्माण्यभिसन्धिपूर्वेष्वविज्ञाभिरप
उपस्पृशेद्वारुणोभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिपिदवाञ्जनसयोरपचारे
व्याहृतयः सङ्ग्राताः पञ्च सर्वास्त्रपो वाचामेदह्य आदित्यश्च
पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति
सायमष्टौ वा समिधमादध्याद्देवकृतस्येति हुत्वैवं सर्वस्मादेनं सो
मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथातः कच्छान् व्याख्यास्यामी । हविष्यान् प्रातराशान्
भुक्त्वा तिस्रो रात्रौर्नाश्रीयादथापरं त्र्यहं नक्तं भुञ्जीत
अथापरं त्र्यहं न कश्च न याचेदथापरं त्र्यहसुपवसेत् तिष्ठे-

दहनि, रात्रावासोत् । क्षिप्रकामः सत्यं वदेदनार्थं न सम्भाषेत,
 रौरवयौधाजिने नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापो-
 हिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतोभिर्भार्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः
 पावका इत्यष्टाभिः । अथोदकतर्पणं । ॐ नमो हमाय मोहमाय
 मंहमाय धुन्वते तापसाय पुनर्वसवे नमो नमो, मोक्षप्रा-
 योर्मप्राय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो नमः, पाराय सुपाराय
 सहापाराय पारविष्णवे नमो नमो, रुद्राय पशुपतये महते
 देवाय त्र्यम्बकायैकचराधिपतये इवाय शर्वीयेशानायोग्राय
 वाञ्जणे घृणिने कपर्दिने नमो नमः, सूर्यायादित्याय नमो
 नमा, नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमो नमः, कृष्णाय पिङ्गलाय
 नमो नमो, ज्येष्ठाय अष्टाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशयोर्द्वैतसे
 नमो नमः, सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामरूपिणे नमो
 नमो, दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमो नमस्तौक्ष्णरूपिणे नमोनमः,
 भौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय
 वैश्वचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय क्षातिवाससे पिनाकहस्ताय
 नमो नम इति । एतदेवादित्योपस्थानमेता एवाज्याहुतयो ;
 द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं अपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात्
 अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टिकृत इति ।
 तता ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातो यावत् ।
 नक्तदादटौत तावदग्नौयादवभक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ।
 प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्यां भवति । द्वितीयं चरित्वा
 यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते ।
 तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसा मुच्यते । अथैतांस्तान् कृच्छ्रान्

चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति । सर्वेद्वैज्ञातो भवति यश्चैवं
वेदं यश्चैनं वेद ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रे मत्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं । तस्योक्तो विधिः ; कच्छ्रेः वपनं व्रतं धरेत्
श्रोभूनां पौर्णमासौमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पयांसि नद्यो नद्य
ज्ञात चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमाहर्वाविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्र-
मसो यद्देवा देवहोतनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देवकृतस्येति
चान्ते समिद्धिरो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रौ रूपं गिरौज-
स्तेजः पुरुषा धर्माः शिवः शिव इत्यतैर्ग्रासानुमन्त्रणं । प्रतिमन्त्रं
यनसा नमः स्वाहेति वा । सर्वग्रामप्रमाणमास्याविकारेण चरु-
भेजशक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतस्त्रूलफलोदकानि हवींषि ।
उत्तरात्तरं प्रशस्तानि । पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान् शुक्लैका-
पचयेन परपक्षमश्रौयादमावास्यायामुषोष्मैकोपचयेन पूर्वपक्षं
विपरोतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणो मासो । मासमेतमाष्टा
विपापा विपाप्मा सर्वमनो हन्ति । द्वितीयमाष्टा दश पूर्वाम्
दशावरानात्मानश्चैकविंशं पण्डितौच्य पुनाति । संवत्सरश्चाष्टा
चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति सलोकतामाप्नोति ।

इति गौतमोये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्थं भजेरन् । निवृत्ते रजसि मादृर्जीवति
चैच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभृयात् । पूर्ववद्विभागे
तु धर्मवृद्धिः । विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनसुभयतोदयुक्तो रथो
गोवृषः । काणखोरकूटषण्डा मध्यमस्य । अनेकश्वेदविधान्यायसी
शृङ्गमनोयुक्तां चतुष्पदाश्चैकैकं यवौयसः । समश्चेतरत् सर्वं द्वांशौ
वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं काम्यं पूर्वः
पूर्वो लभेत । दशतः पशूनां नैकशफः नैकशफानां वृषभोऽधिको
ज्येष्ठस्य । वृषभषोडशा ज्यैष्ठिनेयस्य समं वा ज्यैष्ठिनेयेन
यवौयसां । प्रतिमातृ वा स्ववर्गे भागविशेषः । पितातृसृजेत्
पुत्रिकासनपत्येऽग्निं प्रजापतिश्चेद्वास्त्रदर्थमपत्यमिति संवाद्या-
भिसान्विमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां । तत्संशयान्नोपयच्छेदन्नाहकाम् ।
पिण्डगोत्रऋषिसखन्धा ऋक्थं भजेरन्, स्त्रौ चानपत्यस्य । वीजं
वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् । स्त्रीधनं दुर्हित-
णामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च । भगिनीशुल्कं सोदार्थ्यणामूर्ध्वं
मातुः पूर्वश्चेके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टानि
प्रेते असंसृष्टौ ऋक्थभाक्, विभक्तजः पित्रमेव । स्वमार्ज्जितं
वैद्याऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा श्रीरसक्षेत्रजदत्तकृत्तिम-
शूढोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाजः । कानीनसहोदरपौनर्भवपुत्रिका-
पुत्रस्त्रयन्दत्तक्रोता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चौरसाद्यभावे ।
ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसम्पन्नस्तुत्यांशभाक् ज्येष्ठा-
शंहौनमन्यत्; राजन्याविश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मण्यौपुत्रेण ।

क्षत्रियाञ्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यश्च शूद्रपुत्रेभ्यो हस्तिभूत-
 मन्तवासविधिना । सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्ता न लभेतेकैषां ।
 श्रोत्रियो ब्राह्मणस्यानपत्यस्य ऋक्षं भजेरन्, राजीतरैषां । जड़-
 क्लोवो भर्त्तव्यावपत्यं जड़स्य भागाहं शूद्रापुत्रवत् । प्रतिलोमा-
 सूदकयोगजेमक्रतान्नेष्वविभागः, स्त्रीषु च । संयुक्तास्वनाज्जार्ण-
 दशावरैः शिष्टेरुहर्षाङ्गिरलुब्धः प्रसस्तं कार्यम् । चत्वारसत्तुषां
 पारगा वेदानां, प्रागुत्तमाख्य आश्रमिणः, पृथग्धर्मविदस्त्रय,
 एतान् दशवरान् परिषदित्याचक्षते । असम्भवे त्वतेषाम् श्रोत्रियो
 वेदविच्छिष्टा विप्रतिपत्तौ यदाह, यतोऽयमप्रभवां भूतानां
 हिंसानुग्रहयोगेषु । धर्म्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्म्माविदाभ्यां हि
 ज्ञानाभितिवेशाभ्यामिति धर्म्मो धर्म्मः ।

इति गौतमौये धर्म्मशास्त्रं एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आपस्तम्बसंहिता ।

प्रथमाऽध्यायः ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १
परिषां परिवादिषु निवृत्तमृषिमत्तमम् ।
विविक्तदेश मासोनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं यागवित्तमम् ।
आपस्तम्बमृषिं सर्व्वे समेत्य सुनयोऽब्रुवन् ॥ ३
भगवन् मानवा सर्व्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ।
चरैर्युर्व्वर्म्मकार्थ्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४
यताऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।
क्षीपिकर्मादि चापत्सुर्द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५
देयश्चानाथकेऽवश्यं विप्रादौनाञ्च भेषजम् ।
बालानां स्तन्यपानादिकार्य्येष्वपरिपालनम् ॥ ६
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः ।
गवादौनां ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।
दृष्ट्वा ऋषोनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८
बालानां स्तनपानादिकार्य्यं दोषो न विद्यते ।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥ ९
गवादौनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।
क्षेत्रिशङ्कुन दाषाऽन्न देहवारणमेषजे ॥ १०

औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्ट्यान्नभोजनम् ।
 प्राणिनां प्राणहृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्रव्यन्तु दापयेत् ।
 अतिरिक्ते विपन्नानां कच्छुर्मव विधीयते ॥ १२
 त्रग्रहं निरशनात् पादः पादद्यायाचितं त्रग्रहम् ।
 पादः सायं त्राहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्रग्रहम् ॥ १३
 प्रातः सायं दिनार्द्धञ्च पादोनं सायदर्जितम् ॥ १४
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ।
 अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५
 पादमेकं चरेद्राधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।
 योजने पादहोनञ्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६
 घण्टाभरणदोषेण गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 चरेदर्धव्रतं तत्र भूषनार्थं कृतं हि तत् ॥ १७
 दमने वा निरोधे वा सङ्गतिं चैव योजने ।
 स्तश्चशृङ्खलपाशैश्च सृते पादोनमाचरेत् ॥ १८
 पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।
 निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्व्वं विधीयते ॥ १९
 प्राजापत्यं चरेद्दिप्रः पादोनं चात्रियश्चरेत् ।
 कच्छार्धन्तु चरेद्द्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २०
 द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तने दुहेत् ।
 द्वौ मासावैकवेलायां शेषकाले यथारूचि ॥ २१
 दमतामध्वेमासेन गोस्तु यत्र विपद्यते ।
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२

हलमष्टगवं धर्मं पङ्गवं जौवितार्थिनाम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३
 अतिवाह्यातिटोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नदौपर्वतसंरोधे ऋते पादोनमाचरेत् ॥ २४
 न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ।
 एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्वध्ना परवशो भवेत् ॥ २५
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्वध्नामं दक्षिणासुखम् ।
 पादलग्नान्निदांषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६
 व्यापन्नानां बह्वनस्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
 भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ २७
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने ।
 सप्तरात्रं पितृदुग्धं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८
 गोमूत्रेण तु सन्मिश्रं यावत्कं भक्षयेद्भिजः ।
 एतद्विमिश्रितञ्चैवमुल्लेख्योशनसा स्वयम् ॥ २९
 देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३०
 एका पादात्तवहुभिर्द्वैवाह्यापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१
 यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थं मूढगर्भमिमोचने ।
 यत्नं कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२
 सराम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३

सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुग्डनं स्मृतम् ॥ ३४
 इत्यापस्तम्बोवे धर्मीगास्ते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

कांरूहंस्तगतं पण्यं यच्च ग्रामादिनिःसृतम् ।
 स्त्रीषालवृद्धांचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥
 प्रपाप्मरख्येषु जलेऽथ मोरे
 द्रोण्यां जलं यच्च विनिसृतम्भवेत् ।
 र्षपाकचाण्डाल्परिग्रहेषु
 पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २
 न दृष्टेऽन्य मन्तता धारा वातोद्धताश्च रेणवः ।
 स्त्रिया वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३
 आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।
 आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचौनि तु ॥ ४
 अन्येस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च ।
 एषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ५
 उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्टानुलेपनम् ।
 सर्वं शुध्यति तोयेन तत्तायं केन शुध्यति ॥ ६
 सूर्यैराश्वनिपार्तन मारुतस्पर्शनेन च ।
 गवां मूत्रपुरौषेण तत्तायं तेन शुध्यति ॥ ७
 अस्थिचर्मादियुक्तान्तु खराश्वाद्रापदूषितम् ।
 ऊडरेदुदकां सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८

कूपो मूत्रपुरीषेण धौवनेनापि दूषितः ।
 खशृगालखरोद्वैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ॥ ८
 उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत् ।
 पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ ९
 वापीकूपङ्गतागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११
 यस्य कूपात् पिवेतोयं ब्राह्मणः शवदूषितात् ।
 कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे.संशयो भवेत् ॥ १२
 अक्षिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते ।
 पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १३
 क्षिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिवेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकच्छमथापि वा ॥ १४
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अन्त्यजातेरविज्ञातो निवसेद्यस्य वैश्वमनि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १
 चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कच्छं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कच्छपादं प्रदापयेत् ॥ ३
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शेन शवदूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ॥ ४

बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५
 अशौतियस्य वर्षाणि बालो वाप्यनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ६
 न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुदृढापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७
 अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते ।
 शेषसम्पादनाच्छूद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणी येषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तो न तेषां तत् क्लिप्तं भवेत् ॥ ९
 पूर्णैऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णैश्चपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १०
 समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्न प्राणसंशये ॥ ११
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतौर्धं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुंस्पायं स्याद्व्रतौ च फलमाप्नुयात् ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाग्डेषु योऽज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते ॥ १
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तदर्हन्तु चरेद्द्वैश्वः पादं शूद्रस्तदापयेत् ॥ २

शुक्लोच्छिष्टस्त्वनाचान्त्याण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ॥ ३
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपंस्त्रिरात्रमश्रूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५
 पानमैथुनसम्पर्को तथा सूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत् उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ।
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥ ७
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा सूत्रपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८
 एकाहं तत्र निर्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे ॥ ९
 वृक्षारुढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।
 फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १०
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 एकरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 येन केनचिदुच्छिष्टः अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण गङ्गगव्येन शुध्यति ॥ २
चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविषर्जनात् ।
स्थापयित्वा द्विजानान्तु शुद्धो दानेन शुध्यति ॥ ४
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमग्न्यात्प्रज्ञानतो द्विजः ।
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्तेऽज्ञानाद्विजो यदि ।
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६
ब्राह्मण्या सह योऽग्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनौषिणः ॥ ७
उच्छिष्टमितरस्त्रीणामग्नीयात् पिवतेऽपि वा ।
प्राजापत्येन शुद्धिः श्राद्धगवानङ्गिरात्रयीत् ॥ ८
अन्त्यानां भुक्ताशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रायणं तदर्द्धादं ब्रह्मचरविशां विधिः ॥ ९
विष्णून्भक्षणे विप्रस्तप्तलक्ष्णं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १०

उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मन्दभाण्डं तथैव च ॥ ११
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२
 वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वाचम्य विशुतः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १४
 इत्यापस्तम्बोये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्यसम्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ २
 स्नानं दानं तपो होमः स्नाध्यायः पितृतर्पणम्
 पञ्चयज्ञा ह्यथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४
 रोमकूपेयंदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५
 नीलौदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६

नौलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद्ब्राह्मणः कश्चित् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 नौलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ८
 भक्षयेद्यद्य नौलीन्तु प्रमादाद्ब्राह्मणः कश्चित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽत्रब्रीहिसुनिः ॥ ९
 यावत्यां वापिता नौली तावती चाशुचिर्महो ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०
 इत्यापस्तम्बोऽयं धर्मशास्त्रे यष्टोऽध्यायः ॥ ३

सप्तमोऽध्यायः ।

स्नानं रजस्वलायाम्नु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्ते रजसि गरया स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणांमत्यर्थं, हि प्रवर्त्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥ २
 साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वी स्नादगृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनौ ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ ४
 अन्यजातिश्चपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।
 अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५
 त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारश्च कारयेत् ॥ ६

रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ।
 विरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
 प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वस्त्रदर्शनात् ॥ ८
 विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथन्मवेत् ॥ ९
 स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्व्वस्त्रैरलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा श्रेष्ठं कर्म समाचरेत् ॥ १०
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ।
 सा त्रिरात्रापवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कच्छेण शुध्यते विप्रस्तथा दानेन शुध्यति ॥ १२
 एकशाखासमारुढा चाण्डाली वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १३
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनान्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥ १५
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कच्छं तदर्धन्तु रजस्वलाम् ॥ १६
 उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कच्छार्धन्तु चरेद्विप्र प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७
 चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयो स्पृशते यदि ।
 श्रेष्ठादात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १८

उदका ब्राह्मणी शूद्राऽमुदकां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोपिता भूत्वा पञ्चगव्येनः शुध्यति ॥ १८
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् ॥ २०
 स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
 एवेमव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरयाऽयन्न लिप्यते ।
 सुराविशमूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ॥ १
 गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ।
 दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २
 शौचं सुवर्णनारोणां वायुसूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३
 रितःस्पृष्टं श्वस्यष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुष्यति ॥ ४
 शुद्धमन्नमयिषस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५
 पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 संवत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नवा ॥ ६
 भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ॥ ७

शूद्राक्षं शूद्रसम्पत्तौ शूद्रेणैव सहासनम् ।
 शूद्राज् ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८
 आहितान्निस्तु यो विप्रः शूद्राक्षान्नं निवर्त्तते ।
 तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ९
 शूद्राक्षेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः । १०
 शूद्राक्षेनोदरस्तेन यः कश्चिन्मृष्यते द्विजः ।
 स भवेच्छुक्रो ग्रास्यो मृतः श्वा वाय जायते ॥ ११
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्वस्याप्यन्नमेवाक्षं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३
 वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः ।
 अमृतं तेन विप्रान्नस्यग्न्यलुःसामसंस्कृतम् ॥ १४
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् ॥ १५
 स्वकर्मणा च वृषभैरनुसृत्यात्मशक्तितः ।
 खलुयज्ञातिहितेन वैश्यान्नं तेन संस्कृतम् ॥ १६
 अज्ज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्राक्षं विधिमन्त्रविषर्जितम् ॥ १७
 आमसांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 दुग्धं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८
 शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तावस्तिलाः ।
 दसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥ १९

आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रंष्टु यदि ।
 मनस्तापेण शुध्येत ह्युपदां वा शतं जपेत् ॥ २०
 द्रव्यपाणिषु शूद्रेण सृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
 तद्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् सवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
 पूर्वं शौचन्तु विवर्त्य ततः पश्चादुपस्थयेत् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २
 अथित्वा सर्वमिवाक्षयं कृत्वा शौचमात्मनः ।
 ओहाङ्गुष्ठा विराजन्तु यथान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३
 प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पलानि पञ्च गोमूत्रे नातिरिक्तावदाशयेत् ॥ ४
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५
 पश्चादुत्थरविल्वाय कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा यद्वैरात्रेण विशुध्यति ॥ ६
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च शूद्रस्यत्वं चिकीर्षतः ॥ ७
 चरेयुस्त्रीणि कच्छाणि लीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्तापनं कच्छं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥

यद्देष्टितं वाक्कवलावचिल्ले
रमेध्यलिसञ्च भवेच्छरीरम् ।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक्
स्नानेन लेपोपहतस्य शुचिः ॥ ८

ऊर्ध्वं नाभेः करी सुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
ऊर्ध्वं ज्ञानमधः शीचं मार्जनेनैव शुध्यति ॥ ९०
उग्रानहावनेभ्यः वा यस्य संसृगते सुखम् ।
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ९१
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानी स्त्रयोनिषु ।
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविदशूद्रयोजिषु ॥ ९२
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्तारं समुपस्थितम् ।
अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ ९३
अन्ने भोजनसम्पन्ने मल्लिकाकेशदूषिते ।
अनन्तरं स्पृशेदापस्तञ्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ ९४
शुष्कमांसमयश्चान्नं शूद्राश्च वाप्यकामतः ।
भुक्त्वा कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छत्रयं चरेत् ॥ ९५
अभुक्ते सुधते यश्च भुङ्क्तन यद्यापि मुच्यते ।
भोक्त्वा च भोजकस्यैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ ९६
यश्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।
अहोरात्रांषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ९७
उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः ।
पादौ स्थाप्योभयनैव आचस्योभयतः शुचिः ॥ ९८
उत्तोर्याचस्य उदकादततोर्य उपसृजेत् ।
पञ्चान्नं त्र्ययसाः युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते ॥ ९९

अन्त्यागारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।
 स्वाध्याये भोजने चैव पादुक्कानां विसर्जनम् ॥ २०
 जन्मप्रभृति-संस्कारे शूद्रशान्तो च भोजनम् ।
 असपिण्डेन वार्त्तव्यं चूडाकार्ये विग्रेयतः ॥ २१
 याजकान्नं नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम् ।
 स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२
 ब्रह्मोदने च श्राद्धे सीमस्तोत्रयने तथा ।
 शन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३
 अप्रजाता तु नारी स्यान्नाश्रीयादेव तदगृहे ।
 यय भुङ्कोत मोहाद् यः पूयषं नरकं व्रजेत् ॥ २४
 अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं सूत्रमग्र्यते ॥ २५
 स्त्रीधनानि च ये मोह्यदुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्वर्णं दानानि वस्त्राणि ते पापा यात्यधोगतिम् ॥ २६
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 असंस्कृत्य यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७
 मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे ।
 हस्तिच्छायान्दु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधाः क्षामचारिणौ ।
 आसां प्रथमगर्भेण भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९
 साहस्रं पिबन्नं ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 विग्रेयाज्ञतनेतेषां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३०
 राजकथाधर्मेनृपवेणुचक्षोपत्रोविनाम् ।
 भुङ्क्षेपां ब्राह्मणान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टं शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३२
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रप्रेषणकारिणः ।
 भूमावक्तं प्रदातव्यं यथैव श्ला तथैव सः ॥ ३३
 अनुदकेष्वरणेषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
 कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ ३४
 भूमावक्तं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
 उत्मङ्गे गृह्य पक्वान्मसुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३५
 मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाद्भक्ता निरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति ॥ ३६
 उदकां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७
 मुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादादयदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ॥ ३८
 स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराश्रयः ।
 स निरात्रोऽपि न भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३९
 चण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिवति द्विजः ।
 अहोरात्रोऽपि न भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति ॥ ४०
 सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छस्य तं विदुः ।
 सायं प्रातस्तथैवेकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१
 दिनद्वयञ्च नाश्लोयात् कृच्छ्रं तद्विधीयते ।
 प्रायश्चित्तं लघु ह्येतन्यायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२

घाणाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी ॥

मेतनिर्यातकथैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥

इत्यापस्तम्बीयेः धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

आधान्तोऽप्यशुचिस्तावदयावन्नोद्भियते जलम् ॥

उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावदयावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥

भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ॥

प्रासनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥

न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ।

आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥ ३ ॥

न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पः वा दुरधिष्ठितः ॥ ४ ॥

यथा क्रोधो हि जन्तूनां शरीरस्यो विनाशकः ॥ ५ ॥

क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामूत्रं सुखप्रदः ॥ ६ ॥

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमंशक्तं मन्यते जनः ॥ ७ ॥

न शक्तिशस्त्राभिरतस्य सोऽक्षो

न चैव रम्यावसथप्रियस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

एकान्तगौलस्य दृढव्रतस्य ॥ ८ ॥

अक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य

अध्यात्मयोगैकरतस्य सस्यक् ।

सोमो भवेन्नित्यमहिंसकस्य

स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७

धोधयुक्तो यदयजते यज्जुहोति यदचंति ।

ध्वं हरति तत् तस्य आमकुम्भं इवोदकम् ॥ ८

अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सौटति ॥ ९

आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः ।

एवं जपेद्य होमैश्च पुण्यैराप्यायते द्विजः ॥ १०

आत्तवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोप्सवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११

रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मीपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२

अगम्यागमनं कृत्वा अभक्षस्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवीक्तं यथैव च ॥ १३

अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४

विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तराष्ट्रतसूतके ।

अथः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५

देवद्रोणां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।

कल्पितं सिद्धमन्दाद्यं नाशीचं मृतसूतके ॥ १६

इत्यापस्तम्बोयि धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धर्मसिद्धसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

श्रेयोतः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चानु-
तिष्ठन् धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके प्रेत्य वा, विहितो
धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवतं
उत्तरेण विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या, न
त्वन्ये, प्रतिज्ञोमकल्पेधर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्याचक्षते ।
गङ्गाधमुनयोरन्तराप्येके । यावद्वा कृष्णकृत्वा विचरित तावद्-
त्रयं वर्त्तमानमिति । अथापि भ्रातृविनो निदाने गाथासुदा-
हरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुविहरिणी सूर्यस्थोदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावच्च ब्रह्मवर्त्तसम् ॥

त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रुयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र संशयः ॥ इति

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ।
सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुन्तखी श्यावदन्तः परिधित्तिः
परिवेत्ता अग्नेदिधिषुः दिधिषुः पतिर्वीजहा ब्रह्मघ्न इत्येतं
एनस्त्रिनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं
भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरेणं पतितसम्प्रयोगश्च ब्राह्मणेन वा
यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

भवंत्सरेण पतति पतिनेन सहाचरन् ।

धाजनाध्यापनाद् यौनादन्नपानासनादपि ॥

अथाप्यदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति

जाति प्रणाशे त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन ह्योऽपि पुण्य-

स्तस्मात् कुलीनां स्त्रियमुदहन्ति । इति

तयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तरन्, तेषां ब्राह्मणो धर्मो
यद्वृथात् तत् राजा चानुतिष्ठेत् । राजा तु धर्मोणानुशामन्
पहं पहं धनस्य हरिदन्त्यव ब्राह्मणात् । इष्टापूर्तस्य तु पष्ठ-
मंशं भजति । इति ह ब्राह्मणा वेदमाद्यं काराति, ब्राह्मण
आपद उद्हरति, तस्माद्ब्राह्मणाऽनाद्यः, सामोऽस्य राजा
भवतौतोह प्रेत्य चाभ्युदधिकमिति ह विज्ञायते ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः । १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चचारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयो वर्णा
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां मातुरग्रेऽधिजननं,
द्वितायं मौञ्जिवन्धने । तत्राप्य माता साधित्रो पिता त्वाचार्य्य
उच्यते । वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यामाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

द्वयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्द्ध्वं नामैरर्वाचीनं
मन्यत । तद्वदूर्द्ध्वं नामैस्तेनास्यानौरसौ प्रजा जायते
यदुपनयति यत् साधु करोति । अथ यदर्वाचीनं नामैस्तेना-
स्यौरसौ प्रजा जायते, जनन्यां जनयति, तस्माच्छ्रोत्रियमनूचान-
सपूत्रोऽसौति न वदन्तीति

हारीताः अथाप्युदाहरन्ति ।

न त्वस्य विद्यते कर्म किञ्चिदा मोक्षिबन्धनात् ।
वृक्ष्यः शूद्रममो ज्ञेयो यावद्देहे न जायते । इति
अन्यत्वादकर्मस्य प्रापिदसंयुक्तेभ्यः ।

विद्याः ह वै ब्रह्मणमाजगाम्
गोपाय मां शेषधितोऽहसस्मि ।
अस्य कायानृजवेऽवताय
न मां ब्रूयः वीर्यवतो तथा स्याम् ॥
यः प्राहणात्प्रवितथेन कर्मणा
बहुदुःखं कुञ्चस्त्वमृतं वा संप्रयच्छन् ।
तन्मन्येत पितरं सातरश्च
तस्मै न द्रुडेत् कतमञ्च नाहम् ॥
अध्यापितः ये गुरुं नाद्रियन्ते
विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव ते न गुरुः शीजनोया
स्तथैवातान् न युनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याच्छचिमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्त्वेतद्गृह्येत् कतमञ्च नाहं
तस्मै मां ब्रूयः त्रिधिपाय ब्रह्मन् ॥ इति ।

दहत्यग्निर्यथा कर्त्तुं ब्रह्म त्वद्भमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकृन्तत ॥ इति

यत् कर्मणि ब्रह्मणस्य अध्ययनमध्यापनं यजनं साजनं दानं
प्रतिप्रदृष्टेति । त्रीणि राजन्यस्य अध्ययनं यजनं दानं ब्रह्मणे

च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एतान्येव त्रीणि वैश्यस्य
 कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसौदृक्षः । एतेषां परिचर्या शूद्रस्य ।
 अनियता हस्तिरनियतकेश-वेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम् ।
 अजोदतः स्वधर्मणान्यतरामपापीयसीं हस्तिमातिष्ठेरन्, न
 तु कदाचित् पापीयसौम् । वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन
 जीवतोऽश्मलवणमपण्यं पापाणकौपक्षौमाजिनानि च तान्तवस्त्रं
 रक्तं सर्वंश्च कृताक्षं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकक्षी-
 मधीनां रसः सोमश्च शस्त्रं विषं मांसञ्च क्षीरं सविज्जारं अपस्त्रपु-
 जतु सीसञ्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मांसेन लाजया लवणेन च ।

ब्राह्मेण शूद्रोभवति ब्राह्मणः चोरविक्रयात् ॥

आस्यपशूनामेकशफाः, केशिनश्च सर्वे, चारण्याः पशवो
 वयांसिः दंष्ट्रिणश्च । धान्यानां तिलानाहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनादानाद्यहान्यत् कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः स विष्टायां पिष्टाभिः सह मज्जति ॥

कामं वा स्वयं कथ्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् अग्न्या
 धान्यविक्रयात् । रमारसैः समतो ज्ञानतो वा निमातव्या न
 त्वेव नवणं रसैस्तिलतण्डूलपक्वान् विद्यान्ममुष्याश्च विहिताः ।
 परिवर्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्धुषाज्जं नाद्याताम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

समर्घं धान्यसुदृत्य महाघं यः प्रयच्छति ।

स वै वार्धुषिको नास ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

इतिष्ठ भूणहत्याद्यः तुलया समतःलयन् ।
 अतिष्ठदुभृणहः काव्यां वार्द्धिपितृक्प्रपात ह ॥ इति
 कामं वा परितुसकृत्याय पापौयसे दक्षद्विगुणं हिरण्यं
 द्विगुणं धान्य, धान्येनैव रसा व्याख्याताः, पुष्पमूनफनानि च ।
 तुलावतमष्टगुणम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

राजानुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत् ।
 पुन राजाभिषेकेण द्रव्यवृद्धिश्च वर्जयेत् ॥
 द्विकं त्रिकं चतुष्पञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम् ॥
 भासस्य वृद्धिः शृङ्गीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥
 वसिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वार्द्धिपिके शृणु ।
 पञ्चमाषांस्तु विंशत्या एवं धर्म्मो न हीयत ॥ इति
 इति वामिष्ठे धर्म्मशास्त्रे द्वितायाऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अथोत्रियाननुदाका अनन्यः शूद्रधर्म्माणो भवन्ति ॥
 मानृग्व्राह्मणो भवति । मानवश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।
 योऽनधीत्य द्विजा वेदमन्यत्र कुरुते यमम् ।
 स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥
 न वणिक् न कुसोदजीवौ । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति ॥
 न स्तेनो न चिकित्सकः ।
 अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा वीरभुक्तप्रदो हि सः ॥

चत्वारोऽपि त्रयो वापि गं ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्मा इति विज्ञेयो नेत्यं प। महस्त्रयः ॥
 अत्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रापजीविनाम् ।
 सहस्त्रयः समेतानां पर्थत्वं नैव विद्यते ॥
 यददन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खी धर्मासतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्त्रं प्वनुगच्छति ॥
 आत्रियाथैव देयानि हव्यकथानि नित्यशः ।
 अत्रात्रियाय दत्तानि तृप्तिं नायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खी दूरे चैव बहुश्रुतः ।
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 ज्वलन्तमग्निसुतृष्टज्य न हि भस्मानि ह्यते ॥
 यश्च काष्ठमयो हस्तौ यश्च चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधौयानस्तयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खी राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेदुराजा तद्वरेत् अधिगच्छे
 षष्ठं गं प्रदाय । ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छे
 किञ्चित् किल्विषमाहुः । षड्विधास्त्वाततायिनः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्निदो गरुदस्यैव शस्त्राणां धर्मापहः ।

क्षेत्रदारहरस्यैव षडेते आततायिनः ॥

जाततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।

जिघांसन्तं जिघांसियात्र तेन ब्रह्महा भवेत् ॥

स्वाध्यायिनं कुले जातं या हन्यादाततायिनम् ।

न तेन भूगहा स स्थान्मन्यस्तान्मन्यमुच्छति ॥

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्मेधा वाजमनेयी
षडङ्गविद् ब्रह्मदेयानुसन्तानश्छदागो ज्येष्ठसामगो मन्त्र-
ब्राह्मणविद् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमाहृषित्वंशः
यात्रिंश विज्ञायते विद्वांसः स्नातकोच्चेति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्यो विकल्पो च अङ्गविद्वर्मापाठकः ॥

आश्रमस्थास्त्रयो मुख्या परिषत् स्यादशावराः ॥

ऊपनौय तु यः कृतश्च वेदमध्यापयेत् स आचार्यो,
यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायी यस्य वेदाङ्गानि । आत्मब्राह्मे वर्ण-
संस्कारे वा ब्राह्मण-वैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियस्य तु
तत्रियमेव रक्षणधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य
पादौ पाणी चामणिवन्धनात् । अङ्गुष्ठमूनस्योत्तरतो रेखा
ब्राह्म तौर्धं तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विः परिमृज्यात्
खान्यद्भिः संस्पृशेत् मूर्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणी ।
ब्रजंस्तिष्ठन् शयानः प्रणता वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिर-
बुद्बुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः, कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः ।
वैश्याऽद्भि प्राशिताभिस्तु, स्त्रीशूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुत्रहारापि
यागास्तृपणानि स्युः । न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युर-
शुभागमाः । न मुख्या विप्रश्च उच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गशिष्टाः ।
सुखा भुक्त्वा पीत्वा स्नात्वा वाचान्तः पुनराचामेत् ।

वासस परिधाय चोष्ठो संस्पृश्य यावलोमकौ न श्मश्रुगता-

स्त्रीः दन्तवदन्तं रक्तं पु यक्षान्तर्मुखे भवेदाद्यान्तस्यावशिष्टं
स्यान्निगिरन्नेव तच्छ्रुतिः ॥

परानथाद्यामयतः पादौ या विप्रं या गताः ।

भूम्य नास्तु ममाः प्राक्तास्ताभिर्नीच्छिष्टभाग् भवेत् ॥

प्रचरदाभ्यवहार्थेषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।

भूमौ निक्षिप्य यदद्रथमाद्यान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यदग्रज्योमांस्थं म्याश् तत्तद्विस्तु संस्पृशेत् ।

श्वहताय सृगा वन्ध्या घातितश्च खगैः पतम् ॥

षालेरनुपविहान्त स्त्रीभिराचरितञ्च यत् ।

परिमल्लग्नय त्वान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥

प्रचारितञ्च यत् पण्यं न दीपाः स्त्रीमुखानि च ।

मशकैर्मच्छिकाभिश्च विलोनी नोपहन्यते ॥

नितिस्थाश्चैव या श्रोत्रो गवां प्रीतिकराश्च याः ।

परिमल्लग्नय तान् सर्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लैपगन्धापकर्षणं शीवममेध्यलितस्याद्विष्टदा च ।

तेजममृत्तम्यद्वारवतान्तशानां भस्त्रापरिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्ण-
जनानि । तेजमयदपत्तमणीनां मणिवच्छेदशुक्तीनां दारु-
यदस्थं रज्जुविदलचर्मणां चैलवच्छीचम् । गौवालैः फलचम-
सानां गौरमर्षपकल्केन चीमेजानाम् । भूस्यास्तु सम्यार्जन-
प्रक्षणोपलेपनोक्ते खनैर्यथास्थाने दीपविशेषात् प्राजापत्यमुपैति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

खननाहहनाहर्षाहर्षाभिराक्रमणादपि ।

चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाक्षोपलेपनात् ॥

रजसा शुध्यते नारी नदी त्रैगेन शुध्यति ।
 अस्मना शुध्यते कांस्यं तास्मान्त्वेन च शुध्यति ॥
 अयैर्मूर्तैः पुरौषैर्वा श्लेष्मपूयाशुशोणितैः ।
 संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृण्मयम् ॥
 अङ्गिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
 विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

अङ्गिरेव काच्यनं पूयेत् तथा रजतम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
 ल्ले देवं तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मानुषम् । पाणिमध्य आग्नेयम् ।
 प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितृग्रम् । रोचन्त इति सायं प्रातर-
 णनान्यभिपूजयेत् । स्वदितमिति पित्रेग्रु । सम्पन्नमित्या-
 भ्युदयिकेषु ।

इति दशसिद्धे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
 सुखमासीद्वाह राजन्यः कृतः । ऊरु तदस्य यद्वैश्यः, पद्भ्यां
 शूद्रो अजायतेति । गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा
 राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो
 विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधी
 हानमहिंसा प्रजननञ्च । पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं
 हिंस्यात् ।

मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

त्रैवे च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीष्मन्ः ।

नाकृत्वा प्राणिनां द्विसां मांससुतपद्यते कश्चित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्मात्सोऽयार्गं वर्धोऽयधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महीक्षे
वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । . . उदकक्रिया-
मशीचक्षु द्विधर्पात् प्रभृति मृत उभयं कुर्यात् । दन्तजन-
नादित्येवं शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्षमाणा आवांऽभ्यषयन्ति ।

ततस्तत्रस्था एव सव्यात्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां
कुर्वन्ति । अयुग्मा दक्षिणासुखाः । पितृणां वा एषा दिग्
या दक्षिणा । गृहान् व्रजित्वा स्वस्तरे त्राहमनश्नन्त आसीरन् ।
अशक्तौ क्रीतांतूपन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाहं मरणागौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना । सपिण्डता सप्तपुरुषं
विज्ञायते । अपत्तानां स्त्रोणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते ।
प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । ताथ तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणं
शुद्धिमिच्छतां मातापित्रांर्बोजनिमित्तत्वात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

नागौचं सूतके पुंसः संसर्गश्चेन्न गच्छति ।

रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥

अगौचे यस्तु शूद्रश्च सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकं चारं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्द्दशाहं पक्वान्नं नियोगाद् यस्तु भुक्तवान् ।

समिभूत्वा स देहान्तं तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादश मासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्वन् संहिता-
मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते । जनदिवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमशौचं सव्यःशौचमिति गौतमः ।
देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्ध्वं दशाहार्द्धैकरात्रमशौचम् । आहिताग्नि-
येत् प्रवसन् म्रियते, पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति
गौतमः । यूपयतिश्मशानरजस्वलासूतिवाशुचौनुपशृण्व सगिरा
अभ्युपेयादापः ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरुदक्या च अनृतमिति
विज्ञायते ।

अद्याप्युदाहरन्ति ।

पिता रञ्जति कौमारे भर्ता रञ्जति यौवने ।

पुत्राय स्यविरे भाये न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

त्रिरात्रं रजस्वलाशुचिर्भवति, सा नाञ्जरात्, नापसु स्नायात्,
अधः शयीत्, दिवा न स्त्रियात्, नाग्निं स्पृशेत्, न रज्जुं प्रसृजेत्,
न दन्तान् धावयेत्, न मांसमशूयात्, न ग्रहान् निक्षेपेत्, न
हसेत्, न किञ्चिदाचरेत्, नाञ्जलिना जलं पिबेत्, न खर्व्वेण
न लोहितायसेन वा । विज्ञायते ह्येन्द्रस्त्रिशोर्माणं तादृ-
हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि भूतान्य-

भ्याक्रोशन् भूणहन् भ्रणहन्निति । स म्रिय उपाधावत् ।
 अस्ते मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैवमुवाच ।
 ता अनुवन् किं नो भूदिति । सोऽब्रवीदरं वृणीध्वमिति ।
 ता अनुवन्तृती प्रजां विन्दामह इति, कामं मा विजानीमोऽ-
 लम्भयाम इति, यथेच्छया आ-प्रमथकालात् पुरुषेण सह
 त्रैशुनभावेन सम्भवात् इति चेपोऽस्माकं वरस्तथेन्द्रे णोक्तास्ताः
 प्रतिजगद्गुस्तृतीयं भूणहत्यायाः । सैषा भूणहत्या मासि
 मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलाद् न नाश्रयीयात् । अतश्च
 भूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कक्षुकमिव । तदाद्युन्न-
 वादिनः । अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तच्च स्त्रियोऽन्न-
 मिति, तस्मात् तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा याश्च योषितः
 इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्त्वासते तेषां ये च केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रौत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न हविर्ना ।

हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीनं न पुनन्ति वेदाः

यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

कुन्दांस्तेन मृत्युकाले त्यजन्ति
 नौडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥
 आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य
 वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।
 कां प्रीतिमुत्थापयितुं समर्था
 अन्यस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥
 नैनं कुन्दांसि वृजिनात् तारयन्ति
 मायाविनं मायया वर्तमानम् ।
 तत्राचरे सम्यगधीयमाने
 पुनाति तद्वन्न ह्ययथावदिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
 दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
 आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।
 आचाराच्छ्रियमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः ।
 अद्धानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः
 सुसंहता धर्माविदा तु कार्याः ।
 वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव
 धनायुषौ गुप्ततमे च कार्यम् ॥

उभे सूत्रपुरीषे ते दिवा कुर्यादुदन्नखः ।
 रात्रौ कुर्यादक्षिणास्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥
 प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यश्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।
 प्रति सोमोदकं सन्ध्यां मन्त्रा नश्यति मेहतः ॥

न नद्यां मेहनं कार्यं न पथि न च भस्मनि ।
 न गोमये न वा कृष्टे नोप्ते चित्रे न शादले ॥
 छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
 यथासुखसुखः कुर्यात् प्राणवाधभयेषु च ॥
 उद्धृताभिरहिः कार्यं कुर्यान्न स्नानमनुद्धृताभिरपि ।
 आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कृत्वात् ससिकतां तथा ॥
 अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूपिकस्थले ।
 कृतशीचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥
 एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।
 पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतौनान्तु चतुर्गुणम् ॥
 अष्टौ ग्रासा सुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य पांडुरग ।
 द्वात्रिंशत् तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥
 अनङ्गान् ब्रह्मचारौ च आहिताग्निद्य ते द्वयः !
 भुञ्जाना एव विध्यन्ति नैषां सिद्धिरनग्रताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु या नासक्तः स निष्क्रियः ॥
 योगस्तपो दर्मो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
 जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।
 प्रतिगृहे गङ्गुचिताग्रहस्ता-
 स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

असूयकः पिशुनश्चैव क्षतघ्नो दीर्घरोपकः ।
 चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चसः ॥
 दीर्घवेरसमूयाञ्च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ।
 पैशुन्यं निर्दयत्वं च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्देहस्य पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्य नादरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधोयानोऽपि नित्यशः ।
 सुद्वित्यापि यजित्वापि गतिमूर्ध्ना न विन्दति ॥
 शूद्रान्नेनादरस्थेन यः कथिन्स्त्रियते हिजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गादङ्को भवेत् ॥

स्वाध्यायाद्यं योनिमित्रं प्रशान्तं
 चैतन्यस्थं पापभीरुं बहुज्ञम् ।
 स्वोयुक्तान्नं धार्मिकं गौशरण्य
 व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदीर्घव्यात्तच्च पात्रं रसाद्य ते ॥
 एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमश्वं महीं तिलान् ।
 अविहान् प्रतिगृह्णानो भस्मोभवति दारुवत् ॥

नाङ्गं नखञ्च वादित्वं कुर्यात् । न वापोऽञ्जलिना
 पिबेत् । न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात्, न जलेन
 जलम् । नेष्टकाभिः फलानि पातयेत्, न फलेन फलम् । न
 कल्कपुटको भवेत् । न स्त्रीच्छभाषां शिञ्चेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपली न नेत्रचपली भवेत् ।

न चाङ्गचपली विप्र इति शिष्टं गीचरः ॥

चारम्ययागनो येषां वेदः सपरिवृद्धणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

अथ मन्त्रं न चासन्तं नायुतं न बहुयुतम् ।

न सप्ततन्त्रं न दूर्ध्वतन्त्रं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्रजकाः ।
 येषां वेदसधीत्य वेदो वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्योऽपनि-
 क्षेप्तमोऽसेत् । ब्रह्मचर्याचार्यं परिचरेदा शरीर-विमोक्षात् ।
 आचार्यं प्रसीतेऽग्निं परिचरेत् विज्ञायते हि चाहवाग्निरा-
 चार्यं इति । संयतवाक् चतुर्यपष्टाष्टमकालभोजी भैक्षमा-
 चरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनु-
 गच्छेदासीनश्चानुतिष्ठेत् शयानश्चासीन उपपसेदाहताध्यायी
 सर्वभैक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्रक्षान्तना-
 भ्यञ्जनवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
 पेयादायः ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असंयाना-
र्यामृष्टमैद्युनां यद्वोयसीं यद्वशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृवन्धुभ्यः सप्तमीं पितृवन्धुभ्यः । वैवाह्यमग्निस्त्रिम्यात् ।
सद्यमागतमतिथिं नावंरुम्यात् । नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्नाति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः ।
सुहृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥
एकरात्रन्तु नियमनतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामौणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ॥

यद्वागौलोऽस्पृहयातुः अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
स्यादन्नञ्च सोमपानाय नासोमयाजो स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सुप्तता-
भिर्मानयेत् । यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
चतुर्णामाश्रमाणान्तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥

नित्योदकोनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतिताञ्जवर्जौ ॥

ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन्

न ब्राह्मणश्चावर्ते ब्रह्मलोकात् ॥ इति ॥

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

धानप्रस्थो जटिलसौराजिनवामा ग्रामश्च न प्रविशेत् ।
न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्ध्व-
रेताः क्षमाशयः । मूलफलभेजेणायमागतमतिथिमर्चयेत् ।
दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपसृशेत् ।
आवणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद् वृक्षमूलिकः ऊर्ध्व-
षड्भ्यो मामेभ्याऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः ।
स गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यम् ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।

तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भूयि वर्तते ।

इन्ति जातानजातांस्य प्रतिगृह्णाति यश्च ॥

संन्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।

वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्देवं न संन्यसेत् ॥

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

उपवासात् परं भैक्षं दया दानादिशिष्यते ॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः समागाराण्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं
विधूमे सन्नमुपलेः एकघाटोपरिवृतोऽजिनेन वा गोप्रलुनेस्तृणै-
र्वीष्टतशरीरः स्थण्डिलग्राय्यनित्यावसतिं वसेत् ग्रामान्तं
देवगृहे शन्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां सन्दर्शने विहरेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रोतिनिवर्तकस्य ।
अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरूपेक्षकस्य ॥
अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुमत्त उन्मत्तवेगः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षोः

न चापि लोके ग्रहणे रतस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य

न चापि रम्यावसथप्रियस्य ॥

न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥
अन्नाभे न विषादोऽप्यान्नाभे चैव न हर्षयेत् ।
प्राणमात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गादिनिर्गतः ॥
न कूट्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।
न गारे नासने नास्ते यस्य वै मोक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यज्ञमेतु तद्भुञ्जीत सायं मधुस्यंसमर्पि-
वर्जम् । यतीन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च दद्यात् ।
ग्रामे वसेदजिह्मोऽशरणीसङ्गमुकः । न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीतः
केनचित्, उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पेशुन्य-
मत्सराभिमानाहङ्काराश्रयदानार्जवात्मस्तव-परगर्हादन्ध-लीभ-
मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां, धर्मिणो यज्ञोपवी-
त्युदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नपानवर्जो न
क्षीयते ब्रह्मलोकात् ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् । त्र्योत्रियायान्
दत्त्वा ब्रह्मचारिणः वानन्तरं पितृभ्यो दद्यात्, ततोऽतिथिं
भोजयेत् श्रेष्ठासमानुपूर्वेण स्रगृह्याणां कुमारौबालवृद्धतरुण-
प्रभृतींस्ततोऽपरान् गृह्यान्, श्वचारुडान्नपतितवायसेभ्यो भूमौ
निर्वपेत् । शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा दद्याच्छेषं यती भुञ्जीत,
सर्वोपयोगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छे-
द्विप्रपेणास्मा अन्नं कारयेद्विजायतेऽङ्गि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
र्ब्राह्मणो गृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र यर्षाम्यस्तां हि शान्ति-
जनाविद्भिरिति तं भोजयित्वापासोता सीमान्तादनुव्रजेदनु-
न्नाताद्वा । परपक्षे चतुर्थ्यां पितृभ्यो दद्यात्, पूर्वेषु-
र्ब्राह्मणान् सन्निपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून् वा परिणत-
वयसोऽविकर्मस्थान् त्र्योत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पि
शुणवतो भोजयेद्विलग्नगुल्लविष्टधिष्णावदन्तकुष्ठिकुनस्त्रिवर्जम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिदूषणैः ।
 अदूषन्तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः ॥
 आडेनीदासनीयानि उच्छिष्टान्या दिनचयात् ।
 खे पतन्ति हि या धारास्ताः पिवन्त्यक्षतीदकाः ॥
 उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितो रविः ।
 जीरधारास्ततो यान्त्यजयाः सञ्चरभागिनः ॥
 प्राक्मंस्कारप्रसीतानां प्रवेगनामिति श्रुतिः ।
 भागधेयं सनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेपणे उभे ॥
 उच्छेपणं भूमिगतं विकिरेत्ते पसीदकम् ।
 अनुप्रांतेषु त्रिष्टुजैः प्रजानामनायुषाम् ॥
 उभयोः शाखयोर्युक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।
 तदन्तरं प्रतीचन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः ॥
 तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।
 भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेपणे उभे ॥
 द्यौ देवे पितृकृत्ये त्रीन्नेकैकमुभयत्र वा ।
 भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥
 सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मण-सम्पदः ।
 पक्षैतान् विस्तरी हन्ति तस्मात् तं परिवर्जयेत् ।
 अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 शुभशीलोपसम्पन्नं सर्वालक्षण वर्जितम् ॥
 यद्येकं भोजयेच्छ्रावे देवं तत्र कथं भवेत् ।
 अन्नं पात्रे समहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥

देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तते ।
 प्राशेदग्नौ तदन्नं दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावद्गुणं भवत्यन्नः यावदश्रन्ति वाग्यताः ।
 तावच्च पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो भावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पिते पश्चादन्नं शोभनं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे दैवे तन्तुः समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरोमानि तावन्नरकमृच्छति ॥
 त्रौणि श्राद्धे पवित्राणि दीहितः कुतपस्त्रिधा ॥
 त्रौणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचमक्तो धर्मत्वरात् ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे सन्दौर्भवति भास्करः ।
 स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तसञ्जयम् ॥
 श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मेषुनं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति चोषायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा ।
 अधनो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तानवर्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥
 नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवष्टैरिव कर्षकाः ।
 यक्ष्यास्यो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः ॥

आवर्ण्याग्रहायण्योश्चान्वष्टकायाञ्च पितृभ्यो दद्याद्द्वय-
देशव्राह्मणमन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यम् । यो ब्राह्मणी-
ऽग्निमादधौत, दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसीमैश्च
यजते । नैयमिकं ह्येतद्वृणं संस्तृतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋतै-
र्ऋणवान् ब्राह्मणो जायते ; सन्नेन देवेभ्यः, प्रजाया पितृभ्यो,
ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः इत्येष वा अनृणो यज्व यः पुत्री ब्रह्मचर्य-
मानिति । गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयौत, गर्भैकादशेषु राजन्यं,
गर्भैद्वादशेषु वैश्यम् । पालाशो दण्डो बैल्वो वा ब्राह्मणस्य,
नैयग्राहः क्षत्रियस्य वा, श्रोङ्गं स्वरो वा वैश्यस्य । कृष्णजिन-
मुत्तरोयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, मय्यं वस्ताजिनं वैश्यस्य ।
शुक्लमाहतं वासा ब्राह्मणस्य, माञ्जिह्वं क्षत्रियस्य, हारिद्रं
कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवस्मरक्तम् । भवत्पूर्वां ब्राह्मणी
भिक्षां याचेत, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्त्यां वैश्यश्च । आ
षोडशाद्ब्राह्मणस्यानतीतः काल, आ द्वाविंशात् क्षत्रियस्या
चतुर्विंशाद्वैश्यस्यात ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति । नैनानु-
पनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः । पतितसावित्रीक
उद्दालकव्रतं चरेत् ।

द्वौ मासौ यावकेन वर्तयेन्मासं मात्तिकेणाष्टरात्रं घृतेन
षड् रात्रमयाचितं त्रिरात्रमम्भक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्व-
मेधावमृत्यं गच्छेद्ब्राह्मणस्त्रोमेन वा यजेत् ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्विंशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिदयाचेतान्यस्तं
राजान्तेवासिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं
या जैत्रं गामज्राविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न
तु स्नातकः क्षुधावनीदित्युपदेशो । न नद्यायाम् सहसा
संविशेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं-कुलं स्यादमन्ती
विततां नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्ति,
सूत्रपुरीषे कुर्यान्न निष्ठीवेत्, परिवेष्टितगिरा भूमिमयज्ञिर्दे-
स्तृणैरन्तर्दाय सूत्रपुरीषे कुर्यादुदञ्चुस्त्रयाहनि नक्तं दक्षिणा-
सुखः मन्यासामौतांतरामुदाहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ।

यज्ञापवीर्ते हे यष्टिः सोदकच कमण्डलुः ॥

अप्स, पाणी च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिरुज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं द्योतन्ननुराह प्रजापतिः ।

कृत्वा चावश्यकार्याणि आचामेच्छेच्चवित्ततः ॥ इति

प्राञ्जुखोऽन्नानि भुञ्जीत, तुष्णीं साङ्गुष्ठं कृशयासं ग्रसेत, न
च मुखगन्दं कुर्यादनुकान्ताभिगामो स्यात् पर्ववर्जं स्वदारे वा ।
क्षौर्यमुपेयात् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मैथुनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः ॥

या स्यादन्तर्वाहारेण रतिप्राधर्मासंयिता ॥

अपि च पावकोऽपि ज्ञायते । अद्य श्वो वा विजनिष्यमाणाः
 गतिभिः सह शयन्त इति स्त्रीणामिन्द्रदत्तो वरः । उन्नतवृक्षमा-
 रोहेन कूपमवरोहेनाग्निं सुखेनोपधमेनाग्निं ब्राह्मणस्यान्तरेण
 व्यपेयान्नाग्न्योर्ब्राह्मणयोरनुज्ञाप्य वा । भार्यया सह नाश्लो-
 यादयौ र्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते । नेन्द्र-
 धनुर्नाम्ना निर्दिशेन्मणिधनुरिति ब्रूयात् । पालाशस्यासनपादुके
 दन्तधावनसिति वर्जयेत् । नीत्सङ्गे भजयेदङ्घ्रौ न भुञ्जीत
 वैणवं दण्डं धारयेद्रुक्मकुण्डले च । न बहिर्मात्रां धारये-
 दन्त्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम् ।

अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मनः ॥ इति

नानाङ्गती यज्ञं गच्छेद्, यदि ब्रजेदधिवृक्षसूर्यमध्वानं न
 प्रतिपद्येत, नावञ्च सांशयिकोम् । बाहुभ्यां न नदीन्तरेदुत्थीया-
 वररात्रस्रवौत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । गजापत्ये सुहृत्ते
 ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे हादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायश्चीपाकर्म आवर्ण्यं पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां
 धार्गिमुपसमाधाय कृताधानो जुहोति देवेभ्यश्चन्द्रोभ्यश्चेति ।
 ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्यं दधि प्राश्य तत उपान्शु कुर्वीत
 अर्घ्यपञ्चमसासानर्घ्यपञ्चानत ऊर्ध्वं शुक्लपत्रेष्वधीयोत । कामन्त

वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते स्युस्तत्र श्रे-
दिवाकीर्त्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्यायिते परिलिखिते वा
शयनान्ते शयानस्य आधिक्यस्य ।

ज्ञानवच्चात् श्लोकमुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्तिन्नान् भक्ष्यमथान्यच्छादिकं भवेत् ।

प्रतिष्ठह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धायतः, पूतिगन्धिप्रसृतेरितवृत्तमारुह्य, नावि, सेनायाश्च,
भुक्त्वा, चार्वाणो, वाणशब्दे, चतुर्दश्यासमावात्यायामष्टस्था-
मष्टकासु, प्रसारितपादोपस्थस्थीपाथितस्य गुरुसमीपे, मिथुन-
व्यपेतया वाससा, मिथुनव्यपेतेनानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते,
च्छर्द्दितस्य, मृत्तितस्थोच्चरितस्य यजुषाश्च, साभशब्दे, यार्जोर्ण,
निर्घातभूमौ च । न चन्द्र-सूर्योपरागेषु, दिङ्नादपर्वतनाद-
कम्पप्रघातेपूपलरुधिर-पांशुवर्षेष्वाकालिकम् । उल्काविद्युत्-
मल्योतिषप्रपत्त्वाकालिकं वा । आचार्यं च प्रेते त्रिगत-
माचार्यं पुत्रशिष्यभार्यास्त्रहोरात्रम् । ऋत्विग्योनिसम्बन्धे-
षु च । गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्यं, ऋत्विक्स्वशरपितृव्यमातु-
नानवरवयसः प्रत्यत्यायाभिवदेद्, ये चैव पादग्राह्यास्ते पां-
भार्या गुरोश्च मातापितरौ । यो विद्यादभिवन्दितुमहमयग्यो
इतिब्रूयाद्, यश्च न विद्यात् प्रत्यभियादं नाभिवदेत् । पतितः
पिता परित्याज्यो, माता तु पुत्रे न पतति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अपध्यायाद्ग्राचार्यं आचार्याणां गतं पिता ।

पितुर्दृशगतं माता गौरश्रणातिरिचने ॥

॥

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ।

परिभाष्य परित्याज्याः पतितौ योऽन्यथा भवेत् ॥

ऋत्विगाचार्यावयाजकानध्यापकौ, हेयावन्यत्र हानात्
पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः, सा हि
परगमिता, तद्भिन्नामक्षुण्णामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवदवृत्तिरिष्यते ।

गुरुवदगुरुपुत्रस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथानानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या
वित्तं वयः सम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वं पूर्वं गरीयान् ।
स्थविरबालातुरभारिकचक्रवर्ता पत्न्याः समागमे परस्मै देयो,
राजस्नातकयो समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः, सर्वैरेव या
उच्चतमाय । तृणभूमाग्न्युदकवाक्सूततानसूयाः सप्त गृहे
नीच्छिद्यन्ते कदाचनेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयुः
पुंश्चलौदण्डिकस्तेनाभिश्चक्षुषण्डप्रतितानामभोज्य, कदर्यीकृत-
वज्रातुर-सोमविक्रयि-तक्षक-रजकशौण्डिक-सूचकवार्हुषिकच-
र्मावक्रतानां, शूद्रस्य, चायज्ञस्योपयज्ञे, यज्ञोपपत्तिं मन्यते यश्च
गृहीततद्वेतुर्यश्च वधाहं नोपहन्यात्, कौ बन्धमोक्षौ इति
अभिक्रुष्येत्, गणान्नं गणिकाश्चमथाप्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति श्वपतेर्द्वा नाश्रन्ति वृषलीपतेः ।

भार्याजितस्य नाश्रन्ति यस्य चोपपत्तिर्ह्ये ॥ इति

एधोदकसवत्सकुशलाजाभ्युद्यतमानावसथगपरिमियद्गुः
स्तरजमधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादद्याप्युदाहरन्ति ।
गुर्वर्थदारमुज्जिहीर्षन्नार्चिष्यन् देवतातिथीन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयाच्च तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥ इति

न ऋगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्यो
वर्षसाहस्रिके सत्रे ऋगयां चकार, तस्यासंस्तु रसमयाः पुरे-
डांशा ऋगपचिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नम् । प्राजापत्यान्
श्लोकानुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अदधानेन भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

न त्वेव बहुधा तस्य या वानपहता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥

न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य ऋगयोः शल्यहस्तस्य पाणिनः ।

थण्डस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यते ॥ इति

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं, स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यदशनां
केशकीटोपहतञ्च; कामन्तु, केशकीटानुद्धृत्याग्निः प्रोक्ष्य भस्म-
जावकोर्यं वाचा च प्रशस्तमुपयुज्योतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ॥

लोणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमहिर्निर्णिक्तं यञ्च वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां दिवाहृषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात् तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।

द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां चरणेन तु ॥

पाकेन सुखसंस्पृष्टं शुचिरेव हि तद्ववेत् ॥

अन्नं पर्युषितं भावदुष्टं हृक्केखं पुनः सिद्धमामृजौशपक्वञ्च,
कामन्तु, दध्नादुष्टतेन चाभिधारितमुपयुज्जीतापि ह्यन्नम् ।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किस्त्रिषम् ॥ इति

लशुनपलाण्डुकेसूकगृच्छनश्लेष्मातवृक्षनिर्यासलोहितावश्वना-
गश्वकाकावलौढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छातिक्कच्छ इतरैः
प्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राम्यपश्वविषयः सन्धिनीचौरम-
वत्साचोरं गोमहिष्यजातरोमानिर्दंशाहानामनामन्त्रां नाव्युद-
कमपूप-धाना करभ्यः शक्तुचरकशैलपायसशाकानिलशुक्तानि वर्ज-
येदन्यांश्च चौरयवपिष्टवौरान् । श्वाविच्छक्कशशकच्छपगोधाः
पञ्चनखा नाभक्ष्याः, अनुद्राः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्यानां वा-
केहगवयशिशुमारनक्रकुलोरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च, गौः वय-
शलभायानुदिष्टास्तथा धेन्वनड्वाहौ मेध्यौ वाजसनेयने ।
खड्गे तु विवदन्यग्रामशूकरे च, शकुनानाञ्च विशुविर्विष्कर-
जालपादाः कलविङ्गप्लवहंसचक्रवाकभासमदुर्गुटिद्विभाटवान्ध-
नक्तच्चरा दावाघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरोटग्रामकुकुट-
शुकसारिकाकोकिलक्रव्यादाः शासाचारिणश्च ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रमश्वयः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तच्च
प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं पुत्रं दद्यात्
प्रतिगृह्णीयाद्वा, स हि मन्तानाय पूर्वपाम् । न स्त्री दद्यात्
प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः । पुत्रं प्रतिगृह्णीष्यन् वभू-
नाह्वय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतीर्हुत्वा दूरे-
वान्धसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरेवान्धवं शूद्रमिव
स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहु जायत इति । तस्मिंसेत्
प्रतिगृह्णीते श्रीरसः पुत्रः उत्पद्यते, चतुर्थभागभागो स्यात् ।
यदि नाभ्युदधिके युक्तः स्याद्देदधिप्लविनः सव्येन पादेन प्रवृत्ता-
थान् दर्भान् लौहितान् वीपस्तीर्थ्य पूर्णं पात्रमन्मै निनयेन्निने-
तारच्चास्य प्रकीर्य केशान् ज्ञातयेऽन्वारभेरभ्रपमव्यं कृत्वा
गृहेषु स्वेयमापायेरन्नत जडे नेन सह धर्म्ममौयस्तद्वर्गापन्नाः ।
पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्युद्गीरः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्यभ्युद्गरतां गच्छेत् क्रीडन्ति च हसन्ति च । यद्योत्-
पातयतां गच्छेच्छोचन्नित्याचार्य-मातृपितृहन्तारस्तूपमादाह-
याद्वा एषा प्रत्यपत्तिः पृर्णाब्देत् प्रवृत्ताद्वा काश्चनं पात्रं
आहेयं वा पुरयित्वापो हिष्ठाभिरेव पङ्कटं गृभिः सर्वत्र व्यति-
रिक्तस्य प्रत्युद्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्रो सदःकार्याणि कुर्याद्व्यो-
विषदमानयोरत्र पचान्तरं न गच्छेत् । यथासनमपराधो ह्यन्ते
नापराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो ह्याद्यवर्ण-
तोर्विधानतः सम्पन्नतामाचरेत् । राजा बालानरंमप्राप्तव्यव-
हाराणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखितं साक्षिणी भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनसथाप्नुयात् ॥ इति

मार्गक्षेत्रशोविमर्गे तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु
विषादसाधम् । गृहक्षेत्रविरोधे सासन्तविरोधेऽपि लैख्य-
प्रत्ययः, प्रत्यभिलैख्यविरोधे आसनगरहृदयोनिप्रत्ययः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

१

य एकं क्लौतसधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्ञादुपगमोयोगोस्तथा धूमशिक्षा क्षमौ । इति

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति ।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं त्र्योद्वियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सम्भोगे न गृहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज-
जासीनि भवन्ति, तथा राजा सन्निभिः सक्त नागरैश्च कार्याणि
कुर्यादसी वा राजा त्रेयान् पशुपरिवारः स्यादगृध्र परिवारं
वा राजा त्रेयानगृध्रपरिवारः स्यात् सृष्टा गृध्रपरिवारः स्यात्,
परिवाराद्गोपाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयधारविनाशनं, तस्मात् पूर्वमेव
परिवारं पृच्छेत् ।

अथ साक्षिणः ।

आत्रियो रुषवान् शौलवान् पुण्ड्रवान् सत्यवान् साक्षिणः
सर्व एव वा, स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्यात्, द्विजान्
षट्शः द्विजाः, शूद्राणां मन्तः शूद्राश्च, अन्त्यानामन्त्याः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं ह्यथादानमाक्षिकं सौरिकञ्च यत् ।
दण्डगुल्कावभिष्टश्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥
ब्रूहि साक्षिन् यथातत्त्वं लग्नन्ते पितरस्तु व ।
तव वाक्यमुद्वीर्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥
नग्नः सुण्डः कपालौ च भिक्षार्थं क्षुत्पिपासितः ।
अन्धः शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साक्ष्यनृतं वदेत् ॥
पञ्च कन्यानृतं हन्ति दश हन्ति गयानृते ।
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥
उद्वाहकाले रतिमस्रयागे प्राणाल्यये सर्वधनापहारे ।
विप्रस्य चार्थं अनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ।
स्वजनस्य अर्थे यदि वार्धहेतोः
पञ्चाश्वेणैव वदन्ति कार्यम् ।
वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्वान्
स्वर्गस्थितांस्तानपि पातयन्ति ॥
इति वामिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमक्षिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
पिता पुत्रश्च जातश्च पश्येच्च जीवती सुखम् ॥

अनन्ताः पुत्रिणां लोका, नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते,
प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः । प्रजाभिरग्नेस्त्वमृतत्व-
मस्यामित्यपि नियमो भवति ।

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्धमश्रुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण वधस्याग्नीति पिष्टपमिति ॥

चेत्त्रिणः पुत्री जनयितुः पुत्र इति विदद्यन्ते ।

तन्नीभयथाप्युदाहरन्ति ।

यद्यन्यो गोष्ठ्येषभो वत्सान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैनं मां च क्षेत्रे परे बौजानि वासी
जनयितुः पुत्री भवति । सम्परायो मोघं रेतोऽकुरुत तन्नु-
क्षितमिति ।

बह्वनामेकजातानामेकस्येत् पुत्रवान् नरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः ॥.

बह्वीनां द्वादश ह्येव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयंसुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः, तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजोऽद्वितीयः,
तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते, अभ्राष्टका पुंसः पिष्टलभ्येति
प्रतिचौनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ।

अभ्राष्टकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्री भवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः सह
चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति या च
क्लोव पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते मृते

वा सा पुनर्भूयति । कानीणः पञ्चमी, या पितृगृहेऽसंस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्री भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्वनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो
सहती भयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र सहीद एव प्रथमी
या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहीदः पुत्री भवति ।
दत्तकी द्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतस्तृतीय-
स्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रो ह वै राजा सोऽजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विज्ञाय स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपगत-
श्चतुर्थस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं शुनःशेफो ह वै यूपे नियुक्तो
देवतास्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तन्मृत्विज
जुचुर्ममेवायं पुत्रोऽस्त्विति तानाह न सम्येदे ते सम्पादया-
मासुरेष एव यं कासयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वा-
मित्रो होतासीत् तस्य पुत्रत्वमियाय । अपविद्धः पञ्चमी यं
मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृह्णीयात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठो
भवतीत्याहुरित्येतेऽदायादा बान्धवाः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिदायादः स्यादेति तस्यापहदन्ति ।
अथ भातृणां दायविभागो द्वैशं जिहो हरेद्गवाश्वस्य चानु-
सदृशमजावयो गृहश्च कनिष्ठस्य काष्ठं गां यवसं गृहोपकरणानि
च मध्यमस्य मातुः पारिण्यं स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य
ब्राह्मणीकनियामैश्चासु पुत्राः स्युस्तंशं ब्राह्मण्याः पुत्री

हरेद्द्वंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभजेरन्नन्येन चैषां
स्वयमूत्पादितः स्यात् द्वंशमेव हरेदन्येषान्वाश्रमान्तरगताः
क्षौवीन्मत्तपतिताश्च भरणम् । क्षौवीन्मत्तान्यं प्रेतपत्नौ षण्मासं
व्रतचारिण्यचारलवणं भुञ्जाना शयौतोर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योः
ज्ञात्वा आदश्च पत्ये दत्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिसम्बन्धान्
सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत् तपसे वोन्मत्ताम-
वशां व्याधितां वा नियुञ्जात् ज्ञायसिमपि षोडशवर्षां
नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये मुहूर्ते पाणिन ग्रहणवदु-
पचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाकपाक्यादृण्डपाक्याञ्च ग्रासाच्छाद-
नस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्न उत्पाद-
यितुः पुत्रो भवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियोगिनो दृष्ट्वा लोभन्नास्ति
नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके । कुमार्यृतुमतौ
त्रिवर्षाण्युपासीतोर्ध्वं त्रिभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत् तुल्यम् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पितु प्रदानात् तु यदा हि पूर्वं
कन्यावयो यः समतीत्य दीयते ।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा
कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥
प्रयच्छेन्ननिकां कन्यामृतुकालभयात् पिता ।
ऋतुलत्यां हि तिष्ठन्त्यां दीपः पितरमृच्छति ॥
यावन्न कन्यामृतवः सृशन्ति
तुल्यैः सकासमभियाच्यमानाम् ।
भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्याम्
रातापितृभ्यामिति धर्मवादः ॥

अङ्घ्रिर्वाचा च दत्तायां म्रियेताथो वरो यदि ।
 न च मन्त्रीपनीता स्यात् कुमारौ पितुरेव सा ॥
 यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता ।
 अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥
 पाणिग्रहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।
 सा च त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ॥

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेद्यद्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च
 वर्त्तितव्यं सात्, एवं पञ्च ब्राह्मणो प्रजाता, चत्वारि राजन्या
 प्रजाता, त्रीणि वैश्या प्रजाता, द्वे शूद्रा प्रजाता, अत ऊर्ध्वं
 समानोदकपिण्डजन्मविंशोत्पाणां पूर्वः पूर्वो गरौयान् नखलु
 कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् । यस्य पूर्वेषां पक्षां न
 कश्चिद्दायदः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभेजे-
 रंस्तेषामन्तामे आचार्यान्तेवासिनौ हरेयांतां, तयोरन्तामे राजा
 हरेत्, न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद् ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम् ।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकमिति ॥

त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ।

इति वसिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यासुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः, राजन्यायां
 वैश्यायामन्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यासुत्पन्नी रामकी
 भवति इत्याहुः, राजन्यायां पुक्कशः, राजन्येन ब्राह्मण्यासुत्पन्न
 सूतो भवतीत्याहुः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

किन्नोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्वयान्तरतन्त्रान्तरानुजाता ब्राह्मणचत्रियवैश्यैर-
वच्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव
जोवन्नेव श्वो भवतौत्याहुः शव इति सूताख्या । एतच्छावं
यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रममौपे तु नाध्येतव्यम् ।

अथापि यमगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति ।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रममौपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविस्क्रतम् ।

न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥

यद्यास्योपदिशेद्धर्मं यद्यास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसंहृतं तमो घोरं सद्य तेन प्रपद्यत इति ॥

व्रणहारे कृमिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुध्येत हिरण्यं गौर्वासो दक्षिणेति ॥

नाग्निचित् शूद्रामुपेयात्, कृष्णवर्णा सा सरमा इव, न
धर्मायिति ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशीध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशीऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः ।
भयकारणं ह्यपालनं वै एतत् सूत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्मादुगार्हस्य-

दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रसुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कच्छ-
मदण्डप्रदण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पतौ भार्यापचारिणी ।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥
एनोराजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम् ।
तद्येन घातयेद्राजा राजधर्मेण दुष्यतीति ॥
राज्रासत्येषु कार्येषु सद्यःशौचं विधोयते ।
तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति ॥

यमगौतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां न च मन्त्रिणाम् ।
ऐन्द्रस्थानमुपासौना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अनभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविज्ञतेऽप्येके ।

गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यम ॥ इति

तत्र च सूर्याभ्युदयिकः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याभ्यनिर्मुक्तो रात्रौवासीत् । कुनखौ श्यावदन्तस्तु कच्छं
द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथ दिधिषुपतिः कच्छं

द्वादशरात्रं चरित्वा निर्विंशेत् । ताश्चैवीपयच्छेद्दिधिपूपतिः
 कच्छाति कच्छी चरित्वा निर्विंशेत् । चरणमहरहस्तं वक्ष्यामी
 ब्रह्माघ्नः कच्छं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमा-
 चार्य्यात् । गुरुतल्पगः सवृषणं शिश्रमुत्कृत्याञ्जलावाधाय
 दक्षिणासुखी गच्छेद् यत्नेन प्रसिदन्यात् तत्र तिष्ठेदा
 प्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तप्तां सूर्मिं परिष्वजेन्मरणान्मुक्ती
 भवतीति विज्ञायते । आचार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यासु चैवं यीनिषु
 च गुर्वीं सखीं गुरुसखीञ्च गत्वा कच्छाब्दं चरेत् । एतदेव
 चाण्डालपतितान्नभोजनेषु ततः पुनरुपनयनं वपनादीनान्तु
 निवृत्तिः ।

मानवश्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

यपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्या व्रतानि च ।

निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनसंस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लौवव्यवहारेषु चैवम् । मद्यभाण्डे स्थिता आपी
 यदि कश्चिद् द्विजोऽर्थवित् । पद्मोद्भुस्वरविक्षपणाशानामुदकं
 पोत्वा विरात्रेणैव शुध्यति । अभ्यासे सुराया अग्निवर्णां तां
 द्विजः पिवेत् । भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामी वाह्मणं हत्वा भ्रूणहा
 भवत्यविज्ञातञ्च गभंम् । अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो
 भवन्ति तस्मात् पंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्योर्जुहोमि
 लोमभिर्मृत्यं वासय इति प्रथमां त्वचं मृतोर्जुहोमि त्वचा मृत्यं
 वासय इति द्वितीयां लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन वामय
 इति तृतीयां त्वचं मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्यं वासय इति
 चतुर्थीं मांसानि मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्यं वासय इति पञ्चमी
 मेदेन मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्यं वासय इति षष्ठीम् अस्थौनि

वसिष्ठसंहिता ।

४६५

मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासय इति सप्तमीं मज्जानं
मृत्योर्जुहोमि मज्जभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीं राजार्थं
ब्राह्मणार्थं वा संग्रामेऽभिसुखमात्मानं घातयेत् त्रिरञ्जितो
आपराद्धः पूतो भवतीति विज्ञायते । द्विरुक्तं कृतः कनौयो
भवतीति ।

तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरिति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषतां व्रजेदिति ॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड्वैश्यं त्रीणि शूद्रं
ब्राह्मणीच्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्य वैश्यौ चात्रेयीः
ब्रह्मामो रजस्वलाश्चतुस्त्रातामात्रेय्याहुः । अत्रेती यामपत्यं
भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां शूद्रं हत्वा
संवत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरात् प्रकीर्य केशान् राजानमभि-
धावेत् स्तेनीऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुस्वरं
शस्त्रं दध्यात् तैतात्मानं प्रसापयेन्नरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालकी वा घृताक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृत्या-
त्मानमतिदाहयेन्नरणात् पुतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रसीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनारापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्कर्मा गुरुतल्पगः ॥ इति

पतितैः सम्प्रयोगी च ब्राह्मेण यौनेन वा तेभ्यो सकाशा-

न्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न संवसेदुदीचीं दिशः
गत्वानश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाच्चेद्वैशाध्ययनेन च । मुच्यते पापघातः
पापादानाच्चापि प्रमुच्यते ॥ इति विज्ञायते :

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

शूद्रश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेद्द्वोरणैः कृत्यत्वा शूद्रमग्नौ
प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य
नग्नां खरमारोप्य महापयमनुव्राजयेत् पूता भवतीति
विज्ञायते । वैश्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेत्त्रोद्धितदर्भैर्वेष्टयित्वा
वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा
सर्पिषाभ्यज्य नग्नां गोरधमारोप्य महापयमनुसंव्राजयेत् पूता
भवतीति विज्ञायते । राजन्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छर-
पत्रैर्वेष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं
कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां रक्तखरमारोप्य महापयमनु-
व्राजयेत् । एवं वैश्ये राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा
भर्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावत् क्षीरं भुञ्जानाधःशयाना त्रिरात्र-
मप्यु निम्नगायाः सावित्राष्टशतेन शिरोभिर्वाजुहुयात् पूता
भवतीति विज्ञायते ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

वसिष्ठसंहिता सम्पूर्णा ।